

Marte Serine Langstrand

Legitimitetens grenser

Selskapene Dybberg & Olsson og Ranabyggs
kollaborasjon med okkupasjonsmakten under 2.
verdenskrig

Masteroppgave i Lektorutdanning i historie
Veileder: Hans Otto Frøland
Trondheim, mai 2017

Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet
Det humanistiske fakultet
Institutt for historiske studier

Forord

Jeg er dypt takknemlig for at jeg har fått fordype meg i det givende arbeidet som det er å utforske de grå sidene av Norges krigshistorie. Ikke bare har arbeidet med undersøkelsen hatt stor verdi for meg som person, men arbeidet har også hatt stor betydning for meg på et historiefaglig grunnlag. Landssvikoppgjøret har vært gjenstand for diskusjon gjentatte ganger opp gjennom årene, men har ofte båret preg av å ta side, og sette de ”gode nordmenn” opp mot ”svikerne”. Dette er et bilde som trenger nyansering. Denne avhandlingen er på ingen måte perfekt, og det er med stor ydmykhet at jeg håper mine knappe 60-noe sider kan bidra til en bedre forståelse av selskaper som samarbeidet med okkupasjonsmakten under krigen i Norge.

Det er mange som fortjener takk for å ha hjulpet og bidratt til denne masteroppgaven. Først og fremst vil jeg takke min veileder Hans Otto Frøland, for din udelte tro på at jeg skulle klare å ro dette i havn. Jeg er så glad for at jeg tok turen innom kontoret ditt og hørte hva du hadde å fortelle, jeg vil gå så langt som å si at dette prosjektet er det beste som har skjedd meg her på Dragvoll. Ditt engasjement og dine oppmuntrende ord sammen med den lave terskelen for å ta kontakt, har vært uvurderlig disse siste månedene. Jeg vil også takke rådgiver og seniorkonsulent Ane Maritdatter Alterhaug ved institutt for historiske studier. Du lyttet med ro og tok meg på alvor, men fikk meg til å åpne opp for muligheten om at jeg også kunne klare dette mesterstykket som det er å skrive master. Takk for det!

Videre vil jeg takke basselaugget, for god sportslig utfoldelse (om enn en noe urettferdig dømming) og kjærkomne avbrekk. Det selvutnevnte Fitness-crewet fortjener også stor takk for alle ”knæboy”, og dermed alle kiloene jeg har klart å holde på avstand gjennom dette siste året. Takk til det fantastiske klassemiljøet ved lektorutdanning historie kull 2012, som jeg har vært så heldig å få ta del i! Dere vil bli alle kollegaers drøm i skolen, og heldige er de elever som får dere. Personlig hadde jeg ikke holdt ut disse fem årene hadde det ikke vært for dere. Lesesal 6392, takk for at dere holdt ut både kroppsslyder (hikking), kjøleboksen og sukkinga.

Mamma og pappa. Ord blir fattige, men i den grad jeg kan kalles et reflekterende menneske er mye takket være dere. Dere er de fineste jeg vet. Jeg kommer snart hjem. (Holdt på å si at uten dere hadde jeg ikke vært her, haha)

Sist, men overhodet ikke minst: Værdns Bæste Leif og Panda. Dere er min egen lille familie og min viktigste motivasjon for å stå opp om morgenen, og gjenta prosessen om og om igjen. Det er slett ikke så verst fordi jeg har dere.

Trondheim 29.05.2017

Innholdsfortegnelse

FORORD	I
KAPITTEL 1. INNLEDNING	1
1.1 OM TEMA OG FORMÅL	5
1.2 METODE: ØKONOMISK LANDSSVIK	7
1.3 KILDER	12
1.4 PROFESJONSRELEVANS.....	14
KAPITTEL 2. TYSK ETTERSØRSEL: NORDLANDSBANEN	17
2.1 TYSKE EKSPANSJONSPLANER UNDER OKKUPASJONEN	18
2.2 TYSK SAMARBEID MED NORSKE ENTREPRENØRER	20
2.3 NSBS DELTAKELSE.....	21
2.4 TVANGSARBEID OG FANGELEIRER.....	23
2.5 KONKLUSJON	25
KAPITTEL 3. SELSKAPET A. P. JÆGER	27
3.1 ETABLERING AV FORBINDELSER.....	27
3.2 KONKLUSJON	34
KAPITTEL 4. DYBBERG & OLSSON	35
4.1 KONFLIKTEN I DYBBERG & OLSSON	44
4.2 OPPTAKT TIL NYTT FIRMA	49
4.3 EN MANN AV KONTRASTER	51
4.4 KONKLUSJON	57
KAPITTEL 5. RANABYGG	59
5.1 RANABYGG OG NSB.....	61
5.2 RANABYGG OG TYSKE OPPDRAG.....	64
5.3 KONKLUSJON	68
KAPITTEL 6. KONKLUSJON	69
KILDER	72
LITTERATUR	73

Kapittel 1. Innledning

Den 29.04.1950 falt dommen for rettsprosessen mot de to selskapene Dybberg & Olsson og Ranabygg som involverte innehaverne av nevnte firma:

1. Hermann Olsson, født i 1875 i Sverige, men var norsk statsborger. Han var byggmester av yrke med håndverksbrev og var bosatt i Oslo før krigen sammen med sin hustru. Innehaver i Dybberg & Olsson og Ranabygg.
2. Ewald Olsson, sønn av Hermann Olsson. Han var arkitekt og født i 1909. Han var også norsk statsborger, gift og forsørget 4 barn og var bosatt i Oslo før krigen. Innehaver i Dybberg & Olsson og Ranabygg.
3. Hans Sigvard Aasen, født i 1890 og var før krigen bosatt på Storforshei. Han var gift og forsørget ett barn og delvis sin svigermor. Han var teknisk utdannet. Innehaver i Dybberg & Olsson og Ranabygg.
4. Carl Martens Dybberg, født i 1888 og bosatt i Oslo før krigen sammen med sin kone, som han forsørget. Han var utdannet ingeniør. Innehaver i Dybberg & Olsson.
5. Alfred Steen Wallin, født i 1915 og var bosatt i Oslo før krigen. Han var gift og forsørget to barn. Innehaver i Dybberg & Olsson og Ranabygg.
6. Christian Alfred Thon, født i Sverige i 1908. Han hadde utdanning innen handel, (merkantil) han var gift og hadde to barn. Innehaver i Ranabygg.
7. Rolf Walfred Sanne, født i 1914 og bosatt i Oslo før krigen. Han var gift og forsørget 3 barn. Hadde ingen teknisk utdanning. Innehaver i Ranabygg¹

Ved beslutning av statsadvokaten for landssviksaker i Nordland, Troms og Finnmark ble disse satt under tiltale den 15.04.1948 ved Rana herredsrett etter landssvikloven av 1947, §3 jfr §2 nr. 3.² Grunnlaget for tiltalen var at tiltalte 1 til og med 5 hadde startet opp firmaet Dybberg & Olsson frivillig den 10.09.1940, med formål om byggevirksomhet for fienden. Dette til tross for at ingen av dem, unntatt Hermann Olsson, hadde drevet selvstendig virksomhet før. Alle

¹ Rettsbok i økonomisk landssviksak, ved Rana herredsrett, 29.04.1950, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 32,33, 38. Det bør her nevnes at det også fantes en åttende innehaver, Harald Tørum. Han var utdannet arkitekt, og kom opprinnelig fra Oslo. Han var deltaker i Dybberg & Olsson og deretter Ranabygg inntil november 1941. Denne vedtok 04.07.1948 et forelegg av bot på 5000 kr og inndragning av 20.000 kr, samt tap av stemmerett og retten til å gjøre tjeneste i forsvaret, etter §10 nr. 1 og 2 i landssvikloven, og ble dermed ikke stevnet for retten. For ytterligere informasjon se Rettsbok for Haalogaland lagmannsrett, 05.04.1951, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 31, 32. Se også Erik Solem, *Landssviklova: (lov um straff og økonomisk ansvar for landsvikarar av 21. februar 1947)* (Oslo: Tanum, 1947): 37.

² Solem 1947: 15-16.

var likestilte som innehavere og tilsammen bygde de cirka 175 bygg for fienden, som vesentlig bestod av mannskapsbrakker for soldater. Omsetningen for tyskerne beløp seg til cirka 6,4 millioner kroner, og den samlede fortjeneste til ca. 650.000 kroner.³

Etter å ha besluttet avvikling av firmaet Dybberg & Olsson i mars, på grunn av uoverensstemmelser mellom tiltalte nr.4, Dybberg, og de øvrige, ble firmaet Ranabygg startet opp av tiltalte nr.1,2,3,5,6 og 7. De tiltalte også for frivillig å ha påtatt seg arbeid i stor utstrekning for Wehrmacht, idet de på Ytteren, Mo i Elsfjord, Hemnes Purkneset, Utskarpen og Dunderlandsdalen bygget et stort antall bygninger av forskjellig art for dem.⁴ I tillegg ble firmaet anklaget for å ha bygget kabelgrøfter rundt kanonstillinger i Buvika, bygd sykebunkers, radiobrakke, en liten flyhall, luftskytstårn, arrestbrakke, ammunisjonsbunkers og tilfluktsrom. Videre bygde firmaet, delvis i forbindelse med jernbanearbeid, til sammen cirka 20 krigs- og straffangeleire. I følge retten viste de tiltalte adskillig interesse for å få arbeide for fienden.⁵

Ranabygg var i virksomhet fra 18.02.1941 frem til kapitulasjonen, og hadde en samlet omsetning på cirka 9,5 millioner kroner. Av dette beløp rundt 5,8 millioner kroner seg til arbeide som direkte angikk tyske interesser. Resten angikk arbeide som til dels var utført for Norges Statsbaner, men som var iverksatt for tyske interesser. Når det gjaldt tiltalte nr. 4, Carl Dybberg, var han anklaget for særskilte forhold. Etter avviklingen av Dybberg & Olsson tok han for egen regning en del byggevirksomhet for tyske avdelinger i Mosjøen, fra mars til september 1941.⁶

Ingen av de tiltalte erkjente seg straffskyldig, men hevdet at deres byggevirksomhet var rettmessig og ikke kunne anses som utilbørlig. De påberopte seg Haagkonvensjonens artikkel 52⁷, samt at arbeidet ble utført som følge av tvang og unnskyldelig rettsvillfarelse. Forsvaret fremholdt også at myndighetene i 1940 valgte en samarbeidslinje med okkupasjonsmakten, men henviste til at forholdene i Mo og omliggende områder var meget vanskelige. De tiltalte hadde før de dannet Dybberg & Olsson, tatt arbeid i området for Anton Jæger som følge av nødtilstand. Siden opprettet de selskapet Dybberg & Olsson som følge av tvang etter at Jæger

³ Rettsbok i økonomisk landssviksak, ved Rana herredsrett, 29.04.1950, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 33, 34

⁴ Rettsbok i økonomisk landssviksak, ved Rana herredsrett, 29.04.1950, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 34

⁵ Rettsbok i økonomisk landssviksak, ved Rana herredsrett, 29.04.1950, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 34

⁶ Rettsbok i økonomisk landssviksak, ved Rana herredsrett, 29.04.1950, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 34-36

⁷ Denne går ut på at okkupasjonsmakten i et erobret område er berettiget til å kreve inn ytelser in natura, og tjenester av innvånerne når det er til okkupantens behov. Haagkonvensjonens artikkel 52, på nett: "Treaties, States Parties and Commentaries", <https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/ART/195-200062?OpenDocument>.

hadde fått oppsagt. Opprettelsen av Ranabygg på sin side var ikke utilbørlig fordi de tiltalte hadde til hensikt å komme ut av tyskerarbeidet og over i arbeid for NSB. Forsvaret hevdet at de tiltalte tenkte og handlet ut ifra denne bakgrunn, men ikke kunne komme unna arbeid for okkupasjonsmakten fordi tyskerne også samarbeidet med NSB, og det var på denne måten okkupasjonsmakten kunne fortsette å utøve tvang over firmaet. Som arbeidsgivere hadde de tiltalte ansvar ovenfor sin arbeidsstokk i tillegg til at samtlige av dem hadde barn og familie å forsørge.⁸

Rettens flertall på sin side fant at de tiltaltes byggevirksomhet måtte betraktes som utilbørlig. Dette gjaldt begge firmaene, men også Dybbergs selvstendige virksomhet i Mosjøen. Selv om man la vekt på situasjonen slik den var ved krigsutbruddet og utover, både med tanke på arbeidsforholdene og den samarbeidsvillige linjen som myndighetene førte, betydde det ikke at et:

”hvilket som helst byggeforetakende for fienden må ansees som rettmessig og tilbørlig. Selv da situasjonen var som aller verst var det da blant ansvarsbevisste nordmenn en bestemt oppfatning av hva man kunne og burde gjøre for tyskerne og hva man ikke kunne. Det eksisterte tross alt hele den tid en vilje til motstand – om den enn ikke alltid kom så tydelig frem - og som man ikke har lov til å se bort fra.”⁹

Rettens flertall la videre stor vekt på at innehaverne, uavhengig av deres situasjon, burde visst bedre, og at de virket å ha falt for fristelsen til å tjene penger. Det ble også lagt stor vekt på at ettersom den norske motstanden ble organisert og aktivisert ble det stadig klarere at hensynet til å holde folk i arbeid måtte vike for krigens krav til nordmenn om ikke å yte fienden motstand i noen form. Dette burde altså innehaverne av selskapene hatt klart for seg.¹⁰ Retten fant det beviselig at begge firmaene ble dannet på et helt frivillig grunnlag, at de tiltalte hadde vært klar over krigstilstanden mellom Norge og Tyskland, likesom at de forstod at deres byggevirksomhet innebar bistand til fienden.¹¹

Disse punktene gav følgende utslag i domsslutningen:

1. Hermann Olsson, fengsel i 6 måneder, inndragning på 50.000 kroner.
2. Ewald Olsson, fengsel i 6 måneder, inndragning på 50.000 kroner, samt bot på 5000 kroner.

⁸ Rettsbok i økonomisk landssviksak, ved Rana herredsrett, 29.04.1950, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 65-67

⁹ Rettsbok i økonomisk landssviksak, ved Rana herredsrett, 29.04.1950, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 67

¹⁰ Rettsbok i økonomisk landssviksak, ved Rana herredsrett, 29.04.1950, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 67,74. Dette var inspirert av et foredrag som ble holdt av daværende riksadvokat Arntzen den 05.09.1946.

¹¹ Rettsbok i økonomisk landssviksak, ved Rana herredsrett, 29.04.1950, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 67-74

3. Hans Sigvard Aasen, fengsel i 6 måneder, inndragning på 50.000 kroner, samt bot på 5000 kroner.
4. Carl Martens Dybberg, inndragning på 30.000 kroner, samt idømt en bot på 3000 kroner.
5. Alfred Steen Wallin, fengsel i 6 måneder, inndragning på 40.000 kroner, samt idømt en bot på 5000 kroner.
6. Christian Thon, fengsel i 90 dager, inndragning på 20.000 kroner, samt idømt bot på 5000 kr.
7. Rolf Sanne, inndragning på 20.000 kroner, samt idømt bot på 5000 kroner.¹²

Utfallet ble raskt anket, og høyesteretts kjæremålsutvalg tillot fornyet behandling ved Haalogaland lagmannsrett den 05.04.1951. I denne behandlingen ble det lagt større vekt på det retten faktisk kunne bevise. I de tilfellene retten var usikre på motiv eller intensjon, valgte de å *anta* at historien som ble fortalt av de tiltalte var sann. For eksempel antok retten at arbeidet for tyskerne var uønsket, og at dette motivet lå til grunn da de gikk inn i samarbeidet med NSB.¹³ Retten viet også plass for frykten de tiltalte måtte ha følt på. Selv om det var vanskelig for retten å avgjøre hvor sterkt denne frykten for de tyske truslene hadde gjort seg gjeldende, kunne retten ikke finne det rettfærdig å «bebreide de tiltalte at de ikke rømte landet for derved å komme bort fra de tyske oppdrag.»¹⁴

Retten fant det likevel klart at byggevirksomheten *objektivt* sett hadde ytt fienden bistand, og at de tiltalte var klar over det. Svaret på spørsmålet om denne bistanden kunne betegnes utilbørlig ble likevel at retten måtte ta helheten i betraktning, der det tyske presset, befolkningens interesse og oppfatning i tillegg til de tiltaltes stilling var av en slik art at de ikke på «noe tidspunkt kan sies å ha handlet utilbørlig».¹⁵ Kritikkkverdig, ja, men altså ikke utilbørlig.

¹² Rettsbok i økonomisk landssviksak, ved Rana herredsrett, 29.04.1950, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 84. Det bør her påpekes at der fantes formildende omstendigheter som også ble tatt hensyn til. For eksempel hadde Dybberg trukket seg ut allerede i 1941, og Rolf Sanne hadde sittet fengslet av tyskerne mistenkt for spionasje, mens Hermann Olsson hadde drevet byggevirksomhet før krigen. Det var også formildende at samtlige innehavere hadde stått i en vanskelig situasjon økonomisk da krigsutbruddet kom, noe som gjorde det forståelig at de søkte inntektsbringende arbeid. I tillegg fant retten at det ikke hadde vært om å gjøre å tjene *mest* mulig penger, ettersom de, til tross for den store omsetningen, ved flere tilfeller hadde forsøkt å begrense sin virksomhet. Påtalemyndighetene hadde ikke noe å bemerke til betinget dom såvidt angikk fengselsstraffen. Se side 85-86.

¹³ Rettsbok for Haalogaland lagmannsrett, 05.04.1951, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 1-27

¹⁴ Rettsbok for Haalogaland lagmannsrett, 05.04.1951, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 25-26

¹⁵ Rettsbok for Haalogaland lagmannsrett, 05.04.1951, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 27, 28

Resultatet av denne andre rettssaken ble derfor full frikjennelse for overtredelse av landssviklovens § 3 jfr. § 2, nr. 3 samt for kravet om inndragning.¹⁶

Firmaene denne oppgaven omhandler hadde på sitt største 750 mann i arbeid, og hadde samlet omsetning på rundt 16 millioner kroner gjennom okkupasjonstiden, der størstedelen av arbeidet refererte seg til arbeid for Wehrmacht. De var i drift til og med 1945.¹⁷ Man kan diskutere i hvor stor grad selskapene var av de ”store fiskene” som tjente store penger under krigen, men jeg ønsker heller fokusere på hva som skulle til for å bli tiltalt for landssvik og økonomisk landssvik. Hverken Dybberg & Olsson eller Ranabyggs historie har blitt skrevet i sin helhet tidligere, men er et ypperlig eksempel for hvordan det kan ha fortonet seg å befinne seg i gråsonen mellom frivillighet og ufrivillighet, og fortjener sådan å komme frem i lyset. Som en del av arbeidet ved Nordlandsbanen har denne beretningen en plass i Norges historie, og således er temaet interessant for historisk forskning.

1.1 Om tema og formål

Narrativet om andre verdenskrig i Norge er i stor grad formet av historie som fokuserer på kampen mellom det gode og det onde, der motstandsbevegelsens heltefortellinger er tilvist stor plass på den ene siden, og fokuset på okkupasjonsmaktens overtramp på den andre.¹⁸ Narrativet er dermed blitt preget av en dikotomi, der gråsonen og historien om det tvilsomme ikke har vært i fokus. Dette hadde flere funksjoner, blant annet politisk, der en nasjonal konsensus skulle bidra til å skape identitets- og fellesskapsfølelse. Det ble viktig å skille mellom rett og galt, og man fikk dermed en historie om ”de gode nordmennene” på den ene siden og svikerne på den andre.¹⁹ Men dette har etterhvert i stadig større grad endret seg, da forskningen i økende målestokk har hatt fokus på å ta opp spørsmål av mer nyansert natur. Det har for eksempel lenge vært en rådende oppfatning at okkupantene tappet Norge for ressurser, men denne oppfatningen søkes endret gjennom et stortilt forskningsprosjekt i nasjonal målestokk, der en forsøker å komme nærmere den egentlige prislappen på krigen. I denne forskningstradisjonen er det

¹⁶ Rettsbok for Haalogaland lagmannsrett, 05.04.1951, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 31,32. Det bør her nevnes at retten anså det klart at Tørum's forhold ikke var annerledes enn de andres, og dermed mente at det vedtatte forelegget var gjenstand for revisjon. Jeg er ikke i besittelse av kilder som kan fortelle hva som ble utfallet av saken for hans del, men anser det rimelig å anta det ble likt som for de andre. Tørum selv hadde forklart at grunnen til at han vedtok forelegget var av hensyn til sine nerveproblemer, som han for øvrig pådro seg under sitt arbeide for tyskerne ved Mo.

¹⁷ Rettsbok i økonomisk landssviksak, ved Rana herredsrett, 29.04.1950, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 79, 62

¹⁸ Synne Corell, "Krigens ettertid : okkupasjonshistorien i norske historiebøker" (Oslo: Scandinavian Academic Press, 2010), 26-38, 211-217

¹⁹ Nina Drolsum Kroglund, *Hitlers norske hjelpere : [nordmenns samarbeid med Tyskland 1940-45]* (Oslo: Historie & kultur, 2017): 16-17.

interessant å stille spørsmål om hva Norge egentlig tjente på krigen, og hva den kostet. I tillegg er nye perspektiver på krigen i nord tillagt større tyngde.²⁰ Det er i denne forskningssammenhengen at denne avhandlingen er kommet i stand. Rettsoppgjøret etter andre verdenskrig var ment å skulle være et objektivt og rettferdig oppgjør, med både dem som befant seg på tvilsom grunn, men viktigst av alt ovenfor dem som med overlegg hadde samarbeidet med fienden.

Planen for denne avhandlingen er å formidle en nær studie av fortida både fra et aktørsynspunkt og fra et struktursynspunkt for på den måten skape en kvalitativ, empirisk studie der man kan se aktørenes handlinger i lys av utilbørighetsbegrepet. Tema er nettopp denne kompleksitetens historie eksemplifisert gjennom de to firmaene, Dybberg & Olsson og Ranabygg. Aktørenes situasjon kan tilby god innsikt til å belyse denne tvetydigheten, særlig ettersom de først ble dømt skyldig og siden frifunnet fullstendig. Har saken deres vært så tosidig som resultatene skulle tilsi? Skyldig på alle punkter, eller fullstendig frikjennelse? Hvilken historie finner vi i mellom disse ytterpunktene? Bakgrunnen for stiftelsen av selskapene er meget viktig for å kunne danne seg et grunnlag for å vurdere helheten, og jeg vil derfor gå gjennom deres historie fra starten av krigen til slutten.

Formålet for denne oppgaven vil være å drøfte Dybberg & Olsson og Ranabyggs rolle under den tyske okkupasjonen og byggingen av jernbanen. I lys av landssvikoppgjøret og rettssakene mot dem ønsker jeg å undersøke grensene for ”tilbørlig” og ”utilbørlig” litt nærmere. For å kunne gjøre det er det nødvendig å søke ut aktørenes motivasjon for å ikke bare starte opp ett, men to firmaer, som begge befant seg i denne gråsonen. Jeg skal følge både de enkelte aktørene og firmaene nært for å se hvilke valg de stod ovenfor. Hvordan utviklet samarbeidet seg mellom disse to norske firmaene og den tyske okkupasjonsmakten? Hva kjennetegnet deres forhold? Var det preget av et reelt samarbeid eller tvang? Hvor reelt var det økonomiske aspektet for deres motivasjon?

Norske selskapers rolle under den tyske okkupasjonen av Norge har altså lenge vært et relativt fremmed terreng innen historisk forskning. Den blir plassert i gråsonen, og fanges i kryssilden mellom sin nasjons interesser og okkupasjonsmaktens. Det var ikke alltid slik at tyskerne trengte å true nordmenn til samarbeid, ei heller bedrifter. Norsk Hydro og Aftenposten er blant kjente norske bedrifter som i utstrakt grad samarbeidet med okkupantene, men også

²⁰ ”Historiker nyanserer oppfatningen av at Tyskland tappet Norge for verdier”, <http://www.universitetsavisa.no/forskning/2016/12/20/Historiker-nyanserer-oppfatningen-av-at-Tyskland-tappet-Norge-for-verdier-62229.ece>.

våpenindustrien, norske redere og entreprenørfirmaer samarbeidet i stor stil.²¹ Torgeir Ekerholt Sæveraas anslår at så mange som 250 000 nordmenn kan ha arbeidet for okkupasjonsmakten og herav ser man at det ikke var uvanlig å ta arbeid for tyskerne, men det foreligger ingen nøyaktige tall på hvor mange firmaer som gjorde fortjeneste på Wehrmacht.²² Det var heller ikke ansett negativt å ta arbeid for tyskerne den første perioden av krigen, etter at kampene hadde stilnet i juni og kapitulasjonen var inngått. I følge Johs Andenæs hadde man to valg, der Norge valgte det siste: man kunne enten nektet ethvert frivillig samarbeid med okkupasjonsmakten, og ta de lidelser det ville ført med seg. Eller, man kunne ta opp det samarbeidet innenfor næringsliv og administrasjon som var nødvendig for å sikre befolkningen levevilkår og ordnede forhold, selv om dette også til en viss grad ville gagne fienden.²³

Norske myndigheter oppmuntret både selskaper og den generelle befolkningen til å fortsette virksomheten som vanlig og det ble dermed opp til den enkelte å bruke skjønn ovenfor hva som var legitimt.²⁴ Det rådet tvetydighet og uklare meldinger for hvordan næringslivet skulle forholde seg sirkulerte. Det fantes rett og slett ingen klare retningslinjer å følge. Mange steder i landet hersket stor arbeidsløshet før krigen, og i flere bransjer stoppet produksjonen opp som umiddelbar følge av okkupasjonen. Ved å ta arbeid hos tyskerne kunne myndighetene dermed holde hjulene i gang, men sørget også for at det økonomiske samarbeidet ble svært omfattende.²⁵ I løpet av krigen hadde imidlertid tonen blitt en helt annen, der det kom til et nasjonalt oppgjør med de som hadde samarbeidet med okkupasjonsmakten. Men hvordan bestemmer man hva som faller innenfor grensene for det som kan anses for legitim oppførsel under en så spesiell situasjon som krig er? Hva blir utilbørlig i et slikt tilfelle og hvem kan egentlig bestemme det?

1.2 Metode: økonomisk landssvik

Ved krigens slutt var det klart av det måtte komme til et oppgjør ovenfor dem som hadde bistått tyskerne, men det fantes ikke et ferdig utformet lovverk som kunne ivareta skyldfordelingen på en god måte. Etter krigen ble 92 000 norske menn og kvinner etterforsket for sitt forhold til

²¹ Hans Arvesen Hartvedt, "Opportunisme, kollaborasjon og rettsoppgjør - Hvorfor noen krigsprofitører ble dømt strengere enn andre etter okkupasjonen 1940 –1945. Belyst ved tilfellet Ditlef Lexow" (NTNU, 2014), 17

²² Torgeir Ekerholt Sæveraas, "'Beton macht Geschichte" : Organisation Todt og utbyggingen av Festung Norwegen" (Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, Det humanistiske fakultet, Institutt for historiske studier, 2017): 206, 213.

²³ Johs Andenæs, *Det vanskelige oppgjøret : rettsoppgjøret etter okkupasjonen*, 3. oppl. [i.e. Ny utg.]. utg., Tano Aschehoug klassikere (Oslo: Tano Aschehoug, 1998): 132.

²⁴ Kroglund 2017: 63, 66.

²⁵ Kroglund 2017: 66.

okkupasjonsmakten, og nesten halvparten av dem fikk en eller annen reaksjon på dette forholdet. De første månedene etter krigen var stemningen i befolkningen svært opprørt, og media bidro til å piske den opp ytterligere ved å berette inngående om alle forbrytelsene som hadde blitt begått. Myndighetene hadde målsetning om å gjennomføre et rettsoppgjør som kunne tilfredsstille folkets krav om et raskt, grundig og strengt oppgjør, som kunne svare til arten og omfanget av de forbrytelser som var begått.²⁶ På den måten ble man altså nødt til å ta stilling ovenfor spørsmål som ikke kunne behandles på tilfredsstillende måte i vanlig norsk straffelov, og måtte utforme et nytt lovverk som skulle ivareta de rettsidealene som krigen hadde tvunget en til å kjempe for.²⁷

I 1944 kom landssvikanordningen, som hadde som mål å ramme de mindre synderne, som de "rene" NS-medlemmene og de som gjorde seg skyldig i "mindre" økonomisk landssvik.²⁸ Tidligere hadde anordningene vært utformet av Regjeringen i London, men etter 1944 tok Hjemmefronten over. Utkast med motiver ble oversendt Regjeringen til videre forberedelse av Justisdepartementet, men stort sett ble disse vedtatt uten vesentlige endringer. Justisdepartementet var likevel kritiske ovenfor deres forslag til rettergangsordning, som hovedsakelig ble omformet i en provisorisk anordning, men først i 1947 ble anordningen avløst av lov om rettergang i landssviksaker. Innholdet var stort sett det samme, men begrenset ikke sin virkekrets til forhold fra okkupasjonstiden og gjelder etter sin ordlyd alle saker om straff etter straffelovens kapittel 8 og 9. Man hadde en tid vært inne på tanken om å skape en særdomstol, en rikslagsmannsrett til å ta seg av de mest alvorlige sakene, men dette var av flere grunner ikke ønskelig. Det var heller et utbredt ønske om at disse sakene skulle behandles av de stedlige lagmannsretter.²⁹

Samarbeidets eller kollaborasjonens natur ble karakterisert i fire typer. For at det norske samfunnet kunne fungere noenlunde, var det som nevnt helt nødvendig med et visst samarbeid med okkupasjonsmakten. Dette gjaldt hovedsakelig på det *administrative* område, der ansatte både i stat og kommune måtte tilpasse seg den nye situasjonen for å sikre at hverdagen i det okkuperte samfunnet kunne gå rundt.³⁰ Etter krigen ble man ikke stilt til doms for slik kollaborasjon av administrativ art, så lenge man ikke hadde vært NS-medlem. Kollaborasjon på *politisk* nivå startet der folkevalgte representanter forhandlet om samarbeid med okkupasjonsmakten for å ivareta befolkningen og landets interesser. Det handlet også om å

²⁶ Andenæs 1998: 83, 92.

²⁷ Dag Ellingsen, *Krigsprofitørene og rettsoppgjøret* (Oslo: Gyldendal, 1993): 125.

²⁸ Ellingsen 1993: 125.

²⁹ Andenæs 1998: 74, 95.

³⁰ Kroglund 2017: 15.

forsøke å unngå å gjøre en besværlig situasjon verre. Lengre ut på skalaen befant det samarbeidet som oppstod mellom Nasjonal Samling og okkupanten seg. Denne kollaborasjonen var bunnet på et *ideologisk* plan, men som også var politisk i det at det muliggjorde at okkupasjonsmakten kunne gjennomføre sitt politiske program. Kollaborasjon av ideologisk natur ble derfor grundig fordømt og straffet under landsvikoppjøret. Den *økonomiske* kollaborasjonen var mellom det norske næringslivet og okkupanten, men i tillegg tok som nevnt mange nordmenn arbeidsoppdrag av forskjellig art for tyske arbeidsgivere. Det som er så interessant med denne formen for samarbeid er at de aller fleste av sakene som ble påtalt herunder ble henlagt, noe som kan bidra til å fremheve nettopp dets kompleksitet.³¹

Man skulle altså trekke opp grensene for hva som var tilbørlig og *utilbørlig* og samtidig tilrettelegge for at saksbehandling kunne foregå så kjapt som mulig uten at man sprenget domstolenes kapasitet, eller gikk på akkord med justisen.³² I følge Dag Ellingsen ble dette et ”oppgjør som varte lenger, omfattet flere, og ble mer komplisert enn hva man trodde rett etter frigjøringen”.³³ Nettopp dette utsagnet viser hvor vanskelig det var å skulle definere disse grensene og overholde en balanse. I følge Andenæs fremhevet straffeloven uttrykkelig at den kun skulle ramme den rettsstridige bistand til fienden, mens landssvikanordningen uttrykte den samme begrensningen som et krav om at handlingen skulle være utilbørlig. Landssvikloven på sin side, brukte uttrykket *lastverdig* ettersom den var skrevet på nynorsk. Poenget var, om en handling har vært til hjelp for fienden og den handlende har forstått dette, var den ikke straffbar om den ikke var utilbørlig. Altså, var den ikke i strid med den alminnelige norm for nasjonal handlemåte, var den heller ikke straffbar.³⁴ Det var §86 i straffeloven som skulle bli hovedbestemmelsen under oppjøret, der paragrafen retter seg mot den som blant annet ”yter fienden bistand i råd eller dåd”. Denne generelle formuleringen har dekket forhold av svært varierende karakter og søker ikke å skille mellom stor eller liten bistand, direkte eller indirekte, eller hvordan den har blitt motivert. Den omfatter dermed all rettsstridig bistand, fra det groveste forræderi til bistandshandlinger av en bagatellmessig dimensjon.³⁵ I følge Andenæs var faktisk den vanskeligste delen av oppjøret å identifisere og bestemme grensene for økonomisk samarbeid. Selv om man av flere grunner ønsket å skille mellom de gode nordmennene og de som ikke var det, skulle utfordringen vise seg å bli nettopp denne grensedragningen, mellom hva som ble ansatt som straffbart samarbeid med fienden og det som

³¹Kroglund 2017: 15-16.

³²Andenæs 1998: 74-75.

³³Ellingsen 1993: 125.

³⁴Andenæs 1998: 132.

³⁵Andenæs 1998: 127-128.

ikke var det. I følge Nina Drolsum Kroglund var dette skillet mellom tilbørlig og utilbørlig viktig, men den eksakte definisjonen er likevel svært krevende å gi fordi overgangene er glidende.³⁶

På spørsmålet om hva som regnes som bistand for fienden, er dette et tema som har blitt behandlet i en stor mengde rettsavgjørelser, men jeg må her begrense meg til hva angår den økonomiske. Landssvikanordningens § 2 nr. 3 viste seg sentral i den sammenheng, der den åpnet for straff ovenfor ”Den som etter 8. April 1940 har utført eller deltatt i ervervsmessig virksomhet for fienden på slik måte eller under slike omstendigheter at forholdet må anses utilbørlig.”³⁷ Igjen viser tilbørlighetsbegrepet seg problematisk å presisere. Opprinnelig hadde landssvikanordningen en opprømsing av vilkår for utilbørlighet, men dette ble etter krigen strøket fordi man fant den uheldig og uhensiktsmessig utformet.³⁸ Det ble viktig å definere hva arbeidet kunne bestå i. Til og med så enkle arbeidsoppgaver som for eksempel det å skaffe fienden forsyninger, eller utføre reparasjoner, gikk inn under straffeloven. Dermed ble det veldig tydelig at anvendelsen av ervervsvirksomhet for fienden måtte innskrenkes vesentlig. Man så at en svært stor del av landets arbeidsføre befolkning direkte eller indirekte hadde arbeidet for okkupasjonsmakten, og at det ikke lot seg gjøre å straffe dem alle.³⁹ Det ble derfor viktigere å vurdere helheten av hver sak, der de viktigste momentene var om:

- Arbeidet var krigsviktig. Arbeid på flyplasser og festningsanlegg var eksempel som ble ansett som grovere enn arbeid med kraftverk eller veier.
- Arbeidet var tatt på frivillig basis, der den som selv hadde tatt initiativ ble vurdert strengere enn den som handlet under press og tvang.
- Arbeidet ble utført av et (vel)etablert firma, eller om det var et nyetablert firma, oppstartet for å utnytte krigens muligheter.
- Arbeidet ble utført seint eller tidlig under krigen, der en fikk strengere straff jo seinere en påtok seg oppdrag. Dette hadde bakgrunn i krigens faser, der begynnelsen var preget av stor forvirring, noe som ble regnet som formildende omstendigheter, særlig ettersom både statlige og kommunale myndigheter hadde strukket seg langt for å oppfylle tyskernes behov. Men jo lenger ut i krigen man kom, jo mer hadde den generelle motstandsviljen i befolkningen økt, samtidig som frontene ble skarpere mot okkupasjonsmakten. Det ble derfor lagt vekt på at næringsdrivende burde ha større

³⁶ Kroglund 2017: 16.

³⁷ Ellingsen 1993: 126.

³⁸ Ellingsen 1993: 126.

³⁹ Andenæs 1998: 156-157.

forutsetning for å forstå at de ved å ta opp forretningsvirksomhet med okkupantene kunne gjøre seg skyldig i å ha utført et utilbørlig virke.⁴⁰

Som nevnt ble de aller fleste sakene påtalt for økonomisk landssvik henlagt. Dette var både en direkte konsekvens av at grensetrekkingen mellom akseptabelt og utilbørlig samarbeid med okkupasjonsmakten juridisk var svært vanskelig å dra, men også fordi man ikke kunne spreng domstolenes kapasitet. Det er ifølge Andenæs heller ikke lett å skulle påvise en konsekvent linje, men en vet jo at sakene mildnet betraktelig over tid. Avviklingen av de økonomiske landssviksakene tok også svært lang tid, der Høyesterett så sent som i 1953 fremdeles hadde betydelige saker pågående.⁴¹

Det norske oppgjørets rettferdighet har blitt gjenstand for mang en diskusjon. Det er flere elementer som gjør oppgjøret angripelig for kritikk, men også mange som taler for dets positive sider. Om det var rettferdig eller ikke, kommer an på hvilken standard man vil sette. Hans Fredrik Dahl oppsummerer at oppgjøret i Norge var en prosess som under rettslige former lot hensynet til rettssikkerheten til den enkelte, og rettferdighet gjennom likebehandling veie tungt selv om det for de fleste i dag fremstår som strengt. Dette på tross av at det mildnet over tid. Motivene hos dem som drev prosessen var også høyverdige, da man bygde på det dobbelte motiv, der både gjengjeldelse og forebyggelse spilte sin rolle.⁴² Ville det være så fjerntliggende å tenke at det kunne vært bygd bare på det første? Andenæs vurderte oppgjøret slik at på tross av de innvendingene han hadde mot enkelte deler av oppgjøret, mente han likevel at oppgjøret hvilte på et holdbart, rettslig grunnlag, og at det gikk for seg på en måte som man kunne stå for.⁴³

Det er også hensiktsmessig å problematisere selve språkbruken rundt betegnelsene en bruker om forholdet mellom de okkuperte og okkupanten. Jeg skal ikke ta det for meg inngående i denne sammenheng, men ser det verdt å nevne at begrepene kan dra med seg uønskede ”meningsskygger” samtidig som de på en annen side kan virke klargjørende.⁴⁴ Begrepet ”kollaborasjon” blir i denne sammenheng negativt ladet, da det antyder en form for samhandling som ikke ble nasjonalt akseptert. Det tjener heller ikke til å godt nok illustrere hvordan den okkuperte befolkningen befant seg i en tvangssituasjon, der mye samarbeid ble

⁴⁰ Ellingsen 1993: 126.

⁴¹ Andenæs 1998: 156-160, 248-252.

⁴² Øystein Sørensen og Hans Fredrik Dahl, *Et Rettferdig oppgjør? : rettsoppgjøret i Norge etter 1945, [Å overkomme fortiden]* (Oslo: Pax, 2004): 28.

⁴³ Andenæs 1998: 285.

⁴⁴ Stein Ugelvik Larsen, *I krigens kjølvann : nye sider ved norsk krigshistorie og etterkrigstid* (Oslo: Universitetsforl., 1999): 50.

innledet nettopp fordi man ikke hadde annet valg.⁴⁵ I denne studien skal vi følge innehaverne av de to selskapene Dybberg & Olsson og Ranabygg nært, og se hvilke valg de stod ovenfor i møte med kollaborasjonen med Wehrmacht. På denne måten gir kollaborasjon med dets negative valør ”en ekstra motivasjon for å se legitime og illegitime former for samarbeid med okkupasjonen i sammenheng og granske nærmere hva som ble oppfattet som legitimt eller illegitimt og hvorfor.”⁴⁶

1.3 Kilder

Kildematerialet som er etterlatt fra andre verdenskrig er svært omfattende, da tyskerne på sin side førte utstrakt dokumentasjon av sin krigføring og okkupasjon, og det er også bevart mye fra okkupasjonen i Norge. Selv om svært mye også ble brent i forbindelse med krigens slutt, foreligger altså et godt grunnlag for å føre forskning på tema. Dette er også i stor grad takket være Riksarkivet som på en mål- og ansvarsbevisst måte har tatt vare på materialet som ble innsamlet.⁴⁷ Landssvikarkivet er en samling bestående av 59 selvstendige arkiv som til sammen inneholder de om lag 93 000 straffesakene som ble etterforsket i forbindelse med rettsoppgjøret. Samlingen oppstod som en følge av Justisdepartementets innstilling til Stortinget om landssvikoppgjøret fra 1962, da hele landets politikammer skulle sende sine landssviksaker til Oslo politikammer for deretter å overleveres Riksarkivet i 1971. Felles for alle enkeltarkivene er at de består av saksmapper for det enkelte tilfelle, individ eller firma, men de varierer noe i omfang og oppbygging. I prinsippet finnes alle sakene som ble etterforsket i forbindelse med rettsoppgjøret etter okkupasjonen, også de som ble henlagt.⁴⁸ Men alt er ikke å finne på sin plass, noe som også var tilfellet for sakene jeg tar for meg, ettersom mange av dokumentlistene (innholdsfortegnelse for hver mappe i hver boks) ikke inneholdt det de skulle inneholde. Dette har ført til den konsekvens at for eksempel kildeføring for denne oppgaven ble vanskelig.⁴⁹ Men i tillegg er en del kommet på avveie, og enkelte av aktene i den enkelte straffesak vil kunne fremstå som et ”konglomerat av dokumenter hentet fra mange arkiver”.⁵⁰ Dette medfører

⁴⁵ Larsen 1999: 50.

⁴⁶ Larsen 1999: 50.

⁴⁷ Knut Johannessen, Ole Kolsrud, og Dag Mangset, *Håndbok for Riksarkivet* (Oslo: Ad Notam Gyldendal, 1992): 481-482.

⁴⁸ Johannessen, Kolsrud, og Mangset 1992: 527.

⁴⁹ Jeg tok kontakt med Riksarkivet angående problemet, men dessverre er det noen ganger tilfelle at saker rotes til før avlevering. Det er også begrenset hvor store ressurser de kan bruke på å rydde sakene. I tillegg kan en del dokumenter være uttatt fra enkelte saker til bruk i andre landssviksaker, samt noen saker kan også ha blitt tatt ut i sin helhet for gjenbruk i en senere etterforsknings- eller straffesak. Kildene mine stammer alle fra samme arkivstykke, og består av fem bokser. Jeg ser meg derfor nødt til å bruke samme referansen til alle mine kilder: Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson.

⁵⁰ Johannessen, Kolsrud, og Mangset 1992: 527-528.

selvfølgelig noe usikkerhet rundt kildematerialet, om alt faktisk foreligger, og dette er vanskelig for en utenforstående å føre nøyaktig kontroll over. Jeg forutsetter med materialet jeg har for hånden, at historien kan formidles så helhetlig som overhodet mulig. Det allikevel klart at man som historiker ikke har mulighet til å sette to streker under svaret og erklære at man har funnet sannheten. Vi i ettertiden vil bare kunne se bestanddeler av den, og presentere deler av sannheten, slik den *kan* ha vært.

Hovedgrunnlaget for denne avhandlingen er rettsdokumenter fra Landssvikarkivet, noe som jeg så vidt har vært inne på, byr på både fordeler og ulemper. Ettersom samlingen består av dokumenter som er hentet fra mange arkiver, er materialet i så måte allerede behandlet. Stort sett alle dokumentene jeg har kommet over i forbindelse med mitt prosjekt er markert med tall til gjennomgang for retts sak, flere er i tillegg stemplet med dato for når de har vært fremlagt. På denne måten kan man påstå at materialet fra landssviksaker er svært relevante å bruke i slike sammenhenger. Materialet fra landssviksaken jeg har tatt utgangspunkt i, inneholder svært detaljerte oversikter over bedriftene Dybberg & Olsson og Ranabygg, samt beretninger som gir inngående informasjon om deres natur og omfang. I tillegg til dokumenter fra rettsprosessene, foreligger brev, kontrakter og diverse korrespondanser i vidt omfang. Dette har vært til stor hjelp for å skape en større sammenheng og nyansere bildet av innehavernes karakter og personligheter, handlingsmønster, men ikke minst av deres motivasjon for å handle slik de gjorde. Vitneforklaringer og revisjonsberetninger har også vært klargjørende og til meget stor hjelp. Det som utgjør noe av utfordringene ved å bruke dette materialet er dokumentenes egen natur. Det er ikke sikkert at de kan svare på nøyaktig det jeg spør om, fordi innholdet i landssviksaker gjerne er tatt ut av sammenhengen den en gang stod i, og samlet sammen i nye mapper. Dette ble i følge Odd-Bjørn Fure gjort for å møte behovene til selve oppgjøret.⁵¹ Et annet moment er mine egne forutsetninger for å kunne lese ut av kildene, med tanke på at de omhandler kompliserte økonomiske forhold, der inngående kjennskap til regnskap og forretningsliv ville vært en enorm fordel, men som dessverre havner på siden av min ekspertise. Dette var forøvrig også vanskelig under oppgjøret, da politiet på daværende tidspunkt var svakt rustet til å etterforske kompliserte økonomiske forhold, og politikorpset etter okkupasjonen i tillegg var preget av suspensjoner.⁵²

Mange av dokumentene jeg har hatt til rådighet, er altså fra okkupasjonstiden, men har blitt satt sammen med dokumenter opprettet i en helt annen kontekst. Dette kan gjøre det

⁵¹ Odd-Bjørn Fure, "Norsk okkupasjonshistorie : konsensus, berøringsangst og tabuisering," (Oslo: Universitetsforl., cop. 1999, 1999): 53.

⁵² Andenæs 1998: 156.

vanskelig å se sammenhengen, og kan også føre til at detaljer eller forbindelser går tapt. I tillegg skaper dette uheldigvis begrensninger for bruken av dokumentene i landssviksaker, nettopp fordi de er samlet med et spesifikt mål for øye. En må altså ha i bakhodet at selve rettsoppgjøret, selv om formålet var å være objektiv, ikke nødvendigvis var det. Mange av de største entreprenørene fikk i følge Ellingsen en svært mild behandling etter å ha benyttet seg av sine penger, sine advokater, sin innflytelse og påvirkningskraft, mens de små ikke nøt godt av de samme rettighetene og mulighetene.⁵³ I tillegg har blant annet Ellingsen påvist at desto lengre etter krigen en mottok dom, jo mildere ble den. Dette hadde mange årsaker, men medførte endrede holdninger i tillegg til at folk fikk krigen noe på avstand.⁵⁴ Dette gir også rom for å diskutere hvor rettferdig dommene som ble avsagt tidlig var i relasjon til de som ble avsagt sent. Dette vil ikke være gjenstand for denne avhandlingen, men er stadig et element jeg legger til grunn for behandlingen av saken mot Dybberg & Olsson og Ranabygg. I tillegg er det innlysende at mange av dokumentene jeg har til rådighet er subjektive og kanskje til og med konstruerte eller løgnaktige. Blant annet vitneforklaringer og beretninger utrettet av de tiltalte (eller støttespillere av dem) vil naturlig preges av argumenter for deres uskyld. Dette må tas hensyn til og tolkes i en kritisk forstand for at de skal kunne ha verdi.

Som nevnt har jeg i all hovedsak benyttet meg av landssviksaken mot Dybberg & Olsson og Ranabygg som befinner seg på Riksarkivet i Oslo. Ettersom firmaene, hovedsakelig Ranabygg, også tok oppdrag for blant andre Norges Statsbaner, gjorde jeg et forsøk i Ellingsvesamlingen på Statsarkivet i Trondheim for å se om jeg kunne finne relevante henvisninger der, men uten hell. Jeg skulle også gjerne ha gått gjennom arkivet til Organisation Todt for å se om der kunne være dokumenter som viser firmaenes virksomhet, men av tidsmessige årsaker og på grunn av oppgavens omfang ble ikke dette en mulighet. Det foreligger likevel en del dokumentasjon, blant annet regninger, diverse korrespondanser, telegrammer og andre beskjeder, fra NSB i tillegg til diverse instanser innen Wehrmacht.

1.4 Profesjonsrelevans

Dette studiet er relevant for mitt virke som lærer på mange måter. Om en tar for seg læreplanmålene for samfunnsfag etter 10. trinn, eller for studieforbereende utdanningsprogram for 3. klasse i videregående skole, kunne mange av dem blitt brukt for å forme et undervisningsopplegg i sammenheng med tema for denne avhandlingen. Tema er

⁵³ Ellingsen 1993: bakside (vaskelappen).

⁵⁴ Ellingsen 1993: 155.

kanskje spesielt relevant for å vise og drøfte hvordan interesser og ideologi kan prege synet på hva som blir opplevd som fakta og sannhet. Men den kan også vise hvordan livsvilkår og verdier påvirker tanker og handlinger, eller brukes som et eksempel på et kontroversielt historisk emne som utgangspunkt for å drøfte motstridende årsaksforklaringer til en historisk hendelse.⁵⁵

Gjennom arbeidet med avhandlingen har jeg fått god kjennskap til hvordan man ut i fra kritisk arbeid med kilder kan tolke seg frem til og skape ny historie. Dette er uunnværlig innsikt som man som lærer bør ta med seg inn i klasserommet hver dag, og overføre til sine elever slik at man kan utvikle deres historiebevissthet. Historie som fag skal inspirere og utvikle elevenes forståelse og innsikt, ikke bare for historie som fag, men i sammenheng til samfunnet rundt dem og deres egne verdivalg. Ved å leve seg inn i situasjonen innehaverne av Dybberg & Olsson og Ranabygg stod ovenfor sommeren 1940, og reflektere over utfallet av deres skjebne ville elevene hatt grunnlag for å trekke viktige sammenhenger mellom fortiden, nåtiden og fremtiden.⁵⁶

⁵⁵Læreplan i samfunnsfag: Grunnleggende ferdigheter, https://www.udir.no/kl06/SAF1-03/Hele/Grunnleggende_ferdigheter se også: Læreplan i historie – Fellesfag i studieforbereende utdanningsprogram: Etter Vg3 studieforbereende utdanningsprogram, <https://www.udir.no/kl06/HIS1-02/Hele/Kompetanemaal/etter-vg3-studieforbereende-utdanningsprogram>

⁵⁶Læreplan i historie – Fellesfag i studieforbereende utdanningsprogram: Formål, <https://www.udir.no/kl06/HIS1-02/Hele/Formaal>.

Kapittel 2. Tysk etterspørsel: Nordlandsbanen

Omfanget av tysk byggevirkosomhet i Norge i årene mellom 1940 og 1945 var enorm. I Nordland befestet den seg spesielt gjennom byggingen av Nordlandsbanen der okkupasjonsmakten satte i gang en storstilt utbygging, med en masseinnsats nesten uten hensyn til hva det kostet.⁵⁷

Nordlandsbanen som strekning ligger i dag mellom Trondheim og Bodø og er på over 700 kilometer. Mange vil kanskje forbinde byggingen av Nordlandsbanen med andre verdenskrig, men prosjektet begynte lenge før. Allerede i 1875 ble Nordlands jernbanekomiteé nedsatt på amtstinget, i 1891 kom første bevilgning på noen få tusen kroner gitt til undersøkelser om jernbane i Nordland, mens de første seriøse, statlige undersøkelsene ble påbegynt i 1882.⁵⁸ I 1908 hadde banen kommet til Grong, mens vedtaket om å bygge banen helt frem til Bodø kom 17. november 1923, der banen skulle ferdigstilles innen 1946. Den langsiktige planen var å føre jernbanen helt til de viktigste områdene i Finnmark.⁵⁹ I 1940 hadde banen rukket å strekke seg fra Grong helt til Mosjøen. Dette vil si at da Tyskland invaderte Norge var skinnegangen lagt på det meste av strekningen frem til Mosjøen, og det var tyskerne som forlangte og få åpnet strekningen helt.⁶⁰

Jernbanesatsingen var som nevnt bare en del av den enorme utbyggingsviljen tyskerne brakte med seg på ordre fra Hitler. Festningsverk, veier, fabrikker, flyplasser var også blant den store satsningen, og jernbanen skulle bygges helt til Kirkenes.⁶¹ Den store mangelen på arbeidskraft gjorde at alle som meldte seg til arbeid ved Nordlandsbanen ble tatt inn, uansett kvalifikasjoner. Dette førte til stor tilstrømming til distriktet, og stod i stor kontrast til de store vanskene med arbeidsledighet få år tidligere. Arbeidsstyrken i området rundt Rana og Vefsen vinteren 1940/41 var i følge Arvid Ellingsve på rundt 5.000 mennesker, som markerer et høydepunkt, men som viser stor kontrast til arbeidsstyrken før krigen som var rundt 1.600 mann på det meste i løpet av et år.⁶² I følge Slottemo ble ikke arbeid på jernbaneanleggene ansett som landssvik fordi man bidro til å oppfylle visjonen om Nordlandsbanen. Det var allikevel sysler ved anleggene som ble ansett som mer tvilsomme, for eksempel brakkebygging, men man fikk

⁵⁷ Hilde Gunn Slottemo, *Malm, makt og mennesker : Ranas historie 1890-2005* (Mo i Rana: Rana historielag, 2007): 244.

⁵⁸ Arvid Ellingsve, *Nordlandsbanens krigshistorie*, (Oslo: Norges Statsbaner, 1995). 5.

⁵⁹ Slottemo 2007: 160.

⁶⁰ "Nordlandsbanen", <http://www.banenor.no/jernbanen/banene/Nordlandsbanen>.

⁶¹ Silje Løvstad Thjømmø, "Krigskollaboratører eller jernbaneingeniører?: På sporet av NSBs samarbeid med tyskerne om byggingen av Nordlandsbanen under andre verdenskrig" (2013), 2

⁶² Ellingsve, 24, 27.

på den andre siden tilbake bruksretten over private hus, skoler og forsamlingshus som tyskerne hadde okkupert.⁶³

2.1 Tyske ekspansjonsplaner under okkupasjonen

Okkupasjonsmaktens mål 9. april 1940 var ved hjelp av ”Blücher” å innta hovedstaden før landet våknet til en ny dag. Om bord i båten befant det seg ingeniører fra Deutsche Reichsbahn (DRB), propagandaeksperter, kontorfolk, offiserer av ulikt slag. Dette viser i følge Bjørn Westlie at tyskerne hadde brakt med seg et eget byråkrati og at de hadde tenkt å bli lenge i Norge.⁶⁴ De hadde i tillegg store planer om å bygge ut infrastruktur som kunne bidra til å støtte opp deres planer for *Festung Norwegen*, noe som gav et enormt behov for arbeidskraft.⁶⁵

I følge Westlie var planen å ta kommandoen over Norges Statsbaner inkludert toppledelsen og administrasjonen. Dette fordi NSB ble regnet for å være av de største og viktigste bedrifter i Norge, og dermed også viktig for dem som nå ville ta over landet.⁶⁶ I kraft av å være en av Norges største og viktigste bedrifter, knyttet NSB sentrale deler av landet sammen før tilgangen på buss og bil ble allment tilbud.⁶⁷ Ikke minst var NSB viktige for Tyskland, som brukte tog som et våpen, fordi tog kunne transportere tropper og materiell raskere enn noen andre transportmidler. Jernbane hadde lenge vært en del av en revolusjon innen krigføring i Europa og banet vei for en langt mer teknologisk og logistisk krigføring og var en lærdom Tyskland hadde tatt i bruk tidlig. Men jernbanens betydning i et helhetlig perspektiv, var en forutsetning for dannelsen av Hitlers storgermanske rike der også norsk økonomi og næringsliv skulle opptas i det tysk dominerte økonomiske fellesmarkedet (Grosswirtschaftsraum). Dette fellesmarkedet skulle sikre Tysklands makt når krigen var over, og jernbane skulle koble det hele sammen.⁶⁸

Planen tyskerne i utgangspunktet baserte seg på var altså først og fremst å få kontroll over NSBs trafikkavdeling for å skaffe seg mulighet til troppetransport og forsyninger til nordfronten. Videre var planene å forbedre og effektivisere NSBs linjenett, samt en voldsom opprustning av jernbanenettet i store deler av landet inkludert nordover.⁶⁹ Ved krigsutbruddet stod jernbanen som nevnt praktisk talt ved Mosjøen, og nå ble altså anleggsarbeidet trappet

⁶³ Slottemo 2007: 244.

⁶⁴ Bjørn Westlie, *Fangene som forsvant : NSB og slavearbeiderne på Nordlandsbanen* (Oslo: Spartacus, 2015): 17-18.

⁶⁵ Arvesen Hartvedt, (2014), 17-18

⁶⁶ Westlie 2015: 18.

⁶⁷ Westlie 2015: 24.

⁶⁸ Westlie 2015: 29-30.

⁶⁹ Westlie 2015: 18.

massivt opp. I begynnelsen hadde Nordlandsbanen økonomisk betydning for tyskerne ved at den kunne brukes til transport av malm (fra Kiruna nord i Sverige) og fisk til kontinentet, men den militære betydningen var også viktig.⁷⁰ Tysklands krigsmarine var kraftig svekket etter krigshandlingene i 1940, og dette kan bidra til å forklare hvorfor okkupasjonsmakten satset så hardt på jernbanen. Den alternative forbindelsen nord for Mosjøen var Riksveg 50, men i og med at veinettet i Nord fungerte dårlig om vinteren, gav det dårlige forutsetninger for rask og effektiv transport.⁷¹

Men hvem var tyskerne som styrte arbeidet ved Nordlandsbanen og hvordan var de organisert? Marianne Soleim opererer i sin doktorgradsavhandling med et tall på 14.000 voktere for krigsfanger og 8.700 var folk fra Organisation Todt.⁷² Dette viser omrisset av et enormt apparat satt i sving for å bygge Nordlandsbanen som bestod av grupper med adskilte ansvarsområder. De første tre årene av krigen var det den tyske organisasjonen Kodeis – Kommandeure der Eisenbahnpioniere, som stod for byggingen av banen, og var oppdragsgiver tilknyttet den. Organisasjonen bestod av yrkesmilitære og ingeniører, og var en organisasjon innad i Wehrmacht.⁷³ På anleggene sør for Mo ble det kun brukt norske entreprenørfirmaer, mens på strekningen nord for byen ble en underavdeling av OT, Einsatzgruppe Wiking satt inn våren 1942. Disse hadde hovedansvaret for byggingen av Nordlandsbanen, samt bygging av veier og befestninger. De engasjerte en rekke tyske og østerrikske firmaer, og bidro i stor grad til de økte kravene om arbeidskraft i området. OT ansatte også svært mange norske firma, og fungerte som en økonomisk effektiviserende aktør ovenfor dem ved at de hele tiden forsøkte å iverksette tiltak for å bedre arbeidsytelsene.⁷⁴ I tillegg var det her de store mengdene krigsfanger ble brukt som arbeidskraft, der OT hadde ansvaret for utnyttelsen av arbeidskraften og for husspørsmålet.⁷⁵ Fangene som ble brukt ble bestilt av Sonderstab O, som hadde ansvaret for 12 arbeidsbataljoner som ble hentet til distriktet fra de norske depotene for krigsfanger. De sørget for bevoktning og disiplin av fangene og ble ledet av oberst Buchwieser på Mo. Wehrmacht, ledet av general Richter på Mo, var også representert i området og hadde ansvaret for oppgaver knyttet til mat, klær, hygiene, legehjelp og rettslige sider av fangespørsmålet. Man ser her hvordan tyskernes tilstedeværelse var inndelt etter forskjellige ansvarsområder og divisjoner,

⁷⁰ Slottemo 2007: 244.

⁷¹ Ellingsve, 9.

⁷² Marianne Neerland Soleim, "Sovjetiske krigsfanger i Norge 1941 - 1945 antall, organisering og repatriering" (Universitetet i Tromsø, 2004): 85-89.

⁷³ Thjømøe, (2013), 1

⁷⁴ Sæveraas 2017: 283.

⁷⁵ Slottemo 2007: 246-251.

men denne oppsplittingen gav i følge Slottemo utmerket anledning for individuell ansvarsfraskrivelse som igjen fikk tragiske konsekvenser for blant andre krigsfangene.⁷⁶

2.2 Tysk samarbeid med norske entreprenører

Til tross for at den tyske okkupasjonsmakten tilførte omfattende byggeressurser utenfra i form av OT, private tyske byggefirmaer og krigsfanger var likevel tyskerne også avhengig av den norske byggebransjen for å kunne gjennomføre utbyggingen av Festung Norwegen.⁷⁷ Men hvordan *forholdt* okkupasjonsmakten seg til sine norske samarbeidspartnere?

Det var gode penger å tjene på tyskernes anlegg, og arbeidsfolk strømmet til nærmest frivillig. Mens etablerte bedrifter ofte hadde få andre valg enn å samarbeide, tiltrakk byggeprosjektene også opportunister av forskjellig slag, nyetablerte firma eller såkalte ”brakkebaroner”.⁷⁸ Men selv om fysisk tvang sjelden eller aldri ble anvendt fra tysk side, var trusselen om straff og sanksjoner alltid tilstede. Spørsmålet om bruk av tvang er derfor sentralt likevel.⁷⁹ I følge Sæveraas er det tydelig at samarbeidet mellom okkupasjonsmakten og de norske bedriftene inneholdt et element av *skjult* tvang. Bedrifter som ikke godtok tyskernes krav, kunne for eksempel bli utsatt å få sine maskiner beslaglagt. I følge Sæveraas forsøkte derfor mange entreprenørbedrifter å gjøre det beste ut av situasjonen, og hadde egentlig ikke noe valg når tyskerne først hadde kommet. For de aller fleste norske entreprenørene var okkupasjonstiden et spørsmål om å enten ta oppdrag for tyskerne eller rett og slett legge ned virksomheten, men det må selvfølgelig her påpekes at enkelte gjorde mer ut av denne situasjonen enn andre.⁸⁰

Den tyske okkupasjonsmaktens forhold til de norske samarbeidspartnerne må utover dette ses i forhold til den maktposisjonen de stod i, som okkupant. Forholdet mellom dem var derfor alltid asymmetrisk, særlig gjennom deres utøvelse av press gjennom indirekte eller skjult tvang. Måten firmaene ble engasjert på var at de ble innkalt til møte med den tyske byggeledelsen, gjerne på et sentralt liggende hotell. Når firma så var i gang med arbeidene, ble så virksomheten gjerne kraftig utvidet.⁸¹ Sæveraas påstår at dette var en bevisst tysk taktikk, for å gjøre det vanskelig å komme seg ut av det tyske systemet når en først var kommet inn i det. Dette førte ofte til at firmaene mistet kontrollen, og stod igjen som et ”skall” hvor

⁷⁶ Slottemo 2007: 251.

⁷⁷ Sæveraas 2017: 205.

⁷⁸ Arvesen Hartvedt, (2014), 17

⁷⁹ Sæveraas 2017: 279.

⁸⁰ Sæveraas 2017: 211-213.

⁸¹ Sæveraas 2017: 276-278.

virksomheten i realiteten kun bestod i å utbetale lønn til sine undergitte arbeidere. Tyskerne sørget for å levere materialene som trengtes, men i tillegg ledet de arbeidet, slik at det eneste de norske firmaene måtte gjøre var å levere tilstrekkelig med arbeidere. Ofte måtte firma godta å ta i bruk tvangsutskreven arbeidskraft, og at deres egen arbeidskraft ble brukt til andre formål. Maktforholdet mellom okkupasjonsmakten og de norske firma var derfor meget skjevt, der de i realiteten hadde lite de skulle sagt. Frykten for sanksjoner, og presset fra okkupasjonsmakten ble derfor stor nok til at de fleste norske firmaer påtok seg oppgavene de ble pålagt.⁸²

2.3 NSBs deltakelse

Planen tyskerne i utgangspunktet baserte seg på var først og fremst å få kontroll over NSBs trafikkavdeling for å skaffe seg mulighet til trossettransport. Videre var planene, som allerede nevnt, å forbedre og effektivisere NSBs linjenett, samt en voldsom opprustning av jernbanenettet i store deler av landet inkludert nordover. I tillegg var tyskernes mål å få det de trengte av tjenester fra jernbaneselskapene med et minimum av innsats.⁸³

NSBs rolle ble etablert allerede den første morgenen av okkupasjonen. Kun én time etter at NSBs ledelse hadde forlatt Oslo, var tyske soldater i ferd med å sikre seg kontrollen over byen blant annet med sikte på å få til en avtale med trafikksektoren i NSBs hovedadministrasjon.⁸⁴ Kontakten mellom okkupasjonsmakten og NSB ble altså svært raskt etablert og spørsmålet ble bare hvor langt de var villige til å gå. NSBs ledelse valgte ikke bare å samarbeide med okkupasjonsmakten, men også å forbli på sine poster gjennom hele krigen. Westlie påpeker også at ingen av dem ble skiftet ut, hverken med tyskere eller medlemmer av Nasjonal Samling, som ofte var tilfellet innen andre bransjer.⁸⁵ Det virker dermed sannsynlig at samarbeidet har fungert, der begge parter har fått oppfylt sin målsetting.

I følge Bjørn Westlie var det at NSB ville samarbeide og mobilisere hele sin organisasjon for å realisere de store utbyggingsprosjektene en forutsetning for at de tyske planene skulle bli til virkelighet.⁸⁶ Silje Thjømøe stiller i sin masteroppgave spørsmålet om NSB var i en *tvungen* kollaborasjon, men konkluderer i oppgaven med at kildene ikke tyder på det, men tvert i mot antyder at ledelsen i NSB kunne operere med et visst handlingsrom. Det er mange sider av situasjonen, men hun bruker betegnelsen pragmatisk- og økonomisk

⁸² Sæveraas 2017: 278-279.

⁸³ Bjørn Westlie, "Opprustningen av Norsk jernbane under krigen," i *Fortidsminneforeningens Årbok 2016*, red. Linn Willetts Borgen (Oslo: Fortidsminneforeningen, 2016): 120.

⁸⁴ Westlie *Fangene som forsvant : NSB og slavearbeiderne på Nordlandsbanen* 2015: 24-29.

⁸⁵ Westlie "Opprustningen av Norsk jernbane under krigen"2016, 120.

⁸⁶ Westlie "Opprustningen av Norsk jernbane under krigen"2016, 120.

kollaborasjon for å beskrive deres rolle under krigen da NSB ikke hadde interesse i nazistenes politiske program. De var ikke drevet av ideologi og ønsket heller ikke å være en del av Det tredje rikets bedrifter. NSBs fremste motiv for å inngå samarbeidet var derimot ønsket om å bygge ut jernbanen på bakgrunn av behovet for utbedret norsk infrastruktur, og de grep dermed muligheten som Kodeis og OT bød. Disse bidro finansielt til at arbeidet kunne bli gjennomført, noe som tidligere kun hadde blitt lovet fra Stortingets side, men aldri gjennomført. Thjømøe konkluderer derfor med at NSB samarbeidet med okkupasjonsmakten fordi det var det som skulle til for å nå deres eget mål om å bygge Nordlandsbanen slik den lenge hadde vært planlagt.⁸⁷ Bildet er imidlertid langt mer komplekst enn det jeg har plass til å gjennomgå her.

Når det gjelder spørsmålet om hvor langt NSB var villige til å gå, er det her det mest fremtredende problemet med samarbeidet blir presentert. Lenge klarte de å motstå bruken av krigsfanger på sine anlegg, men etterhvert klarte ikke NSB mobilisere nok av sine egne anleggsarbeidere til å tilfredsstillte mangelen på arbeidskraft. I tillegg ble de utsatt for sterkt press både fra tyske og norske myndigheter både om raskere tempo og å anvende krigsfanger, og det var det alternativet som fantes om behovet for mer arbeidskraft skulle oppfylles. Presset førte til at NSB godtok kravet, og gikk inn for at Nordlandsbanen nord for Mo i Rana skulle tilføres flere tusen krigsfanger som skulle utføre det tyngste arbeidet.⁸⁸ Når NSB i august 1941 avviste forslaget om å bruke krigsfanger, var det fordi dette ville presentere ”vanskeligheter” for dem, men det er uklart hva som var begrunnelsen bak.⁸⁹

Når de så året etter, i januar 1942, går inn for å bruke krigsfanger for å få bygget ferdig jernbanestrekningen fra Mo til Fauske, kan det ligge mange forklaringer bak. Westlie legger vekt på at det kan ha foregått en prosess der menneskelige objekter blir til kvalitetsløse størrelser, som kan forklare noe av bakgrunnen.⁹⁰ NSB selv har fremstilt situasjonen slik at det var Wehrmacht og OT som hadde ansvaret for tvangsarbeiderne og at NSB kun hadde ansvar for anleggsarbeidet og det av ren byggmessig art. Thjømøe fremhever at det foreligger indisier i kildene på at NSB-ledelsen hadde relasjoner til krigsfanger og tvangsarbeiderne. Hun påpeker at NSB har befunnet seg i en gråsoner fordi de har skrevet brev angående bestilling av fangebrakker til Kodeis, og om oppbevaring av mat for fangene og de har også sørget for fettforsyninger og henstilt den tyske ledelsen om forflytning av arbeidere. Thjømøe påstår altså i sin avhandling at NSB har vært *mer* involvert i fangenes innlosjering, underhold og

⁸⁷ Thjømøe, (2013), 103-106

⁸⁸ Westlie "Opprustningen av Norsk jernbane under krigen"2016, 121-122.

⁸⁹ Westlie "Opprustningen av Norsk jernbane under krigen"2016, 122.

⁹⁰ Westlie "Opprustningen av Norsk jernbane under krigen"2016, 123.

levestandard enn det som hittil har vært kjent innen forskningen, og ikke minst gjennom NSBs fremstilling av seg selv. Hennes tese er at NSB aktivt valgte å være involvert for ikke å miste kontroll over arbeidet ved anlegget.⁹¹

2.4 Tvangsarbeid og fangeleirer

Nikolaus Von Falkenhorst, general og øverstkommanderende i Norge, så for seg at 145.000 sovjetiske krigsfanger skulle arbeide ved Nordlandsbanen. Dette ble aldri realisert, men det har vært svært vanskelig å anslå eksakte tall for hvor mange fanger som arbeidet på anleggene under krigen. Grunnene til dette er flere. Mange fanger døde uten å bli med i noen form for statistikk, leirer og fanger ble stadig flyttet etterhvert som banen beveget seg fremover, i tillegg til at en del fanger ble med under tilbaketrekningen fra nordfronten. Mange fanger klarte også å rømme.⁹²

Både Thjømøe og Slottemo anser Marianne Soleims doktorgradsavhandling fra 2004 for å ha de sikreste tallene, basert på kildemateriale fra OT-arkivet, og i følge Soleim var det 21.600 fanger som befant seg på strekningen mellom Mo og Drag.⁹³ Størstedelen av fangene kom til Rana og Saltenområdet fra siste halvdel av 1942, og disse ble satt til å arbeide blant annet på Nordlandsbanen. Formelt var fangene som nevnt Wehrmachts ansvarsområde, men de ble stilt til disposisjon for OT, og kunne bestilles omtrent som en vare fra krigsfangesystemet i Tyskland. De fleste av fangene var sovjetrussere, men det fantes også jugoslaver og polakker.⁹⁴

Arbeidet ved jernbaneanleggene var det primære syslet, der fangene i løpet av en åtte timers arbeidsdag (eller lenger) skulle utføre det tyngste grovarbeidet.⁹⁵ Arbeidet kunne bestå av for eksempel steinhugging, bæring av sementsekker, gravearbeid, felling av trær og legging av jernbanesviller. Uansett temperatur eller værforhold.⁹⁶ Syke og avkreftede fanger ble satt til hugging og stabling av ved, og de aller svakeste ble satt til bæring av vann og vedlikeholdsarbeid i brakkene. Innimellom kunne også gårder i nærheten låne fanger til arbeid.⁹⁷ I følge Thjømøe fikk fangene i de forskjellige leirene ulik behandling, blant annet utfra hvilken nasjonalitet de hadde. Kommandantene kunne styre leirene svært ulikt, og dermed kunne fangevokterne opptre både brutalt og mer menneskelig. I leiren på Bakken var det for eksempel ingen dødsfall i de tre årene den var operativ, og i Sundbyleiren døde kun 9 av 500

⁹¹ Thjømøe, (2013), 83

⁹² Thjømøe, (2013), 83

⁹³ Soleim 2004: 85-89. Se også: Thjømøe, (2013), 83-84 Og: Slottemo 2007: 250.

⁹⁴ Slottemo 2007: 251-252.

⁹⁵ Slottemo 2007: 252-253.

⁹⁶ Westlie "Opprustningen av Norsk jernbane under krigen"2016, 123.

⁹⁷ Slottemo 2007: 253.

fanger, mens det i andre leire kunne være svært høye dødsrater. Rivalisering mellom personale i Wehrmacht og OT preget også fangenes hverdag, og kunne på den måten definere hvilken behandling de fikk.⁹⁸

Østeuropeiske fanger ble ikke behandlet etter Genève-konvensjonen slik allierte fanger stort sett ble, og de jugoslaviske fangene fikk mye dårligere behandling enn de russiske fordi de ble ansett for å være kriminelle undermennsker. I følge Slottemo ble også de fleste av jugoslavene tatt til fange som geriljasoldater eller motstandsfolk, og de ble holdt som politiske fanger under SS kommandoen.⁹⁹ Disse er beskrevet som av de mest brutale fangevokterne, da massehenrettelser, nakkeskudd og henging var en del av hverdagen for fanger under SS-soldater. Men fra 1943 fikk jugoslavene også formell status som krigsfanger, og ble overført fra SS' varetekt til Wehrmachts, samtidig som de til en viss grad ble overvåket av det internasjonale Røde Kors. Dette bedret deres situasjon betraktelig selv om arbeidet fortsatt var hardt, innkvarteringen og maten fortsatt var dårlig. Fangene fikk etterhvert motta pakker, og leger blant fangene fikk behandle medfanger med enkle hjelpemidler.¹⁰⁰

Fangene fikk tre måltider for dag som gjennomgående inneholdt for lite kalorier til å dekke deres dagsbehov, og for å berge seg måtte fangene ofte sanke ekstra mat, for eksempel sopp og bær, på vei til og fra arbeid. Klærne deres bestod av deres gamle uniformer gjennom hele fangenskapet, og alt de mottok av utstyr var to filttepper til å ha rundt seg. For å holde varmen måtte fangene tenke alternativt og tulle seg inn i papir og strier.¹⁰¹

Når det gjelder antall fangeleirer i området er det vanskelig å fastslå sikre tall fordi mange av leirene ble lagt ned etter hvert som man forflyttet seg med Nordlandsbanen, men Thjømøe har under sin forskning kommet over så mange som 58 leirer fordelt over Nordlandfylke.¹⁰² Charles Utvik skriver i sin masteroppgave fra 2012 at det *kan* ha vært så mange som 100-120 leirer.¹⁰³ I Rana ble fangeleirene stort sett bygd etter likt mønster, men varierte i størrelse. Brakkene lå i to rekker med front mot hverandre, og en åpen gate i mellom som fungerte som oppstillingsplass. Rundt leirene var det et dobbelt piggrådsgjerde på tre-fire meter. Brakkene var såkalte svensketelt, tunnelformede hus på 5 ganger 10 meter og inneholdt sammenhengende køyesenger i to eller tre etasjer, som ikke inneholdt nok rom for en fange til

⁹⁸ Thjømøe, (2013), 88-89

⁹⁹ Slottemo 2007: 252.

¹⁰⁰ Thjømøe, (2013), 89

¹⁰¹ Slottemo 2007: 253.

¹⁰² Thjømøe, (2013), 85

¹⁰³ Charles Utvik, "Krigsfangeleirer i Nordland : forskningshistorie, bevaringsstatus og forvaltningsstatus i et samtidsarkeologisk perspektiv" (Trondheim: Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, Institutt for arkeologi og religionsvitenskap, 2012), 5

å sitte oppreist. På det trangeste fikk hver fange 40 cm å ligge på, men forholdene varierte mye i de forskjellige leirene. Midtgangen var én meter bred, og her var en liten vedovn som skulle varme mellom 50-60 mann. Ellers bestod brakkene av plankegulv, vinduer i begge gavlen og dør i ene kortenden. Vaskerom fantes som regel ikke, og fangene ble gjerne henvist til en elv eller bekk i nærheten om de ønsket å vaske seg selv, klær eller annet. Toalettforhold kunne være særdeles kummerlig.¹⁰⁴ Det var brakker av denne typen som Ranabygg bidro til å bygge.

2.5 Konklusjon

Dette er altså rammene som tok form rundt innehaverne av Dybberg & Olsson Ranabygg. Okkupasjonsmakten som inntok Norge 9. april 1940 hadde store planer som kom til å involvere størstedelen av norske bedrifter på en eller annen måte. Blant annet prosjektet med Festung Norwegen genererte et enormt behov for arbeidskraft. I Nordland var forlengingen av Nordlandsbanen blant de tyske prosjektene som etterspurte mest arbeidskraft, og dette førte til en enorm tilstrømning til distriktet rundt Mo i Rana. Arbeidet ved Nordlandsbanen ble etter krigen ikke ansett som landssvik, mye på grunn av at man bidro til å oppfylle visjonen om Nordlandsbanen, som hadde eksistert lenge før krigen. Det var allikevel beskjefligelser ved banen som ble ansett som mer tvilsomme, da såkalte brakkebaroner kunne gjøre store penger på å bygge brakkene som blant annet ble brukt til å huse fangearbeidere.

Som arbeidsgiver fungerte den tyske okkupasjonsmakten som en økonomisk effektiviserende aktør ovenfor de norske firmaene, der bruk av skjult tvang var en konstant faktor. Selv om norske firma ikke nødvendigvis ble tvunget til å samarbeide med tyskerne, var det praktisk talt umulig å komme vekk fra dem igjen om en ikke ønsket å legge ned driften. Når firmaene først var i gang kunne de etterhvert fungere som et ”skall” for tyskerne å operere gjennom, der det eneste de norske firmaene måtte gjøre var å levere tilstrekkelig arbeidskraft. Andre firma kunne ha en mer aktiv rolle, og bevarte således noe av kontrollen selv, og kunne til og med utøve milde former for protester ved for eksempel å trekke ut arbeidet i langdrag.

¹⁰⁴ Thjømøe, (2013), 85

Kapittel 3. Selskapet A. P. Jæger

I løpet av sommeren 1940 fant de tidligere nevnte innehaverne av Dybberg & Olsson, og det senere Ranabygg, veien til Mo som en følge av arbeidsledighet og økonomiske vanskeligheter. Der fikk alle ansettelse hos Anton P. Jæger, og det var gjennom ham de først kom i kontakt med tyske arbeidsoppdrag. Deres beskjeftigelse skulle i løpet av krigsårene utvikle seg til å bestå av varierte arbeidsoppdrag, der hovedbeskjeftigelsen var brakkebygging. Bakgrunnen for stiftelsen av selskapene er meget viktig for å kunne danne seg et grunnlag for å vurdere helheten. Det blir derfor relevant å undersøke på hvilket grunnlag disse involverte tok ansettelse for Jæger, for videre å undersøke opprettelsen av Dybberg & Olsson høsten 1940, og deretter Ranabygg allerede vinteren 1941.

3.1 Etablering av forbindelser

Den 15.07.1940 ble det inngått en kontrakt mellom ingeniør Anton Jæger fra Mo og 2. Gebirgsdivisjon, ledet av Ortskommandant og Oberstløytnant Birch på Mo.¹⁰⁵ Jæger hadde startet et eget byggefirma for å drive brakkebygging for tyskerne på strekningen mellom Grong og Bodø. Arbeidet var allerede i gang før kontrakten var underskrevet. Selve kontrakten var meget gunstig for Jæger, da han fikk 3% av summene som byggearbeidene og alle leveransene til tyskerne beløp seg til. I august samme år ble denne kontrakten utvidet til å gjelde hele Nord-Norge.¹⁰⁶

Jæger hadde sine administrasjonskontorer i Gullsmedvik, der tyskerne hadde stilt Dunderland Iron Ore Co's bygninger til disposisjon. Der ble det innredet en messe for funksjonærene. Bakgrunnen til at Jæger gikk til tyskerne er uklar på grunnlag av kildene, da det er få kilder bevart fra Jægers egen hånd. Men i et avhør av en av Jægers ansatte, O. J. Baden, statuerte denne at Jæger bodde på Mo i cirka 10 år før krigen brøt ut i 1940. I følge Baden hadde Jæger lite eller ingenting å gjøre og levde mest sannsynlig av en del agenturvirksomhet, men drev *ikke* entreprenørfirma før krigen.¹⁰⁷

I en rapport til Oslo politikammer attesterte Johan Skatteboe for at Jæger hadde fortalt ham hvordan han hadde kommet i kontakt med Ortskommandanten. Jæger meddelte Skatteboe

¹⁰⁵ Denne divisjonen hadde som mål å komme til unnsetning i Narvik så fort som mulig. Se Alexander Christopher Poulton, "2. Bergjegerdivisjons felttog gjennom Helgeland i 1940" (Universitetet i Tromsø, 2016): 1.

¹⁰⁶ Rettsbok for Rana herredsrett i økonomisk landssviksak, 29.04.1950, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 39,40

¹⁰⁷ Karl Lagesen, *Rapport til prispolitiet Mosjøen*, 12.09.1945, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 1

at Birch og han hadde truffet hverandre som barn og lekt sammen på Jægers fødested, da deres fedre var gamle bekjente.¹⁰⁸ Ewald Olsson fremsatte i en erklæring at Jæger hevdet at å bygge disse brakkene muliggjorde at folk fikk sine boliger tilbake, ettersom tyskerne som kjent okkuperte både private som offentlige bygninger til sin gjerning.¹⁰⁹ Det er vanskelig å trekke konklusjoner om *hvorfor* Jæger valgte å søke seg til arbeid for Wehrmacht, og hvordan en sånn avtale har blitt inngått, men det er nærliggende å tenke at det har vært naturligt for Jæger å oppsøke sin gamle barndomsvenn og på denne måten har fått en meget lukrativ kontrakt. I tillegg kan det virke som Jæger var av en personlig overbevisning om at det var et *nødvendig* arbeide som ville komme sivilbefolkningen til gode.¹¹⁰ I følge Wallin var også Jæger opptatt av å bygge mest mulig og jaget på sine arbeidere, og de forsøkte flere ganger å ”bremse på ham” slik at arbeidet også skulle være av kvalitet. For dem var det viktig at det ble arbeidet slik at byggingen kunne ha betydning for stedet også til fremtidig bruk.¹¹¹

Det er også vanskelig å sette sammen informasjon om hvordan Jæger bygde opp og organiserte sitt selskap, nøyaktig hvor mange som arbeidet for ham og hvordan disse fikk sin ansettelse, på grunn av at kildematerialet ikke tilbyr inngående eller sammenhengende informasjon. Det er likevel rimelig å tro at både Wehrmacht og offentlige etater kan ha hatt en aktiv rolle for å skaffe arbeidskraft for Jæger, i tillegg til hans egen avertering. Okkupasjonsmakten var omfattende i bruken av både tvangssendt og frivillig norsk arbeidskraft sendt fra forskjellige steder i landet, og all understøtte til forsørgelse falt bort under krigen, der de som henvendte seg til forsorgsvesenet ble bortvist med beskjed om at det var arbeid å få hos tyskerne.¹¹²

I følge Thons vitnemål i Karl Lagesens rapport til prispoliti, hadde Jæger cirka 1200 mann i arbeide i løpet av den korte tiden han virket på Mo, mens 15-16 av disse fungerte som

¹⁰⁸ Johan Skatteboe, i *Rapport til Oslo Politikammer Landssvikavdelingen*, 24.01.1950, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 1. Ved denne kilden bør det påpekes to ting, den første er at årstallet kunne vært usikkert da rapporten bærer preg av å være utformet på forhånd, der man bare skulle fylle inn informasjon, og med trykte tall der man bare skulle fylle inn det siste tallet i årstallet. Siden kilden er skrevet allerede i januar av et nytt årtiende er det ikke sikkert at det er rullet og lage nye skjema for 1950-tallet, og at årstallet dermed kommer noe uklart frem. I tillegg er rapporten skrevet av en politibetjent L. Aamodt, men ettersom vitnet selv, Skatteboe, har signert rapporten, velger jeg å bruke han som opphavsmann til kilden.

¹⁰⁹ Ewald Olsson, *Ad: Forhold unner [sic] okkupasjonstiden. Medansvar i entrepenørfirmaene Dybberg & Olsson og Ranabygg, Mo i Rana*, februar 1946, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson:1

¹¹⁰ Rettsbok for Rana herredsrett i økonomisk landssviksak, 29.04.1950, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 39

¹¹¹ A.Steen Wallin, *Rapport til Helgeland pris og rasjoneringspoliti, Mosjøen*, 24.10.1946, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 1

¹¹² Slottemo 2007: 244. Se også: Rettsbok for Rana forhørsrett, 16.11.1950, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 2-3

funksjonærer for Jæger, deriblant de siktede.¹¹³ Et moment som er av en litt spesiell karakter er at flere av de tiltalte forklarte at de hadde kommet i kontakt med Jæger gjennom annonse i avisen, der det ble avertert etter sekretær, ingeniør og arkitekt for arbeide nordpå og at man skulle henvende seg til Jæger på Grand hotell.¹¹⁴ Annonsen er i seg selv ikke ualminnelig, men det som er spesielt er at Jæger ble anklaget for å være uærlig om hva arbeidet bestod i. Blant andre Carl Dybberg, Carl Klaussen, Ewald Olsson, og Alfred Steen Wallin hevdet i forklaringer gjort av dem selv at Jæger hadde gitt inntrykk av at arbeidet bestod av gjenoppbygging etter krigshandlingene i nord. (De norske styrkene kapitulerte 10. juni i nord) Kontraktsforholdet mellom Jæger og Wehrmacht var inngått lenge før de kom til Mo, og dette var noe de ikke var klar over ved ankomst.¹¹⁵ Det viser seg derfor at Jæger kan ha ansatt folk på falske premisser, noe som igjen kan tyde på at han har forutsett vansker med å ansette arbeidere om de visste hvem de skulle arbeide for, og hva arbeidet gikk ut på.

Allerede høsten 1940 fikk Jæger sparken av sine oppdragsgivere i Mosjøen på det som av flere ble omtalt som en særdeles ubehagelig måte. Saken forholdt seg slik at tidlig i september 1940 fant et divisjonsskifte sted i distriktet der 2. Gebirgsdivisjon, som forøvrig var østerrikere, ble bedt om å forflytte seg videre nordover fordi en annen divisjon skulle ta over for dem i distriktet.¹¹⁶ På dette tidspunktet var arbeidet påbegynt på flere byggeplasser, men østerrikerne rev dem ned igjen for å kunne ta med seg materialene nordover. Dette førte til en amper stemning mellom avdelingene, der de nyankomne tyske motsatte seg dette. Det førte til

¹¹³ Karl Lagesen, *Rapport til prispolitiet i Mosjøen*, 20.08.1945, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 3. Karl Lagesen, *Entreprenørfirmaene Dybberg & Olsson og Ranabygg*, 16.07.1947, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 2

¹¹⁴ A.Steen Wallin, *Rapport til Helgeland pris og rasjoneringspoliti, Mosjøen*, 24.10.1946, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 1

¹¹⁵ Carl Dybberg, *Ad Kjæremålssak 32./1946. Carl Dybberg.*, 03.07.1946, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: uten sidetall. Se også: Carl Klaussen, *Erklæring*, 20.10.1949, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 1. Denne hadde en kortvarig ansettelse, og assisterte Jæger ved oppgjør med gårdsbrukerne i Ranaområdet for kjøpte tømmerhus som skulle sendes til Finnmark som materiale. Han tok seg også av avviklingen av Jægers forretninger på Mo og Kirkenes. Se: Ewald Olsson, *Ad: Forhold unner [sic] okkupasjonstiden. Medansvar i entreprenørfirmaene Dybberg & Olsson og Ranabygg, Mo i Rana*, februar 1946, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 1. Se også: Alfred Steen Wallin, *Ad: Forvaltning efter Lannsviks-anordningens [sic] § 39. Entreprenørfirmaet Dybberg & Olsson, Entreprenørfirmaet Ranabygg.*, 14.01.1946, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 2.

¹¹⁶ Gebirgsdivisjon ble erstattet av 196. Divisjon. A. Se brev fra Anton P. Jæger, *Ad byggeforetagender for den tyske vernemakt*, 13.09.1940, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: uten sidetall. Se også Steen Wallin, *Ad: Saken Dybberg & Olsson/Ranabygg.*, 29.10.1949, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 1. Se også Poulton 2016: 2.

et innbyrdes konkurranseforhold som i tillegg satte Jæger i en meget vanskelig situasjon.¹¹⁷ I tillegg viste det seg at denne nye divisjonen ikke ville godta Jægers betingelser, og forlangte at det skulle avsluttes kontrakt om de forskjellige byggearbeider med hver enkelt avdeling. Dette ønsket ikke Jæger å gå med på.¹¹⁸

Wallin påpekte at divisjonsskiftet brakte kaotiske tilstander og ”et forferdelig røre”, og han erindret at etter et første møte med Intendanturrat Flatter på Mo tidlig i september, ble Jæger pålagt å møte i Mosjøen hos Oberstløytnant Schaller den 05.09.1940.¹¹⁹ Flatter hadde på møtet truet med avstraffelse for sabotasje om ikke byggearbeidene ble fortsatt, disse nye avdelingene brukte et truende språk som gjorde dette møtet ubehagelig. I tillegg til at situasjonen allerede var spent, ble det plassert ut militære vakter på byggeplassene.¹²⁰ Det fremgår ikke direkte av kildene hvorfor Jæger skulle møte hos Schaller, men det er nærliggende å tenke at det kan ha handlet om at de nye tyske overordnede i området skulle markere seg ovenfor østerrikerne, samt sette seg i respekt og markere spilleregler ovenfor potensielle fagfolk de kunne ansette i sin tjeneste.

Jæger tok med seg sin jurist og overrettssakfører Per Kristian Rygh, og to av sine funksjonærer, Sverre Askhaven i funksjon av fagmann og Wallin som sekretær.¹²¹ De ankom Mosjøen kvelden den 6. september, etter at ferga i Hemnesberget var ute av drift og møtte da en bekjent av Jæger, ingeniør Harald Egge. Jæger hadde tilbake i august tilbudt ham ansettelse, men Egge ønsket ikke å være med på bygging for tyskerne på tross av at han var arbeidsledig.

¹¹⁷ Alfred Steen Wallin, *Ad: Forvaltning efter Lannsviksanordningens [sic] § 39. Entreprenørfirmaet Dybberg & Olsson, Entreprenørfirmaet Ranabygg.*, 14.01.1946, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 2

¹¹⁸ Rettsbok for Rana herredsrett i økonomisk landssviksak, 29.04.1950, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 40

¹¹⁹ Alfred Steen Wallin, *Ad: Saken Dybberg & Olsson/Ranabygg.*, 29.10.1949, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 1.

¹²⁰ Alfred Steen Wallin, *Ad: Forvaltning efter Lannsviksanordningens [sic] § 39. Entreprenørfirmaet Dybberg & Olsson, Entreprenørfirmaet Ranabygg.*, 14.01.1946, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 2.

¹²¹ Når det gjelder Askhaven, var denne arkitekt og ansatt under Jæger. Han var ikke med under oppstarten av Dybberg & Olsson eller Ranabygg, og ble derfor ikke stevnet sammen med de andre. Det er uklart nøyaktig hvilken og hvor stor rolle han hadde i Jægers firma, men har antakeligvis tegnet en del av brakkene oppsatt for Jæger. Han begynte å ta selvstendige oppdrag andre steder, og sluttet etter at Jæger ble oppsagt. Han etterhvert gikk inn i et firma hos en slektning på Steinkjer. Alfred Steen Wallin, *Ad: Saken Dybberg & Olsson/Ranabygg.*, 29.10.1949, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 1-2. Ewald Olsson, *Ad forhold unner [sic]okkupasjonstiden. Medansvar i entreprenørfirmaene Dybberg & Olsson og Ranabygg, Mo i Rana.*, februar 1946, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 2. Karl Lagesen, *Rapport til prispolitiet i Mosjøen*, 29.08.1945, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 2. Denne kilden er ført av Karl Lagesen, advokaten til Aasen, men det var altså etter vitnemål fra Aasen.

Han lovte derimot å komme innom Jæger i Mosjøen når han i september skulle til Trondheim.¹²² Egge var svært opprørt. Schaller hadde dagen før presset ham til å tre inn i sin tjeneste, og rett og slett rekvirert ham, mot Egges egen vilje, da han kom for å kikke på forholdene. Egge havnet midt i Schallers nettopp påbegynte aksjoner for å sikre seg blant annet fagfolk og materialer for å kunne fortsette 2. Gebirgsdivisjons påbegynte byggearbeider.¹²³

Ettersom Jæger ikke nådde frem til Mosjøen den fastsatte datoen, ble han i følge Wallin truet med arrestasjon.¹²⁴ Oberstløytnant Schaller hadde allerede røket uklar med Jæger da Jæger ikke hadde fulgt ordre slik Schaller så det. Dette vitner om en presset situasjon, og da de alle møtte for Oberstløytnanten lørdag 7. september var det foran hele offiserstaben hans. I følge Wallins erindring bar det hele et sterkt militaristisk preg, der møtet ble innledet med protokollføring av navnene på de tilstedeværende, men denne protokollen begynte og sluttet med Rygh. For da han gav sin tittel ”sprakk Schaller og gikk fullstendig fra konseptene. [...] Han for opp og brølte at det var en fornærmelse av Jæger mot ham og die deutsche wehrmacht at denne møtte med jurist.”¹²⁵ Rygh måtte deretter forlate salen på tross av protester fra Jæger, og møtet fortsatte under en voldsom terrorisering fra Schaller. Oberstløytnanten gikk til angrep på Jæger og anklaget ham for sabotasje ettersom han ikke hadde møtt når han skulle. Jæger forsøkte deretter å forklare sin kontrakt med 2. Gebirgsdivisjon, og henviste til sine oppdragsgivere, men Schaller skrek til ham at det var ham som hadde kommandoen i distriktet og at ”han og ingen andre ga ordre – alt og alle sto under hans befaling [...] landet var okkupert [...] og obstruksjon vilde bli oppfattet som sabotasje og øyeblikkelig hjemlet til avstraffelse.”¹²⁶

Møtet ble avbrutt av en lunsjpause, hvor Jæger fikk muligheten til å snakke med en rystet Rygh. Denne dikterte et brev som Jæger ved møtets fortsettelse prøvde å overlevere Schaller. Resultatet ble at en rasende Schaller avfeide brevet og kastet ut Jæger under trusler om arrestasjon av både ham og Ortskommandant Birch på Mo, som Jæger hadde ”skjøvet foran

¹²² Harald Egge, *Rapport*, 03.12.1949, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 1. Rapporten ble ført og signert av lensmann Johan Tronsen, men jeg har valgt å føre Harald Egge som forfatter da han var vitnet i rapporten. Rapporten ble dessuten ført i ”jeg” form, som gir grunn til å tenke at den var nøyaktig nedtegnet. Egge henviste i rapporten til Wallins opplysninger om hendelsen, og stadfestet alt som Wallin har sagt.

¹²³ Alfred Steen Wallin, *Ad: Saken Dybberg & Olsson/Ranabygg.*, 29.10.1949, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 2

¹²⁴ Alfred Steen Wallin, *Ad: Saken Dybberg & Olsson/Ranabygg.*, 29.10.1949, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 1-2

¹²⁵ Alfred Steen Wallin, *Ad: Saken Dybberg & Olsson/Ranabygg.*, 29.10.1949, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 2

¹²⁶ Alfred Steen Wallin, *Ad: Saken Dybberg & Olsson/Ranabygg.*, 29.10.1949, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 2-3. I følge Wallin titulerte Schaller seg selv som ”Abschnittskommandør”, og dette oversetter jeg til å bety distriktskommandant, og i praksis den som bestemmer i hele distriktet.

seg under diskusjonen”.¹²⁷ Da Askhaven og Wallin reiste seg for å forlate sammen med Jæger, ble også de utsatt for Schallers raseri og nektet å forlate. De opplyste at de hadde sitt arbeid hos Jæger, men Schaller mente det var han som bestemte hvem de skulle bygge for. Deretter ble de krysseksaminert på en særdeles ubehagelig måte der de ble forlangt opplysninger om Jægers firma, og tvunget til å oppgi navnene på samtlige tekniske fagfolk og deres virkefelt på stående fot.¹²⁸ I Egges rapport ble også denne hendelsen gjengitt som særdeles ubehagelig og at det ikke gikk an å dempe oberstløytnantens raseri, eller at hverken Askhaven eller Wallin fikk høve til å svare på spørsmålene hans uten å bli avbrutt.¹²⁹

I følge Wallin fikk han og Askhaven pålegg om å fortsette byggearbeidene, men uten hensyn til Jæger eller 2. Gebirgsdivisjon, og fikk heller ikke ta i mot ordre fra dem. Absolutt ingen fikk lov til å forlate sitt virke, da ethvert forsøk på å unndra seg oberstløytnantens ordre ville bli oppfattet som sabotasje.¹³⁰ Enhver form for protest ble brutalt avfeid av Schaller, og han forlangte alle oppgaver om Jægers disposisjoner innsendt innen 3 dager. Det som også er avgjørende her er at han i følge Wallin forlangte en ansvarlig ledelse av Jægers tekniske stab, og at en eller to av denne ansvarlige ledelsen skulle møte i Mosjøen for å motta direktiver av Schallers bygningsstab. I tillegg sørget oberstløytnanten for å gi en tilstedeværende ansvaret for å at påbudet ble etterkommet.¹³¹ Schallers opptreden vitner om at han tok oppdraget sitt meget seriøst og ikke fant seg i den minste motstand, men underbygger også at tyskernes metoder ofte var preget av ”splitt og hersk” der å terrorisere folk til lydighet ofte kunne ansees som enkleste utvei. Egge, som forøvrig ble tvunget til å virke som konsulent under Schaller i flere måneder i etterkant av møtet, erindret også at Dybberg og Tørum kom til et møte der Schaller opptrådte ”svært bøs som vanleg og kom med strenge krav til dei om at arbeidet som dei hadde i oppdrag, skulle utførast i ein viss fart”.¹³²

¹²⁷ Alfred Steen Wallin, *Ad: Saken Dybberg & Olsson/Ranabygg.*, 29.10.1949, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 3

¹²⁸ Harald Egge, *Rapport*, 03.12.1949, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 2

¹²⁹ Harald Egge, *Rapport*, 03.12.1949, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 2

¹³⁰ Alfred Steen Wallin, *Ad: Saken Dybberg & Olsson/Ranabygg.*, 29.10.1949, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 2,3

¹³¹ Alfred Steen Wallin, *Ad: Saken Dybberg & Olsson/Ranabygg.*, 29.10.1949, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 3

¹³² Harald Egge, *Rapport*, 03.12.1949, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 2. Egge forklarte i rapporten at Schaller nektet ham flere ganger å forlate hans tjeneste, helt til Schaller ved et tilfelle hadde drukket seg overstadig beruset, og trengte Egges hjelp til å komme ut av et badekar og i seng. Egge sa i etterkant av hendelsen klart i fra at han hadde fått nok, og Schaller lot ham frate stillingen. Egge påpekte at dette antakelig var i frykt for at han skulle melde fra om hendelsen til Schallers overordnede.

Resultatet av møtet med Schaller ble at Jæger ble oppsagt. I følge Hugo Borgen, som hadde leveringskontrakt med Jæger, kom Jæger dypt nedtrykt og fortvilet inn på hans kontor for å meddele det som hadde skjedd.¹³³ Ettersom Borgens kontrakt ville overdras direkte til tyskerne, ble Borgen med Jæger for å snakke med Intendanturrat¹³⁴ Flatter. Jæger hadde betegnet Schaller som nærmest sinnssyk og meget farlig, men i følge Borgen ble de ikke tatt alvorlig av Flatter som behandlet Jæger ”ytterst slett, og overså ham fullstendig”. Da de begge protesterte mot tysk overtakelse av kontraktene ble de hånlig avvist da saken var avgjort og ikke ble tillatt diskutert. Det står videre at Borgen oppfattet Flatter som en farlig mann på bakgrunn av sitt arrogante vesen. Jæger på sin side, gav en formell oppsigelse gjennom et brev til 196. Divisjon den 13.09.1940, og dro videre helt til Finnmark sammen med 2.Gebirgsdivisjon for å fortsette sitt virke.¹³⁵

I oppsigelsen formulerte han at han hadde bedt firmaet Dybberg & Olsson overta de påbegynte byggarbeidene, og at firmaet ville konferere med 196. Divisjons troppeavdelinger for at byggeforetakene skulle bli gjennomført på beste måte. Videre stilte han sitt store kontor og sin organisasjon til disposisjon for tyskerne. Dette brevet kan tolkes på flere måter der man på den ene siden kan lese dette som stor velvillighet, i og med at han stilte både kontor og organisasjon til disposisjon og i tillegg ordnet med et annet firma som kunne overta arbeidene hans, fra en mann som allikevel skulle reise videre. Han nevnte heller ingenting om at dannelsen av Dybberg & Olsson skjedde under tvang, og slik brevet er skrevet kunne det like gjerne vært noe han selv initierte. Men utfra bakgrunnsinformasjonen som jeg allerede har gitt kan en også lese brevet som en tvungen velvillighet fra en mann som ikke ønsker å ergre den tyske hærmakten unødvendig, og som aller helst bare vil trekke seg ut så stille som mulig.

I Finnmark døde Jæger ikke lenge etter ankomst, men i følge forklaringen til Ewald Olsson, ble det avholdt et møte med alle funksjonærene før han reiste, der forholdene ble drøftet.¹³⁶ Det var tydelig for dem som hadde vært til stede på møtet med Schaller at de hadde ordre om å starte et nytt foretak som skulle ta over for Jæger og intensjonen var kun å bygge ferdig de påbegynte arbeider, for så å trekke seg ut. Jæger trakk seg heller ikke helt ut, men var

¹³³ Hugo Borgen, i brev til Alfred Steen Wallin uten tittel, 29.09.1949, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: uten sidetall. Her må det nevnes at datoen er noe utydelig, hvilket gjør at det er vanskelig å se om det er datert 20. eller 29. september.

¹³⁴ Intendanturrat er en kommisær

¹³⁵ Anton P. Jæger, *Ad byggeforetagender for den tyske vernemakt*, 13.09.1940, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: uten sidetall.

¹³⁶ Ewald Olsson, *Ad forhold unner [sic]okkupasjonstiden. Medansvar i entreprenørfirmaene Dybberg & Olsson og Ranabygg, Mo i Rana.*, februar 1946, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 1-3

en del av den opprinnelige planen som ble dannet og stod som den egentlige lederen av det hele mot at han fikk en passende lønn for sin risiko.¹³⁷ Det er skjellig grunn til å undre seg over Jægers motivasjon, først ved å ta arbeide for tyskerne, men også at han heller ikke trakk seg ut etter å ha havnet i vanskeligheter med dem. Alle forsøk på konklusjoner er og blir spekulasjoner da det ikke fremgår direkte av kildematerialet. Men på spørsmål om Jæger var tyskervennlig svarte Wallin at han ”vel måtte si at han var tyskervennlig”, men at de aldri diskuterte politikk sammen da Jæger forbød dem å diskutere slikt i jobbsammenheng.¹³⁸

3.2 Konklusjon

Om man skal tro disse vitnemålene, fremstilles divisjonsskiftet som skjedde på høsten i 1940 som utslagsgivende for å ha gjort en vanskelig situasjon enda vanskeligere, ettersom tyskerne nå hadde enda større fokus på å *skaffe* og *beholde* norsk fagekspertise og arbeidskraft til sine utstrakte byggeprosjekter. For de tidligere ansatte under Jæger virker det å ha blitt enda farligere å si opp eller forlate sitt virke, ettersom i følge dem selv, ble direkte truet med avstraffelse om de skulle unnlate å følge ordre. Som jeg har vist ble det i mange av kildene ytret følelser av maktesløshet over en situasjon som var preget av maktovertramp og tvang. Det overlates dermed ikke stort rom for muligheten om at overgangen til Dybberg & Olsson var frivillig, eller hovedsakelig basert på et profittmotiv, men det er allikevel rom for tvil. Jeg stiller meg spørsmålet om noen av dem kan ha tatt sikte på å overta etter Jæger og på denne måten grep den mulighet hans avskjed gav? Hvordan ble egentlig Dybberg & Olsson dannet?

¹³⁷ Ewald Olsson, *Ad forhold unner [sic]okkupasjonstiden. Medansvar i entreprenørfirmaene Dybberg & Olsson og Ranabygg, Mo i Rana.*, februar 1946, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 1-3

¹³⁸ A.Steen Wallin, *Rapport til Helgeland pris og rasjoneringspoliti, Mosjøen*, 24.10.1946, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 1

Kapittel 4. Dybberg & Olsson

I følge dem selv var det hele av frykt for hva som kunne skje om de ikke adlød ordrene fra tyskerne, men finnes det indisier på at de også har latt seg ”lokke” til å starte opp Dybberg & Olsson? Hadde de rett og slett ingen valg, eller var det en stor mulighet til å kunne tjene store penger under vanskelige forhold ? Før jeg kan besvare disse spørsmålene, er det nødvendig å gi bakgrunnsinformasjon og redegjøre rundt ansettelsen av de involverte.

Ingen av de 7 kjente hverandre før Jæger ansatte dem, unntatt Hermann og Ewald Olsson som var far og sønn. Begge disse, samt Tørum og Dybberg kom fra Osloområdet, og alle hadde blitt arbeidsledige som følge av krigen. Som jeg allerede har vært inne på var tilstrømmingen til distriktet, og dermed også til Jæger, kolossal på grunn av at arbeidsledigheten var enorm.¹³⁹ Ansettelsesforholdene rundt Dybberg, Ewald Olssen og Wallin er allerede redegjort noe, men Hermann Olsson presiserte i sin forklaring at han stod i en tvangssituasjon sommeren 1940, der han hadde valget mellom å ta i mot tilbudet om å arbeide direkte for Wehrmacht eller være uten fortjeneste. Han hadde allerede mottatt tilbud fra Wehrmacht om å stille med førti mann og utføre arbeid for dem, men det hadde han takket nei til. Han ble tipset om arbeidet for Jæger gjennom sin sønn, Ewald, og dette presenterte seg dermed som en mulighet til å slippe unna dette og å havne i et arbeidsforhold direkte under tysk kontroll.¹⁴⁰ Det er her en detalj som bør presiseres: i det Hermann Olsson ankom uker etter de andre, er det naturlig å tenke at han visste hva arbeidet gikk ut på. Selv uttalte han at ”Jeg kom til Mo under feil forutsetning, men var nødtvungen for min eksistens å ta det arbeide som var å oppdrive.”¹⁴¹ Dette utsagnet underbygger muligheten om at Ewald Olsson underrettet sin far, og at Hermann Olsson dermed har vært motivert av et økonomisk prospekt. Det er dermed grunn til å stille spørsmål ved Hermann Olssons legitimitet i hans forklaring. Allikevel kan man ikke se bort i fra at hans økonomiske situasjon var av en sådan art at han følte seg tvungen til å oppsøke det arbeid han kunne få tak i. Det er i tillegg vanskelig å se for seg at han hadde trengt å forlate Oslo om han var fullstendig ukritisk til arbeidet han tok.

¹³⁹ Hans Sigvard Aasen, *Sak: Entreprenørfirmaet Dybberg & Olsson, Gullsmedvik, Nord-Rana. Entreprenørfirmaet Ranabygg, Mo i Rana.*, 18.02.1946, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 2

¹⁴⁰ Hermann Olsson, *Sak: Entreprenørfirmaene Dybberg & Olsson og Ranabygg Mo.*, 16.02.1946, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 1

¹⁴¹ Hermann Olsson, *Sak: Entreprenørfirmaene Dybberg & Olsson og Ranabygg Mo.*, 16.02.1946, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 3

Når det gjaldt Rolf Sanne, hadde han før krigen stilling hos Michelin Gummi A/S, men ble også arbeidsløs som følge av krigen.¹⁴² Han søkte på en stilling avertert i Aftenposten, formidlet av en ingeniør Heltung i Oslo, for Jæger. Stillingen var benevnt som sekretærstilling, og etter et møte med Heltung, ble det til at Sanne tok stillingen selv om Heltung ikke kunne gi opplysninger om hva firmaet drev med. Da Sanne tiltrådte i Mosjøen 01.09.1940, var det Wallin som satte ham i arbeid, da Jæger var fraværende.¹⁴³

Wallin var ved krigsutbruddet ansatt som sekretær i firmaet Paus & Paus A/S i Oslo, men ble oppsagt på grunn av krigsforholdene sammen med andre funksjonærer.¹⁴⁴ Aasen, derimot *søkte* ikke arbeid, men ble kontaktet av Jæger og tilbudt en stilling som kun var ment midlertidig.¹⁴⁵ Aasen befant seg i en vanskelig situasjon da han var ansatt som ingeniør ved Dunderland Ore Company, hvilket ble tysk eiendom rundt juli 1940. Selskapet slapp opp for midler samme måned og kunne ikke lønne sine ansatte lengre. Funksjonærene, deriblant Aasen, sa dermed opp sin stilling, men med i denne avgjørelsen tilhørte også at om driften ble satt i gang igjen, ville det bli under tysk ledelse og produksjon utelukkende til tyske krigsformål.¹⁴⁶ Dette ønsket ikke Aasen bidra til, så da han fikk tilbudet fra Jæger spurte han om arbeidet ville bestå av å bygge for tyskerne. Jæger bekreftet at det ville bestå av å bygge militærbrakker for at de store styrkene som hadde ankommet distriktet kunne få brakker istedenfor å okkupere private hjem. Jæger hevdet at det ikke var noe galt i å bygge brakkene, men først etter betenkning og konferering med ingeniør Jartun ved DIOC, tok han i mot tilbudet. Det tyder på at Aasen hadde kvaler angående å ta i mot tilbudet og at det dermed ikke var en lett avgjørelse å ta, men alternativet var å ansettes direkte under tyskerne.¹⁴⁷ De ble alle boende i samme hus i

¹⁴² Karl Lagesen, (etter vitnemål av Rolf Sanne) *Rapport til prispolitiet i Mosjøen*, 06.09.1945, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 1.

¹⁴³ Karl Lagesen, (etter vitnemål av Rolf Sanne) *Rapport til prispolitiet i Mosjøen*, 06.09.1945, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 1.

¹⁴⁴ Alfred Steen Wallin, *Ad: Forvaltning efter Lannsviksianordningens § 39. Entreprenørfirmaet Dybberg & Olsson, Entreprenørfirmaet Ranabygg.*, 14.01.1946, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 1

¹⁴⁵ Karl Lagesen, *Rapport til prispolitiet i Mosjøen*, 29.08.1945, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 1

¹⁴⁶ Karl Lagesen, *Rapport til prispolitiet i Mosjøen*, 29.08.1945, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 1.

¹⁴⁷ Kjell Jartun, *utdrag av brev fra ing. Jartun av 30. Juli 1940 til o.r sakfører R.M.B.Schjølberg. Bodø*, 30.07.1940, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: Uten sidetall. Karl Lagesen, *Rapport til prispolitiet i Mosjøen*, 29.08.1945, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 1. Utdraget bekreftet situasjonen som Aasen beskrev, at verket ble beslaglagt og at det var nødvendig å se seg om etter annet arbeid. Jartun fremstilte situasjonen som uønsket, men påpekte at der ikke var noe valg om han for eksempel skulle kunne beholde huset sitt. I tillegg beskrev Jartun

Gullsmedvik og det ble dannet et slags vennskap mellom dem, men de merket allikevel presset rundt seg, og forholdene rundt dem var kaotiske. I relasjon til Dybberg forklarte Aasen at han med én gang kjente et behov for å være reservert overfor ham.¹⁴⁸

Selve overgangen til Dybberg & Olsson var preget av hastverk, der svært lite formalia var i orden. Selskapet ble startet den 15.09.1940¹⁴⁹ uten en opprettet kontrakt, men det ble derimot ført en forhandlingsprotokoll. Ingen av dem betalte inn startkapital, da firmaet alt var igangsatt av Jæger, og selskapet fikk penger av tyskerne ved fremvisning av lønningslister og lignende.¹⁵⁰ Hermann Olsson understreket at overgangen fra Jæger til Dybberg & Olsson *ikke* ble et nytt firma, og mente at dette klart fremgikk av protokollen, der Jæger overdro ledelsen av sin forretning til sine funksjonærer under navnet Dybberg & Olsson. I rettsboken fra 29.04.1950 heter det at firmanavnet nærmest fungerte som ”et skilt” de måtte operere med ovenfor tyskerne.¹⁵¹ Forandringen bestod dermed hovedsakelig av forandring av toppnavn. Jæger skulle fortsatt ha de samme prosenter som han hadde før, og skulle være behjelpelig med å skaffe materiale. Dette dokumentet ble kun signert av Dybberg, men jeg har ikke klart å finne originaldokumentet fra den, eller benevning av saken fra Dybbergs side. Men Dybberg selv hevdet i tråd med de andre at etableringen av Dybberg & Olsson var en tvungen fortsettelse av Jægers arbeider og at det ikke var snakk om noen firmadannelse.¹⁵²

Som videre bevis for at Dybberg & Olsson og A. P. Jæger var det samme, ble det ikke opprettet noe indre organisasjon der det ble valgt styre eller formann i Dybberg & Olsson. Selve

hvordan Ortskommandanten mottok en skrivelse fra Schjølberg om at ”Dunderlandskompaniets ingeniører og funksjonærer intet hadde å gjøre på anleggene, da disse var overtatt av det tyske rike”.

¹⁴⁸ Hans Sigvard Aasen, *Sak: Entreprenørfirmaet Dybberg & Olsson, Gullsmedvik, Nord-Rana.*

Entreprenørfirmaet Ranabygg, Mo i Rana., 18.02.1946, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 2-4. Med tanke på Tørum, forlot denne Mo i Rana på høsten 1941, som følge av at Thiemann økte presset betydelig på hans byggeplass på Ytteren. Hans opplevelser med de tyske oppdragsgiverne ble til slutt for mye for ham, og han reiste hjem til Oslo. Arbeidene for Jæger var kommet så langt på vei at de andre fant ut at de skulle ta på seg hans del, og Tørum behøvde ikke komme tilbake. Han gikk ikke ut at firmaet Dybberg & Olsson, men hevet ikke lenger lønn. Hans andel i utbyttet ble ikke beskåret. Se: Ewald Olsson, *Ad forhold unner [sic]okkupasjonstiden. Medansvar i entreprenørfirmaene Dybberg & Olsson og Ranabygg, Mo i Rana.*, februar 1946, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 7

¹⁴⁹ Datoen for stiftelsen varierer ut i fra hvilke kilder man leser, da avgjørelsen for å stifte firma ble holdt den 10.09.1940. Fra dette møtet forelå en forhandlingsprotokoll (som jeg ikke er i besittelse av) som ble signert av Jæger og Dybberg, og som *fungerte* som en slags kontrakt mellom partene. Den var i følge revisor Lagesen datert 20.09.1940, men det kunne se ut som det først hadde stått 10.09.1940. Dette ble i rettsaken brukt som tvilsmoment, ettersom det plasserte historien med Schaller i bakgrunnen for dannelsen av firma. Dette kommer jeg tilbake til på side 42-43

¹⁵⁰ Karl Lagesen, *Rapport til prispolitiet i Mosjøen*, 29.08.1945, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 2.

¹⁵¹ Rettsbok for Rana herredsrett i økonomisk landssviksak, 29.04.1950, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 43

¹⁵² Carl Dybberg, *Ad Kjæremålssak 32./1946. Carl Dybberg.*, 03.07.1946, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: Uten sidetall.

navnet ”Dybberg & Olsson” var ment som en *midlertidig* løsning til de kunne komme fra, men i følge Olsson var ingen av dem på tanken om at ”å arbeide for sit lifsopphold med sit handverk” kunne føre til spørsmål om landssvik.¹⁵³

Firmaet Dybberg & Olsson ble så en løsning etter at Jæger ble avskjediget og man kunne på denne måten forhindre at arbeidsstyrken ble satt direkte under tysk ledelse ved tvangsutskrivelse.¹⁵⁴ De som hadde en teknisk utdanning, Olsson og Olsson, Tørum, Aasen, og Dybberg hadde hatt hver sine byggeplasser under Jæger, og dette fortsatte de med i Dybberg & Olsson, ellers ble rollene fordelt på denne måten: Aasen var ingeniør og skulle utføre materialberegning, han var utplassert i Gullsmedvik for å bygge 3 laftede tømmerbrakker.¹⁵⁵ Ingeniør Carl Dybberg hadde ansvaret for Sanitetsamt. og Verpflegungsamt, samt et byggeprosjekt ved sportsplassen i Mosjøen. Alfred Steen Wallin var både sekretær og kontorsjef, i tillegg til merkantil leder for firmaet.¹⁵⁶ Ewald Olsson var arkitekt og ansvarlig for tegningene av byggene som skulle settes opp. Byggmester Hermann Olsson hadde et overordnet ansvar da han var den med mest erfaring og håndverksborgerskap. Arkitekt Harald Tørum hadde ansvaret for byggeprosjektene i Ytteren og Rolf Sanne, fungerte som sekretær. Han ble ansatt 09.09.1940 og hadde dermed naturlig nok sin rolle mest i Dybberg & Olsson og Ranabygg.¹⁵⁷ Christian Thon var kontormann på Hemnesberget. Dybberg & Olsson fortsatte byggingen av de byggearbeidene som Jæger hadde påbegynt, og i Følge Wallin bestod det utelukkende av brakker.¹⁵⁸

I alt bestod arbeidene av 35 fullt oppsatte brakker, svenskebrakker og ferdig laftede tømmerhytter. I Grong hadde Jæger noen påbegynte siloer, men disse fikk Dybberg & Olsson unndratt seg og ble altså ikke bygget. Videre presiserte Wallin at Dybberg & Olsson ikke bidro

¹⁵³ Hermann Olsson, *Sak: Entreprenørfirmaene Dybberg & Olsson og Ranabygg Mo.*, 16.02.1946, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 2

¹⁵⁴ Hans Sigvard Aasen, *Sak: Entreprenørfirmaet Dybberg & Olsson, Gullsmedvik, Nord-Rana. Entreprenørfirmaet Ranabygg, Mo i Rana.*, 18.02.1946, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 4

¹⁵⁵ Hans Sigvard Aasen, *Sak: Entreprenørfirmaet Dybberg & Olsson, Gullsmedvik, Nord-Rana. Entreprenørfirmaet Ranabygg, Mo i Rana.*, 18.02.1946, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 3.

¹⁵⁶ Hans Sigvard Aasen, *Sak: Entreprenørfirmaet Dybberg & Olsson, Gullsmedvik, Nord-Rana. Entreprenørfirmaet Ranabygg, Mo i Rana.*, 18.02.1946, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 7

¹⁵⁷ Rolf Sanne, *Rapport til Mosjøen Pris- og rasjoneringspoliti*, 30.01.1945, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 1-3. Se også: Rettsbok for Rana herredsrett i økonomisk landssviksak, 29.04.1950, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 36-37, 53.

¹⁵⁸ A.Steen Wallin, *Rapport til Helgeland pris og rasjoneringspoliti, Mosjøen*, 24.10.1946, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 3

i bygging av festningsanlegg av noen art, og heller ikke kanonstillinger, bunkerser, fangeleire eller noe annet av krigsaktig betydning.¹⁵⁹

I følge Wallin ville ikke Hermann Olsson ta på seg det hele ansvar alene, på tross av å være den med mest erfaring og håndverksborgerskap, og det kan gi rom for å betvile et rent profittmotiv for hans vedkommende, ettersom det nok ville vært større forutsetninger for å tjene store penger for den som hadde turt å tatt på seg det hele og fulle ansvaret for firma, noe ingen av dem var villige til å gjøre. Olsson presiserte også i sin forklaring at om han var en profittjeger, ville han stilt seg på Dybbergs side og fått rettens kjennelse på at det bare var de to som var Dybberg & Olsson, ettersom Dybberg gikk til sak mot de andre i 1941 under denne påstanden.¹⁶⁰ Dermed kan en også stille spørsmål angående profittmotivet i seg selv, hvor reelt det har vært for oppstarten av dette firmaet, siden ingen av dem egentlig var villig til å ta ansvar alene? Er det et argument til deres fordel eller ulempe at firma ble startet opp så hurtig, med så løs sammensetning og uten formalia i orden? Har de vært ivrige på å komme i gang og tjene penger, eller har de vært så stresset at det hele gikk for fort i svingene?

I følge Wallin var ikke lønningene urimelig høye og arbeidene ble betalt etter vanlige satser. Det overskuddet Dybberg & Olsson hadde opparbeidet etter avviklingen, ble satt inn på bankkonto i Mo Sparebank, Oslo Sparebank og Christiania Bank og Creditkasse.¹⁶¹ Truslene som ble fremsatt av Wehrmacht var i følge Wallin også høyst reelle, men i tillegg til at de var redde, følte de et ansvar for både arbeiderne og sivilbefolkningen i området.¹⁶² På byggeplassene deres stod det hundrevis av arbeidere som hadde fått strenge ordre av Wehrmacht om ikke å forlate sin post, og som ble holdt ansvarlig av dem når arbeid ikke ble gjort.¹⁶³

Da Jæger forlot Mo var arbeidsstyrken på rundt 700 mann, av dem var cirka 14 ansatte som funksjonærer, og denne arbeidsstyrken ble fortsatt utover høsten 1940. Utover vinteren og

¹⁵⁹ A.Steen Wallin, *Rapport til Helgeland pris og rasjoneringspoliti, Mosjøen*, 24.10.1946, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 3

¹⁶⁰ Hermann Olsson, *Sak: Entreprenørfirmaene Dybberg & Olsson og Ranabygg Mo.*, 16.02.1946, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 1-2 . Jeg kommer tilbake til dette på side 51.

¹⁶¹ A.Steen Wallin, *Rapport til Helgeland pris og rasjoneringspoliti, Mosjøen*, 24.10.1946, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 4

¹⁶² Alfred Steen Wallin, *Ad: Forvaltning efter Lannsviks-anordningens [sic] § 39. Entreprenørfirmaet Dybberg & Olsson, Entreprenørfirmaet Ranabygg.*, 14.01.1946, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 3

¹⁶³ Alfred Steen Wallin, *Ad: Forvaltning efter Lannsviks-anordningens [sic] § 39. Entreprenørfirmaet Dybberg & Olsson, Entreprenørfirmaet Ranabygg.*, 14.01.1946, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 3

våren 1941 sank den derimot gradvis, og det høyeste tallet ansatte i 1941 var på omlag 450 mann.¹⁶⁴ Som arbeidsgiver hadde Jæger hatt, og nå også Dybberg & Olsson, mulighet til å sysselsette svært mange i de nærliggende områdene, og som ifølge Wallin ikke ville hatt noe annet enn arbeid av samme art å gå til. Dette argumentet kan i seg selv synes som et ganske ansvarsfraskrivende argument for å fortsette videre drift etter Jæger for Wehrmacht. Men i tillegg fremsatte Wallin at de tyske ”forlegninger” var meget store i den forstand at de presset soldater inn i sivile hus over alt, og at tyskerne ikke ville tatt hensyn til befolkningens interesser i det hele tatt om byggearbeidet til Jæger ikke hadde fortsatt.¹⁶⁵

Aasen på sin side fremhevet i sin forklaring at de gjorde det de mente var *nødvendig* under de kaotiske tilstandene, og ”forhindret i alle fall derved at den store arbeidsstyrke blev satt direkte under tysk arbeidsledelse ved tvangsutskrivning”.¹⁶⁶ Disse argumentene fremstår som noe enkle i seg selv, og kan ses sin forsøk på å rettfærdiggjøre handlingene for ettertiden, men de har antakelig føltes trykkende viktig for dem i situasjonen de befant seg i der og da.

Aasen antydte at de kunne ha klandret seg selv i ettertid, men han var ikke enig i at de var skyldige i landssvik, da ”[u]tsiktene var alt for dystre til å virke tillokkende” og på denne måten legger han større vekt på at de var redde for konsekvensene av å ikke følge Wehrmachts ordre.¹⁶⁷ I følge Olsson nyttet det heller ikke å motsi tyskerne, og skulle man komme noen vei med dem så måtte de lures.¹⁶⁸

Ingen av interessentene turte altså å forlate, men samlet seg om Olsson da han var en erfaren og hederlig mann de så opp til. Aasen forfektet også at Dybberg & Olsson ikke hadde en stram organisering, og at mange formelle feil ble gjort rundt oppstarten av firmaet. Blant annet manglet en forsvarlig innbyrdes firmaavtale, og heller ikke prokura forholdet ble avgjort, noe som skulle vise seg å få store konsekvenser.¹⁶⁹ Dette vitner også om at selskapet Dybberg

¹⁶⁴ Alfred Steen Wallin, *Rapport til Helgeland pris- og rasjoneringspoliti, Mosjøen*, 24.10.1946, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 3

¹⁶⁵ Alfred Steen Wallin, *Ad: Forvaltning efter Lannsviksanordningens [sic] § 39. Entreprenørfirmaet Dybberg & Olsson, Entreprenørfirmaet Ranabygg.*, 14.01.1946, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 3-4

¹⁶⁶ Hans Sigvard Aasen, *Sak: Entreprenørfirmaet Dybberg & Olsson, Gullsmedvik, Nord-Rana. Entreprenørfirmaet Ranabygg, Mo i Rana.*, 18.02.1946, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 4.

¹⁶⁷ Hans Sigvard Aasen, *Sak: Entreprenørfirmaet Dybberg & Olsson, Gullsmedvik, Nord-Rana. Entreprenørfirmaet Ranabygg, Mo i Rana.*, 18.02.1946, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 4

¹⁶⁸ Hermann Olsson, *Sak: Entreprenørfirmaene Dybberg & Olsson og Ranabygg Mo.*, 16.02.1946, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 2

¹⁶⁹ Hans Sigvard Aasen, *Sak: Entreprenørfirmaet Dybberg & Olsson, Gullsmedvik, Nord-Rana. Entreprenørfirmaet Ranabygg, Mo i Rana.*, 18.02.1946, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 4

& Olsson kun var ment som en overføring av firmaet A. P. Jæger, men likevel fungerte de nå likefullt som et firma som gikk i gang med de påbegynte arbeidene til Jæger. Interessentene gikk altså fra være funksjonærer under Jæger til å bli innehavere av Dybberg & Olsson.

I følge Wallin forelå en utstrakt byggeplan fra Jægers tid som de lyktes med å få betydelig innskrenket fordi de nektet å ta på seg enkelte oppdrag som var planlagt, men ikke påbegynt. Dette på tross av en del press fra fienden. I tillegg lyktes det dem å komme fra en del påbegynte byggeforetak fordi tyskerne fikk tak i ”svenskebrakker”. Disse ble satt opp av firmaets folk, men ledet direkte av spesialmontører, som på foranledning av tyskerne, medfulgte fra fabrikkene.¹⁷⁰ Men utover høsten forverret situasjonen seg, der kravene om utvidelse av byggevirksomheten ofte ble fremsatt i form av trusler.¹⁷¹ Det ble også forsøkt å presse dem til større yteevne ved å holde tilbake utbetalinger, slik at firmaet fikk problemer med å lønne arbeiderne. I følge Wallin var dette med den hensikt å gjøre Dybberg & Olsson avhengige av tyskernes ”velvilje”, noe som opplevdes ydmykende og ble en nervepåkjenning for dem som måtte underhandle med Wehrmacht.¹⁷² Det dette viser er at det ble ikke automatisk kastet penger etter norske entreprenører som sa seg villig til å ta oppdrag for tyskerne, men at man i så fall måtte levere etter deres standard og krav.

Men det finnes også muligheter for å trekke enkelte punkter ved forklaringene under tvil. Revisor Karl Lagesen, som fikk oppdraget om revisjon og opptak av forklaringer, samt å gi en utredning om de tiltaltes virksomhet, trakk frem flere detaljer som ble videreført og tatt standpunkt til under rettssaken mot dem 29.04.1950.¹⁷³ Han startet med rettssaken mellom de tiltalte i Dybberg & Olsson fra våren 1941, der Lagesen fant det nevnt at Jæger allerede hadde planlagt å planla å reise til Finnmark 20. August 1940, og at hans funksjonærer skulle overta virksomheten under Aasens ledelse.¹⁷⁴

¹⁷⁰ Alfred Steen Wallin, *Ad: Forvaltning efter Lannsviksanordningens [sic] § 39. Entreprenørfirmaet Dybberg & Olsson, Entreprenørfirmaet Ranabygg.*, 14.01.1946, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 4. Slottemo 2007: 252.

Svenskebrakker, eller svensketelt var tunnelformede hus i størrelse 5x10 meter, av bordplater i huntonitt. I Rana var det vanlig at de kunne inneholde omtrent 50-60 mann.

¹⁷¹ Alfred Steen Wallin, *Ad: Forvaltning efter Lannsviksanordningens [sic] § 39. Entreprenørfirmaet Dybberg & Olsson, Entreprenørfirmaet Ranabygg.*, 14.01.1946, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 4

¹⁷² Alfred Steen Wallin, *Ad: Forvaltning efter Lannsviksanordningens [sic] § 39. Entreprenørfirmaet Dybberg & Olsson, Entreprenørfirmaet Ranabygg.*, 14.01.1946, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 5

¹⁷³ Karl Lagesen, *Entreprenørfirmaene Dybberg & Olsson og Ranabygg.*, 16.07.1947, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 1. Se også: Rettsbok for Rana herredsrett i økonomisk landssviksak, 29.04.1950, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 1

¹⁷⁴ Karl Lagesen, *Revisjonsinberetning vedkommende Entreprenørfirmaene Dybberg & Olsson og Ranabygg, Mo i Rana.*, u.d, stemplet 03.12.1947, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker,

Imidlertid begynte noen av saksøkerne, særlig Ewald Olsson og Wallin å arbeide med en plan om å overta hans virksomhet i et nytt entreprenørfirma, altså Dybberg & Olsson. Dette ble så drøftet mellom partene ved flere anledninger i august og tidlig i september. Videre ble det ikke lagt trykk på Jægers møte med Schaller, eller på tvang fra okkupasjonsmakten, men derimot at partene fortsatte å diskutere til det ble berammet et møte den 10.09.1940 der alle sakens parter møtte opp. Det var på bakgrunn av *dette* møtet at firma ble stiftet, og ikke det skjebnesvangre møtet med Schaller tre dager tidligere.¹⁷⁵ Lagesen siterte fra stiftelsesmøtet, da han var i besittelse av møtereferatet:

”Det har allerede lenge vært tale om at de ovennevnte 6 herrer skulde overta Jægers byggevirksomhet. Det ble fra byggmester Olssons side så vel som fra ing. Dybberg og Wallins side fremholdt at situasjonen i øieblikket var uholdbar, i det de tyske avdelinger presset på å vilde avslutte kontrakter med bygningsfirmaer, dog ikke med Jæger, som vegret seg mot å ta arbeide på de angjeldende kontraktsbetingelser.”¹⁷⁶

Dette tolket han dithen at Dybberg & Olsson var redd for at kontraktene med tyskerne skulle gå til andre byggefirmaer og kunne dermed peke på at de stiftet firma med økonomisk vinning i sikte.¹⁷⁷ Som ytterligere bevis på at selskapet kunne ha vært startet tidligere hevdet Lagesen at selve stiftelseskontraktens dato, altså kontrakten som ble skrevet mellom Jæger og de øvrige, var utydelig, da den var markert av 20.09.1940, men på originaldokumentet var den altså noe uklar. Det så ut som det først var slått inn 10.09. og deretter endret til 20.09., noe som gir blandede signaler for *når* firmaet egentlig ble dannet og det gir anledning for å betvile innehaverne av firma når det påstås at firma ble dannet på grunn av tvang fra tyskernes side.¹⁷⁸

boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 3. Se også: Karl Lagesen, *Entreprenørfirmaene Dybberg & Olsson og Ranabygg.*, 16.07.1947, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 36

¹⁷⁵ Karl Lagesen, *Revisjonsinberetning vedkommende Entreprenørfirmaene Dybberg & Olsson og Ranabygg. Mo i Rana.*, u.d, stemplet 03.12.1947, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 3. Se også: Karl Lagesen, *Entreprenørfirmaene Dybberg & Olsson og Ranabygg.*, 16.07.1947, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 36

¹⁷⁶ Karl Lagesen, *Entreprenørfirmaene Dybberg & Olsson og Ranabygg.*, 16.07.1947, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 3. Dette dokumentet, dok. 24 ad III, er jeg ikke i besittelse av. Jeg anser likevel Lagesen som en uavhengig og nøytral part, og at man dermed kan feste lit til hans vurdering av saken.

¹⁷⁷ Karl Lagesen, *Entreprenørfirmaene Dybberg & Olsson og Ranabygg.*, 16.07.1947, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 3

¹⁷⁸ Karl Lagesen, *Entreprenørfirmaene Dybberg & Olsson og Ranabygg.*, 16.07.1947, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 1,2

I følge Lagesen fremgikk det altså i møteprotokollen at firma ble stiftet den 10.09., og i herredsrettsdommen fremgikk dette også.¹⁷⁹ Dette kan tyde på at innehaverne utviste interesse for å få startet opp firma, og faktisk har arbeidet aktivt med dette formål allerede *før* møtet med Schaller. I Jægers oppsigelse datert 13.09.1940 oppfordret han jo tyskerne til å ta opp tråden med Dybberg & Olsson, men på dette tidspunktet var, ifølge innehaverne selv, ikke selskapet stiftet.¹⁸⁰ I tillegg er det problematisk hvordan Dybberg & Olsson ikke *egentlig* var et firma, men likevel opptrådte som et firma i alle aspekter unntatt ved å ha det formelle i orden. Både i møtereferatet og i selve kontrakten mellom Jæger og de øvrige, brukes benevnelsen ”firma” alle steder der det refereres til Dybberg & Olsson, for eksempel: ”Dybberg & Olsson – som firma- bestående av de 6 herrer – skulle overta Jægers virksomhet [...]”¹⁸¹ Påstanden ble heller ikke godkjent av retten i 1950, og på grunnlag av de gitte opplysninger fant retten at det Dybberg & Olsson *var* et firma å regne, og at Jæger hadde trukket seg tilbake til fordel for dette.¹⁸²

Innehaverne av Dybberg & Olsson hevdet det var tyskerne som tvang dem å starte Dybberg & Olsson, men argumenterte i tillegg for at det var av hensyn til sivilbefolkningen, og ikke minst arbeiderne.¹⁸³ Men det er altså mulig og nødvendig å utvide begrunnelsene med at de antakeligvis har sett økonomiske fordeler ved å ta over for Jæger og dermed har latt seg lokke til å starte opp nytt firma. På spørsmål om dette skulle regnes for å være utilbørlig, konkluderte de to rettssakene fullstendig ulikt. Den første konkluderer ganske selvmotsigende med at de tiltalte synes å ha falt for fristelsen til å tjene penger ved å utnytte de muligheter som tyskernes store behov, som også Jægers kontrakter tilbydde. Arbeidet i Dybberg & Olsson gav som nevnt en omsetning på vel 6,4 millioner kroner, hvilket gav de tiltalte en god fortjeneste. Likevel presiserte retten at det ikke hadde vært om å gjøre å tjene *mest* mulig penger, men dette tjente kun som en formildende omstendighet. Ingen av forholdene rundt oppstarten av firma

¹⁷⁹ Rettsbok for Rana herredsrett i økonomisk landssviksak, 29.04.1950, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 41,

¹⁸⁰ Karl Lagesen, *Entreprenørfirmaene Dybberg & Olsson og Ranabygg*, 16.07.1947, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 2

¹⁸¹ Rettsbok for Rana herredsrett i økonomisk landssviksak, 29.04.1950, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 42

¹⁸² Rettsbok for Rana herredsrett i økonomisk landssviksak, 29.04.1950, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 43-44.

¹⁸³ Rettsbok for Haalogaland lagmannsrett, 05.04.1951, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 27

kunne gjøre den tilbørlig ifølge denne retten, hverken hensynet til øvrige ansatte, økonomisk status ved oppstart av krigen, familiehensyn, eller press fra tyskeres side.¹⁸⁴

I den andre rettssaken ble disse omstendighetene i mye større grad lagt til grunn, og retten fant det ikke *bevist* at dannelsen av firmaet skjedde ut fra et egentlig profittbegjær. I den grad man kunne rette kritikk mot de tiltalte, forelå derimot ikke mulighet for å karakterisere dannelsen av Dybberg & Olsson som utilbørlig under de omstendighetene som forelå.¹⁸⁵

4.1 Konflikten i Dybberg & Olsson

Ved juletider i 1940 hadde Jæger dødd i Finnmark, og innehaverne av Dybberg & Olsson ble da bedt av Jægers enke om at kontrakten mellom dem måtte opphøre å virke. Hun fikk da utbetalt sitt tilgodehavende fra dem, og Dybberg & Olsson stod deretter alene.¹⁸⁶ Selv om Dybberg & Olsson kun var *ment* som en overføring av A. P. Jæger, og på tross av manglende organisering, *opererte* det like fullt som et firma. Det skulle raskt vise seg at det forelå store ulikheter mellom interessentene i Dybberg & Olsson. En kan også diskutere hvor relevant det er å drøfte her, men poenget er ikke å finne ut hvem av dem som var skyldige. Det blir mer og mer tydelig for meg at disse individene har stått i en meget vanskelig og kompleks situasjon, der for eksempel frykt må kunne ha spilt inn i deres daglige handlinger. Uansett hvordan de enkelte håndterte situasjonen eller hvilket motiv de hadde da de trådte inn i den, gikk handlingene ikke bare ut over dem selv, men fikk konsekvenser for alle rundt dem. I kjæremålssaken som ble opprettet i etterkant av kjennelsen om forvaltning for innehaverne av Dybberg & Olsson og Ranabygg kom det frem at konflikten som oppstod mellom dem stort sett kunne kokes ned til to sider, Dybberg mot de øvrige.¹⁸⁷ Dybberg ble anklaget for å ha hatt sympatier med tyskerne, mens Dybberg selv hevdet han forsøkte å sabotere tyskerne og at de andre bare var ute etter profitt.¹⁸⁸ De spørsmål jeg stiller meg angående Dybberg er om hans handlinger kan ha bidratt til *mer* arbeid for tyskerne, og hvilken rolle han egentlig har hatt i det

¹⁸⁴ Rettsbok for Rana herredsrett i økonomisk landssviksak, 29.04.1950, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 73-79, 85

¹⁸⁵ Rettsbok for Rana forhørsrett, 16.11.1950, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 25

¹⁸⁶ Ewald Olsson, *Ad forhold unner [sic]okkupasjonstiden. Medansvar i entreprenørfirmaene Dybberg & Olsson og Ranabygg, Mo i Rana.*, februar 1946, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson:3.

¹⁸⁷ Carl Dybberg, i brev til Haalogaland Lagmannsrett uten tittel, 05.01.1946, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: uten sidetall.

¹⁸⁸ Carl Dybberg, *Ad Kjæremålssak 32./1946. Carl Dybberg.*, 03.07.1946, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: uten sidetall.

hele. Ville Dybberg & Olsson kunne minsket sitt arbeid for dem uten ham? Og kan han på noen måte ha skapt grunnlaget for dannelsen av Ranabygg? Var han bare en mann mot strømmen, eller hadde han sin egen agenda?

I følge Ewald Olsson var deres intensjon i Dybberg & Olsson å avslutte de arbeidene som de hadde måttet overta så raskt som mulig, og etter at en indre arbeidsfordeling var gjort var det nødvendig å felles gå inn for at sakene ble bragt i havn. Det så en stund ut som at de alle arbeidet på samme linje, helt til Dybberg begynte å vise sympatier for ”spesielle arbeidsmetoder og midler”.¹⁸⁹ Inntil Dybberg & Olsson kom i stand hadde ikke Dybberg gjort seg særlig bemerket, men Aasen påpekte at det var enkelte egenskaper som virket merkelig på ham. Kort etter dannelsen av firmaet viste han andre karaktertrekk, og det virket som han ønsket å fremstille seg selv som en slags selvskreven sjef, noe ingen av de andre var innstilt på.¹⁹⁰ Allerede 26.09.40, altså samme måned som oppstarten av firmaet, måtte Olsson forlange dobbelprokura, antakelig på bakgrunn av at Dybbergs egenrådighet. Altså måtte *både* Olsson og Dybberg være til stede for å fatte avgjørelser, men en varaprokurist ble ikke oppnevnt, og dermed stod man fast om den andre ikke var tilstede. Dette prøvde Dybberg gjentatte ganger å utnytte, samtidig som han på den andre siden flere ganger gikk utenom det.¹⁹¹

I tillegg til byggeledelsesansvar hadde innehaverne ansvar for å tilrettelegge materiale som trengtes fra dag til dag, men Dybberg kunne like gjerne finne på å ”snappe” materiale som var tilrettelagt av de andre og kjøre dem til sine byggeplasser.¹⁹² Dette gjorde at han stod seg godt hos sin byggherre, i følge Aasen. Som eksempel på dette nevner Aasen at han i oktober 1940 bestilte røykrør fra sementstøperiet ved Mobekken, og Dybberg var til stede. Men når disse skulle hentes, hadde Dybberg tatt dem uten at Aasen visste det. Han kom derfor i vanskeligheter, uten at det ble nevnt hva disse vanskelighetene gikk ut på. Aasen tok det opp med Dybberg, men fikk bare frekkheter tilbake.¹⁹³

¹⁸⁹ Ewald Olsson, *Ad forhold unner [sic]okkupasjonstiden. Medansvar i entreprenørfirmaene Dybberg & Olsson og Ranabygg, Mo i Rana.*, februar 1946, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 3

¹⁹⁰ Hans Sigvard Aasen, *Sak: Entreprenørfirmaet Dybberg & Olsson, Gullsmedvik, Nord-Rana. Entreprenørfirmaet Ranabygg, Mo i Rana.*, 18.02.1946, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 5

¹⁹¹ Hans Sigvard Aasen, *Sak: Entreprenørfirmaet Dybberg & Olsson, Gullsmedvik, Nord-Rana. Entreprenørfirmaet Ranabygg, Mo i Rana.*, 18.02.1946, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 5

¹⁹² Hans Sigvard Aasen, *Sak: Entreprenørfirmaet Dybberg & Olsson, Gullsmedvik, Nord-Rana. Entreprenørfirmaet Ranabygg, Mo i Rana.*, 18.02.1946, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 5

¹⁹³ Hans Sigvard Aasen, *Sak: Entreprenørfirmaet Dybberg & Olsson, Gullsmedvik, Nord-Rana. Entreprenørfirmaet Ranabygg, Mo i Rana.*, 18.02.1946, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 5-6

Det samme gjentok seg en måned senere, med et parti gulvplank fra sagen i Gullsmedvik, og endte med samme resultat. Ved begge anledningene røyk dessuten Dybberg i tottene på formann Birger Saghei, som også ble frastjålet materiale tiltenkt andre prosjekt, med de følger at Saghei ble oppsagt.¹⁹⁴ Dybberg la seg også i krangel med flere, og ofte endte det med at han dro for å melde vedkommende til politiet. I følge Aasen kunne politibetjent Hovind bevitnet dette, ettersom han fikk alle henleggelsene som fulgte disse anmeldelsene, men det fremgår ikke av kildene om denne faktisk gjorde det.¹⁹⁵

Disse hendelsene vitner om en person som var villig til å gå langt for å utføre sitt arbeid for sin byggherre, og er indisier på at Dybberg har hatt en egen agenda ved å stille som innehaver av Dybberg & Olsson. Men hendelsene i seg selv beviser ingenting, da de likegodt kan vitne om en vettskremt mann som sa og gjorde hva som helst for at tyskerne skulle være fornøyde med ham. I så fall ville det være eksempler på hvor kaotisk og presset situasjon de stod i. I tillegg vet man ikke hvilken rolle Wehrmacht har hatt i det hele, som i følge Wallin prøvde å spille dem ut mot hverandre, uten at han sa noe om hvorfor de gjorde det.¹⁹⁶ Tyskerne har mest sannsynlig benyttet seg av de fleste hersketeknikker under solen for å få sin vilje raskest mulig, uten protester. Det er dermed mulig at de fikk Dybberg til å ta materialer, eller fikk folk til å skrive under på sjekker som egentlig krevde begge prokuristenes signatur, men spørsmålet er hvorfor? Nøt de ikke best av samarbeidet hvis Dybberg & Olsson samarbeidet bra? Jeg kan bare spekulere, men det er nærliggende å tenke at det var vært med hensikt å spille på sider hos aktørene som kunne bidra til at arbeidet – der og da- gikk raskere. En annen mulighet er at de rett og slett ønsket å understreke skjevheten i maktforholdet mellom tyskerne og nordmennene, noe som vil kunne stemme godt overens med Sæveraas' teori, som jeg allerede har vært inne på.

¹⁹⁴ Hans Sigvard Aasen, *Sak: Entreprenørfirmaet Dybberg & Olsson, Gullsmedvik, Nord-Rana. Entreprenørfirmaet Ranabygg, Mo i Rana.*, 18.02.1946, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 6. Birger Saghei, *Erklæring*, 07.02.1946, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: Uten sidetall. I erklæringen fra Saghei presiserte han at hans oppsigelse kom som en følge av at han nektet å gå med på at Dybberg kunne disponere ferdig tilskårne materialer som tilhørte de forskjellige avdelingene til sin byggeplass. Hans arbeidsoppgaver var blant annet å påse at de forskjellige avdelingene fikk sine materialer. Oppsigelsen ble imidlertid ikke tatt til følge, ettersom de andre funksjonærene øyeblikkelig grep inn og gav mot-ordre.

¹⁹⁵ Hans Sigvard Aasen, *Sak: Entreprenørfirmaet Dybberg & Olsson, Gullsmedvik, Nord-Rana. Entreprenørfirmaet Ranabygg, Mo i Rana.*, 18.02.1946, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 6

¹⁹⁶ A.Steen Wallin, *Rapport til Helgeland pris og rasjoneringspoliti, Mosjøen*, 24.10.1946, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 2

Dybbergs oppførsel var en del av hans ”direktørnykker” og hadde i følge Aasen ingenting med sabotasje av tyskerne å gjøre, men tvert i mot var det han som ofret seg mest for okkupasjonsmakten, og lovte dem det ene og det andre uten at de andre visste noe.¹⁹⁷ I følge Ewald Olsson fikk Dybberg personlige venner blant ”herrefolket” og for dem gjorde han hva han kunne for å tekkes dem.¹⁹⁸ Dybberg la seg også opp i samtlige av de andres arbeid, og dette kunne føre til ubehageligheter med byggherren, i de tilfellene der det han hadde lovt ikke var mulig å gjennomføre. Oftest var det Olsson som måtte ta konsekvensene og få kniven på strupen, mens Dybberg selv ikke tok noe ansvar, i følge Aasen. For eksempel lovte Dybberg sjefen for sanitetskompaniet, doktor Gott, at de skulle få innlagt lys til jul på sanitetstomten der Dybberg hadde det overordnede ansvaret for Dybberg & Olsson. Men det var Olsson som til slutt ble gjort ansvarlig for det hele, fordi Dybberg ikke kunne innfri sin egen lovnad, og Olsson måtte personlig ta fatt etter at høytiden hadde satt inn selv om han ikke hadde noe med det å gjøre i det hele tatt.¹⁹⁹

Til samme byggeplass påtok Dybberg seg også, på egen hånd og uten at de andre visste det, å skaffe et lysaggregat til en verdi av 10 000 kroner. Men da det kom viste det seg å ikke passe med strømmen som tyskerne ville ha, og de nektet dermed å overta det. Wallin var som nevnt Dybberg & Olssons merkantile leder og måtte dermed forsøke å få leverandøren til å ta det tilbake eller selge det for dem mot provisjon, noe som til slutt lyktes etter svært mye besvær.²⁰⁰ Dette kan tyde på at Dybberg har lyktes med å skaffe sine medarbeidere i Dybberg & Olsson ikke bare ekstra arbeid, men en del besværligheter som kunne vært unngått. Men det er svært vanskelig å si helt sikkert hva som kan ha vært hans intensjoner eller motivasjoner da disse for meg virker å kunne snu med vinden.

¹⁹⁷ Hans Sigvard Aasen, *Sak: Entreprenørfirmaet Dybberg & Olsson, Gullsmedvik, Nord-Rana. Entreprenørfirmaet Ranabygg, Mo i Rana.*, 18.02.1946, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 6

¹⁹⁸ Ewald Olsson, *Ad forhold unner [sic]okkupasjonstiden. Medansvar i entreprenørfirmaene Dybberg & Olsson og Ranabygg, Mo i Rana.*, februar 1946, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120. Se også: Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 3. Det må også nevnes at det var flere som anklaget Dybberg for å ha etablert vennskap med tyskere, men dette ble aldri bevist i retten. Se Rettsbok for Haalogaland lagmannsrett, 05.04.1951, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 15,16

¹⁹⁹ Hans Sigvard Aasen, *Sak: Entreprenørfirmaet Dybberg & Olsson, Gullsmedvik, Nord-Rana. Entreprenørfirmaet Ranabygg, Mo i Rana.*, 18.02.1946, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120. Se også: Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 6. Og: Ewald Olsson, *Ad forhold unner [sic]okkupasjonstiden. Medansvar i entreprenørfirmaene Dybberg & Olsson og Ranabygg, Mo i Rana.*, februar 1946, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 3

²⁰⁰ Hans Sigvard Aasen, *Sak: Entreprenørfirmaet Dybberg & Olsson, Gullsmedvik, Nord-Rana. Entreprenørfirmaet Ranabygg, Mo i Rana.*, 18.02.1946, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 7

I følge Ewald Olsson var det først da Dybberg foretok seg gjerninger av økonomisk art som direkte gikk i mot hans mandat, at det indre forholdet i Dybberg & Olsson begynte å rakne for alvor. I følge ham overførte Dybberg penger som tilhørte Dybberg & Olsson til sine to brødre, som han hadde ansatt ved to forskjellige beliggenheter uten å si fra til noen.²⁰¹ Broren, Adolph Dybberg, ble ansatt som forretningsfører for de bygg firmaet hadde i Mosjøen, og ”denne forhalet årsoppgjøret ved i forståelse med sin bror Carl, ikke å innsende regnskapene, og nektet å utlevere bøkene.”²⁰² Adolph Dybberg ble derfor sagt opp av de øvrige i firma og saken ble anmeldt, men saken ble deretter trenert i det uendelige, og måtte tilslutt henlegges. Resultatet var at et beløp på 4000 kroner stod udekt, og som i henhold til hans senere innsendte regnskap, manglet.²⁰³

Fellesprokuraen viste seg også å bli et problem, da Dybberg ofte var borte uten å gi beskjed. Dette gjorde at de kom i vanskeligheter med lønningene, da han var borte fra 03.11 til og med 05.11.1940, og også gjentok seg ved senere anledninger. Under et møte 30.01.41 ble det lagt frem forslag om Wallin som varaprokura, men dette nektet Dybberg, og sa at han ikke skulle være borte mer. Hermann Olsson sa da at han ønsket at Dybberg skulle forlate firmaet. I etterkant av dette møtet ble Hermann Olsson og Dybberg innkalt til et møte med dr. Gott, den 10.02.41. Gott var sjefen for den tyske sanitetsleiren, der Dybberg hadde hatt byggeansvar og på møtet ble Olsson beskyldt for å sabotere byggevirksomheten til saniteten og for å ha sendt ubrukelige folk til Dybberg. Dybberg forsvarte ham ikke, men fremsatte for første gang påstanden om at det kun var han selv og Olsson som var innehavere av firmaet.²⁰⁴

Dybberg visste ikke på dette tidspunktet om planene om et nytt firma, og spørsmålet som blir viktig å stille seg er hva han prøvde å oppnå ved å fremsette en slik påstand? Var det for å øke sin egen verdi ovenfor tyskerne, slik at de andres betydning kunne reduseres? Hadde han ambisjoner om å oppnå økonomiske fordeler for seg selv, eller var dette en bekreftelse på sabotasje? Var dette egentlig var en påstand om at Dybberg & Olsson hadde lurt sine oppdragsgivere? Ønsket Dybberg å sverte de andre, i så fall, hvorfor? Kildematerialet tilbyr

²⁰¹ Ewald Olsson, *Ad forhold unner [sic]okkupasjonstiden. Medansvar i entreprenørfirmaene Dybberg & Olsson og Ranabygg, Mo i Rana.*, februar 1946, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 3

²⁰² Hans Sigvard Aasen, *Sak: Entreprenørfirmaet Dybberg & Olsson, Gullsmedvik, Nord-Rana. Entreprenørfirmaet Ranabygg, Mo i Rana.*, 18.02.1946, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 7

²⁰³ Hans Sigvard Aasen, *Sak: Entreprenørfirmaet Dybberg & Olsson, Gullsmedvik, Nord-Rana. Entreprenørfirmaet Ranabygg, Mo i Rana.*, 18.02.1946, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 7

²⁰⁴ Karl Lagesen, *Entreprenørfirmaene Dybberg & Olsson og Ranabygg*, 16.07.1947, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 4. Se også: Hermann Olsson, *tvisten Dybberg—Olsson m f.*, 16.02.1946, sett inn resten her: 1-2

ikke utfyllende informasjon her om, og jeg kan derfor ikke tilby et annet svar enn at hans motiver kan ha bestått av hvilke som helst av disse elementene.

Det var etter dette klart for de øvrige interessentene i firmaet at det hele måtte komme til en avslutning for Carl Dybberg, og de drøftet nå for alvor å realisere en plan om å ta kontakt med NSB for å få byggeoppdrag på Nordlandsbanen. Dette virket anså de øvrige for legalt og fortrinnsmessig på lengre sikt.²⁰⁵

4.2 Opptakt til nytt firma

Når det gjelder avvikling av firmaet Dybberg & Olsson, sammenkalte de øvrige i firma til møte den 13.03-, 14.03- og 25.03.1941, hvor også Dybberg fikk innkallelse for å kunne komme frem til en enighet, uten at han møtte frem på noen av dem.²⁰⁶ Avvikling ble bestemt, og prokura ble gitt til Hermann Olsson, Wallin og Aasen. Prokuraen som Olsson og Dybberg tidligere hadde hatt ble tilbaketrasket. Dybberg ble atter en gang innkalt til møte 04.03.41 og meddelt om beslutningene om avvikling, avviklingsstyre, prokuraforandring, og vedtak om at firmaet ikke påtok seg flere byggarbeider. Dette ble også sendt til firmaets andre forbindelser, banker, og de tyske avdelingene som firmaet hadde bygget for.²⁰⁷

Dybberg møtte ikke opp på møtene, men satte i stand ”en uendelig rekke vidervedigheter”, der han oppholdt seg i Mosjøen. Den 25.03.41 sendte han en oppsigelse til hver av de øvrige firmadeltakere, der han forlangte at de skulle fjerne seg straks, uten å ta med seg noe som tilhørte firma:

”Jeg tillater meg herved om å fratrede Deres Stilling i mit firma Entreprenørfirmaet Dybberg & Olsson.

På grunn av Deres optreden likeoverfor firmaet er det selvsagt at De ikke kan fortsette Deres arbeide i dette.

De kan heller ikke hæve lønn hos dette firma, og selvfølgelig må De ikke ved Deres fratredelse medta noesomhelst saker som tilhører firmaet Dybberg & Olsson.

For fremtiden må De holde Dem vek fra de kontorer som er stillt til forføining for firmaet Dybberg & Olsson, og som dette firma er berettiget til å bruke.”²⁰⁸

²⁰⁵ Rettsbok for Rana herredsrett i økonomisk landssviksak, 29.04.1950, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson:50, 51

²⁰⁶ Hans Sigvard Aasen, *Sak: Entreprenørfirmaet Dybberg & Olsson, Gullsmedvik, Nord-Rana. Entreprenørfirmaet Ranabygg, Mo i Rana.*, 18.02.1946, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 11,12

²⁰⁷ Hans Sigvard Aasen, *Sak: Entreprenørfirmaet Dybberg & Olsson, Gullsmedvik, Nord-Rana. Entreprenørfirmaet Ranabygg, Mo i Rana.*, 18.02.1946, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 12

²⁰⁸ Oppsigelsen ligger som vedlegg i: Hans Sigvard Aasen, *Sak: Entreprenørfirmaet Dybberg & Olsson, Gullsmedvik, Nord-Rana. Entreprenørfirmaet Ranabygg, Mo i Rana.*, 18.02.1946, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: Bilag III. Datert 25.03.1941, og signert Carl Dybberg. Den ble sendt til hver av de 4 øvrige firmadeltakerne i Dybberg & Olsson. Hermann Olsson fikk også oppsigelse, men hans var litt annerledes stilet, antakelig ettersom han var ”Mdinnehaveren” sammen med Dybberg .

De øvrige interessenter vurderte å ta oppsigelsen til følge og trekke seg tilbake, men fant ut at de ikke ville komme unna ansvar allikevel, hverken hva angikk tyskerne, forpliktelsene ovenfor arbeider- og funksjonærstaben, skattemyndigheter og andre kreditorer. Ingen av dem ønsket heller å forlate Hermann Olsson i stikken mellom Dybberg og tyskerne, og bestemte seg derfor for å stå sammen.²⁰⁹ Aasen hevder de ønsket å ta sikte på en lovlig og ansvarlig avvikling av firmaet, men oppstyret gjorde mange bekymret. Blant annet kom ordføreren i Nord-Rana og forlangte omgående dekning av skatt, og kreditorene ble nervøse. Tyskerne lot heller ikke vente på seg og meddelte via brev fra Intendanturrat Flatter om at ingen oppsigelse av noen personer som medvirket i firmaet ville bli godkjent.²¹⁰

I tillegg bestred Dybberg det nye prokuraforholdet og lagde vanskeligheter i bankene så de sperret kontoene i påvente av løsning i saken. Aasen nevner også at 03.04.41 holdt deres sakfører, Rygh, en konferanse på de øvriges vegne. Denne møtte med banksjef Venes i Mo Sparebank etter at Dybberg samme dag hadde vært i banken og truet med tysk politi og ansvar mot banken hvis banken godtok det nye prokuraforholdet. I følge Aasen var situasjonen kaotisk og ble stadig mer prekær, samtidig som at lønningsutbetalinger ble forsinket på grunn av alle pengevanskene, og de ble utsatt for press fra flere hold.²¹¹

Etter mange konferanser med blant andre banker, tyske byggesjefer, Zahlmeistere²¹² lyktes det dem ved hjelp av sakfører å få avviklingsbeslutningen godkjent. Dybberg fortsatte likevel i lang tid å trenere opphøret av byggevirksomheten selv om han var gjort kjent med forholdene.²¹³ Det er ikke enkelt å si noe om hvorfor han gjorde dette, men må kunne omtales som et godt eksempel på handlinger som står i kontrast til hva han forklarte. Det er vanskelig å se hvordan disse handlingene kan underbygge hans påstand om at han ønsket å komme ut av firma så fort så mulig, eller hvordan dette kan ha hatt med sabotering å gjøre.

²⁰⁹ Hans Sigvard Aasen, *Sak: Entreprenørfirmaet Dybberg & Olsson, Gullsmedvik, Nord-Rana. Entreprenørfirmaet Ranabygg, Mo i Rana.*, 18.02.1946, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 13

²¹⁰ Hans Sigvard Aasen, *Sak: Entreprenørfirmaet Dybberg & Olsson, Gullsmedvik, Nord-Rana. Entreprenørfirmaet Ranabygg, Mo i Rana.*, 18.02.1946, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 13

²¹¹ Hans Sigvard Aasen, *Sak: Entreprenørfirmaet Dybberg & Olsson, Gullsmedvik, Nord-Rana. Entreprenørfirmaet Ranabygg, Mo i Rana.*, 18.02.1946, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 13,14

²¹² Zahlmeister er en regnskapsfører

²¹³ Hans Sigvard Aasen, *Sak: Entreprenørfirmaet Dybberg & Olsson, Gullsmedvik, Nord-Rana. Entreprenørfirmaet Ranabygg, Mo i Rana.*, 18.02.1946, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 14

Til tross for at Dybberg var klar over avviklingen, lovt han i firmaets navn å ytterligere overta arbeid på 3 bygg, ifølge Aasen. Disse innbefattet ett større bygg av lagre på Røssvoll for Verpflegungsamt²¹⁴, en sjefshytte for oberstløytnant Noll i Gullsmedvik, og forskjellige brakkebygg i Mosjøen. I følge Aasen måtte Dybberg & Olsson under trussel overta de to første arbeidene, fordi de ble truet med anmeldelse for sabotasje, og nektelse av dekning av tilgodehavender hvis arbeidet ikke kom i gang. Han nevner også at Dybberg hadde vist Noll en tilfeldig materialliste som han visstnok hadde tatt fra lagersjef Egil Gundersen for å bevise at det ikke var materialer det stod på at noen fra Dybberg & Olsson skulle protestere. Når det gjaldt byggene i Mosjøen, lyktes det dem å bli løst fra disse ved å vise til avviklingen av firma, hvilket førte til at selv Dybberg overtok disse byggene. Løsningen på konflikten ble at prokuraen ble gitt til Hermann Olsson, Carl Dybberg og sakfører Lars Murbæck, som ble oppnevnt og godkjent som bobestyrer. Men dette var ikke før etter at tyskerne hadde blitt blandet inn i forhandlingene.²¹⁵

For å komme helt til enighet på en juridisk bindende måte, ble det besluttet å gå rettens vei. Den 18.04 ble det tatt ut forliksklage mot Dybberg. Saken gikk videre til retten, og dommen falt i Alstadhaug herredsrett den 29.04.1942 der samtlige punkter gikk i mot Carl Dybberg. Han påanket dommen, men inngikk en forliksavtale og trakk anken tilbake, og dette avsluttet samarbeidet mellom dem for hans del og brakte på det rene at Dybberg & Olsson bestod av flere innehavere enn bare Carl Dybberg og Hermann Olsson.²¹⁶

4.3 En mann av kontraster

Det foreligger et utstrakt kildemateriale skrevet av Dybberg selv, eller på hans vegne i Riksarkivet. Det er tydelig at han drev et omfattende arbeid for å få seg selv frikjent i saken mot Dybberg & Olsson. I et brev til sakfører Leif Lunndal, uttrykte Dybberg sin skarpe misnøye over å bli satt under forvaltning, og mente dette var ham uvedkommende ettersom han allerede i 1941 hadde sluttet sin virksomhet i Dybberg & Olsson.²¹⁷ Han påstod videre å ha blitt lurt av Jæger, ettersom han trodde arbeidet Jæger tilbydde dreide seg om gjenoppbygning av boliger i

²¹⁴ Verpflegungsamt oversetter jeg til å bety pleiehjem

²¹⁵ Hans Sigvard Aasen, *Sak: Entreprenørfirmaet Dybberg & Olsson, Gullsmedvik, Nord-Rana. Entreprenørfirmaet Ranabygg, Mo i Rana.*, 18.02.1946, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 14, 15

²¹⁶ Hans Sigvard Aasen, *Sak: Entreprenørfirmaet Dybberg & Olsson, Gullsmedvik, Nord-Rana. Entreprenørfirmaet Ranabygg, Mo i Rana.*, 18.02.1946, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 15

²¹⁷ Carl Dybberg, i brev uten tittel til sakfører Lunndal, Oslo, 23.11.1945, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson. Uten sidetall.

Nordland, fordi han hadde hørt at Bodø og Hemnes var lagt i ruiner. Dette var grunnen til at han oppsøkte Jæger, og ble i følge ham under konferansen med Jæger gitt bekreftelse på at det var denne type gjenoppbygning det var snakk om. Det var på denne bakgrunnen han i det hele tatt tok ansettelsen, men et tok derimot ikke lang tid etter ankomst før Dybberg forstod at det var Wehrmacht som stod bak byggevirksomheten.²¹⁸

”[E]fter å ha blitt lurt og siden truet opp i dette arbeide, der bød mig sånn imot, har jeg gjort alt, hvad der stod i min makt for hurtigst å komme fra det og mellemtiden sabotere i den utstrekning det lot sig gjøre.”²¹⁹

Han bestemte seg altså raskt for å sabotere arbeidet, og hadde en målsetning om å komme fra så raskt som mulig. Men i tillegg til å fremheve sin uskyld, understreket Dybberg også at de 6 som var gjenværende etter Jæger, var *nødt* til å fortsette de påbegynte arbeidene, og beskrev videre tyskerne som svært utålmodige og aggressive. Det ble en stor psykisk påkjennelse å utføre ”dette påtvungne arbeide så og si med pistolen i ryggen”.²²⁰ I tillegg påstod han at han løp en stor risiko for sin egen person ved sin opptreden, og tyskerne sparte som tidligere nevnt ikke på truslene.²²¹ Dette tolker jeg som å bety at hans opptreden nesten har vært for motstand å regne, ettersom den var så risikofyllt.

I tillegg poengterte han at det heller ikke var noen parole fra London som man kunne følge, da krigen enda var på et tidlig stadium på dette tidspunkt. Dybberg hadde derimot sin egen parole som han fulgte. Dette påpeker også Caspari, at hverken da Dybberg virket i firmaet eller da han ble løst ut, var det noen bestemmelse om at det var straffbart å delta i virksomhet for fienden.²²² Det er her viktig å påminne om at landssvikanordningen ikke eksisterte før 1944, men det er likevel rom for å diskutere om Dybberg var ansvarsfraskrivende i måten han uttrykte seg på, for eksempel tok han opp mange av de konkrete beskyldningene mot ham, men la gjennomgående ansvaret på andre og konsekvent forsvarte sin uskyld.

Dybberg følte seg altså feilbehandlet som tiltalt i saken mot Dybberg & Olsson, og som svar på kjennelsen om forvaltning ble en erklæring om kjæremål skrevet, der Dybbergs advokat

²¹⁸ Carl Dybberg, *Ad Kjæremålsak 32./1946. Carl Dybberg.*, 03.09.1946, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: Uten sidetall.

²¹⁹ Carl Dybberg, *Ad firma Dybberg & Olsson.*, 02.01.1946, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: uten sidetall.

²²⁰ Carl Dybberg, *Ad Kjæremålsak 32./1946. Carl Dybberg.*, 03.09.1946, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: Uten sidetall.

²²¹ Carl Dybberg, *Ad firma Dybberg & Olsson.*, 02.01.1946, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: uten sidetall.

²²² Bernhard Caspari, *Erklæring om kjæremaal til Haalogaland Lagmannsrett*, 27.12.1945, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 2

Bernhard Caspari gav sin beretning om forholdene rundt Dybberg og firmaet og underbygde mange av Dybbergs utsagn.²²³ I den ble det bekreftet at Dybberg tok arbeid for Jæger i den tro at det dreide seg om gjenoppbygningsarbeide, og at det etterpå ikke var mulig å komme løs fra arbeidet for Wehrmacht på grunn av tyskerne, da dette var forbundet med livsfare.²²⁴ I tillegg mente både Dybberg selv og Caspari at den tiden han virket i firmaet, fra august 1940 til februar 1941, var så kort at Dybberg ikke var å bebreide noe.²²⁵ Caspari ba om at kjennelsen om forvaltning av 20.10.45 burde bli opphevet, ettersom Dybberg klart etter hans mening stod i en særstilling sammenliknet med de andre på grunn av de ovenfor nevnte grunner. Han la også ved en erklæring der han gav skussmål angående Dybberg, og beskrev ham som en ”utpreget motstander av N.S og tyskere og jeg har aldrig noe öieblick tvilt paa at jeg hadde aa gjøre med en ”jössing” og god nordmann”.²²⁶

I andre kilder gav Dybberg en litt annen forklaring angående forholdene rundt Dybberg & Olsson og hans fratredelse fra firmaet. Der la han større vekt på sitt forhold med de andre tiltalte i saken, enn at han hadde blitt lurt av Jæger, og forklarte at det oppstod stor uenighet mellom ham på den ene siden og de andre fem på den andre. Dybberg av de øvrige anklaget for å bidra for lite, og disse holdt hemmelige møter bak hans rygg, der innledelsen av Ranabygg ble diskutert. Han understreket videre at han ikke hadde *noe* ønske om å bli med i Ranabygg, da hans intensjon var å komme unna arbeidet for Wehrmacht.²²⁷ Altså hadde han ønske om å komme ut av Dybberg & Olsson så fort som mulig på grunn av det dårlige forholdet til de andre, og det at arbeidet var for tyskerne. De øvrige interessentene, unntatt Tørum, behandlet ham svært dårlig, og dette gjorde det vanskelig for ham å holde ut tilværelsen. Det at de i tillegg levde såpass tett innpå hverandre gjorde ikke forholdene enklere, men da han i februar 1941

²²³ Bernhard Caspari, *Erklæring om kjæremaal til Haalogaland Lagmannsrett*, 27.12.1945, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 1-3. Kjæremål er en tidligere betegnelse på et krav om overprøving av rettslige avgjørelser som ikke kunne ankes.

²²⁴ Wallin tok også arbeid i den tro, og dette nevnes i flere kilder.

²²⁵ Carl Dybberg, *Ad firma Dybberg & Olsson.*, 02.01.1946, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: uten sidetall. Se også: Bernhard Caspari, *Erklæring om kjæremaal til Haalogaland Lagmannsrett*, 27.12.1945, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 2-3.

²²⁶ Bernhard Caspari, *Erklæring om kjæremaal til Haalogaland Lagmannsrett*, 27.12.1945, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 1-3. Bernhard Caspari, i vedlegg til *Erklæring om kjæremaal til Haalogaland Lagmannsrett*, 27.12.1945, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: Uten sidetall.

²²⁷ Carl Dybberg, *Ad firma Dybberg & Olsson.*, 02.01.1946, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: uten sidetall. *Ad Kjæremålsak 32./1946. Carl Dybberg.*, 03.09.1946, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: Uten sidetall.

fikk ”beviser” for at Ranabygg var trådt i drift, fikk han en gyldig grunn, ovenfor tyskerne, til å trekke seg ut.²²⁸ Dybberg forklarte at han derfor sluttet samme måned, og forlot Mo måneden etter. Han beskrev altså at han fikk store vanskeligheter med å holde ut tilværelsen fordi han ønsket å sabotere arbeidet for tyskerne, ved å arbeide sakte og ikke overholde fristene. I tillegg var det en del av hans plan om å lage litt kaos for å få det hele til å gå i stå. På denne måten kunne han kanskje oppnå at Wehrmacht ikke ønsket å fornye kontraktene med Dybberg & Olsson, og at de kunne slippe fri fra deres vold. Men denne saboteringen viste seg vanskelig å gjennomføre fordi han ikke turte si til de andre at det var det han drev på med, og de andre lot sin frustrasjon over ham prege deres forhold.²²⁹

Ut fra dette kildematerialet etter Dybberg selv, virker det på meg som forholdet mellom han og de øvrige innehaverne var det som preget ham mest, ettersom det er det han brukte mest plass og fokus til å forklare. Punktet om at Jæger hadde lurt ham ble ikke tilvist like stor plass. Å unndra seg arbeid, og ikke jobbe raskt, hevdet Dybberg var hans måte å sabotere tyskerne. Men for firmaet og de øvrige innehaverne taler det om en interessekonflikt. Skulle de bare godtatt at Dybberg ikke jobbet? Dette ville gi dem problemer på to måter, både med tanke på at tyskerne ble misfornøyde, men også kundene de forholdt seg til. Om de alle skulle gjort som ham ville firma gått konkurs, der de ville vært tilbake på start, og hadde måttet ta stilling til om de skulle arbeide direkte for tyskerne eller ta sjansen på at tyskerne ville la dem gå.

Der er store kontraster i de samtlige forklaringene, og slik jeg ser det også i Dybbergs egne handlinger, ettersom han samtidig som han påstod at han ønsket å sabotere gjorde tiltak som kan tyde på det motsatte. For det første må det påpekes det at det var han, og han alene, som underskrev den første kontrakten angående opprettelse av Dybberg & Olsson.²³⁰ Dette var det neppe noen som tvang ham til og kan bekrefte at han faktisk ivret for å starte opp selskapet. For det andre er det merkelig at om han tok materialer som andre skulle bruke for å få ferdig egne prosjekter, vitner det først og fremst ikke om sabotasje, men om at han har ønsket å beholde en god tone med tyskerne ved å sørge for materialer for seg selv. Det indikerer i vært fall at dette kan ha vært viktigere for ham enn å holde en god tone med de andre innehaverne.

²²⁸ Carl Dybberg, *Ad firma Dybberg & Olsson.*, 02.01.1946, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: uten sidetall.

²²⁹ Carl Dybberg, *Ad firma Dybberg & Olsson.*, 02.01.1946, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: uten sidetall. Carl Dybberg, *Ad Kjøremålsak 32./1946. Carl Dybberg.*, 03.09.1946, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: Uten sidetall.

²³⁰ Rettsbok for Rana herredsrett i økonomisk landssviksak, 29.04.1950, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 42

Ytterligere eksempel på dette er at han ikke tok de andre i firmaet i forsvar da det oppstod vanskeligheter, men forsøkte ved forskjellige anledninger å angi dem til tyskerne. Man skulle jo tro at dette ville gjort ham til et utpreget mål for deres tyske overordnede, etter å ha lovd det ene og det andre uten å gjennomføre. Det er rett og slett vanskelig å vite om Dybberg har vært så ”på innerlomma” av tyskerne at de av denne grunn ikke har tatt ham for seg, eller om han rett og slett har vært en mester i å sno seg unna.

I tillegg må det nevnes at Dybberg omtalte samtlige av sine medinnehavere i negativt ordelag og toneleie, og særlig i forbindelse med dannelsen av Ranabygg. Om han var så ivrig etter å komme ut av Dybberg & Olsson ville det være nærliggende å tenke at han ville grepet sjansen når han fikk nyss i at han ikke var inkludert i planene om dette nye firma. Men i stedet var det de andre som hadde ”gått bak ryggen” hans, og i følge ham var det flere tilfeller der han har blitt utsatt for hevn og baktalelse fra de øvrige når de fremsatte påstander mot ham som var negative.²³¹ Det er igjen også besynderlig med tanke på hvordan Dybberg på møtet mellom ham selv, dr. Gott, Hermann Olsson, og Gestapo fremsatte påstanden om at Dybberg & Olsson kun var innehavet av ham selv og Olsson. Dette kunne være med intensjon å få Dybberg & Olsson ytterligere under mistanke for sabotering eller for å undergrave de andres autoritet, men det er svært vanskelig å se hvordan Dybberg skulle kunne slippe unna selv.

Da Dybberg fikk rede på oppstarten av det nye firmaet og i følge Aasen gikk han ”rent fra konseptene”, og konstruerte opp en historie om at Ranabygg hadde svindlet til seg byggemateriale for store summer og berøvet Dybberg & Olsson arbeidskrefter.²³² Aasen påpekte at Abrahamsen og hans gjeng allerede den 01.01.41, altså 7 uker før de ble ansatt i Ranabygg, hadde sluttet i Dybberg & Olsson. I tillegg gjorde Dybberg henvendelser til sjefene ved forskjellige tyske avdelinger, både i Mo, Mosjøen og Ytteren, og også til forskjellige sivile, der han betegnet Ranabygg som et *svindelforetak*. For eksempel gjorde han både muntlige og skriftlige tilnærminger til Hauptmann Lang, den offisielle tyske sjef for all jernbanebygging i området, ang Ranabyggs svindel, og Lang satte i gang sin egen etterforskning, men fant det hele grunnløst og henla derfor saken.²³³ I tillegg skrev han brev til Major Thiemann, som hadde det lokale befalet ved Ytteren:

²³¹ Carl Dybberg, *Ad Kjæremålsak 32./1946. Carl Dybberg.*, 03.09.1946, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: Uten sidetall.

²³² Hans Sigvard Aasen, *Sak: Entreprenørfirmaet Dybberg & Olsson, Gullsmedvik, Nord-Rana. Entreprenørfirmaet Ranabygg, Mo i Rana.*, 18.02.1946, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 10

²³³ Hans Sigvard Aasen, *Sak: Entreprenørfirmaet Dybberg & Olsson, Gullsmedvik, Nord-Rana. Entreprenørfirmaet Ranabygg, Mo i Rana.*, 18.02.1946, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 10, 11. Se også Rettsbok for Rana

”Es ist mir gemeldet worden, dass Sie noch mehrere Zimmerleute und Tischler an Ytteren brauchen, und ich muss offen sagen, dass ich noch viel mehr Leute dahin geschickt haben möchte [sic]. Die Sache ist mir aber dadurch erschwert worden, dass mein Compagnon Herman Olsson hinter meinem Rücken eine konkurrierende Firma ”Ranabygg” gegründet hat- er arbeitet für die Eisenbahn pioneren in Fineidfjord- und dahin hat er nun viele von unseren tüchtigen Tischlern und Zimmerleute gesandt ohne meine Genehmigung.

Es ist klar dass dies in høyester [sic] Grad unsere Bauvorhaben für Sie verzøgert [sic].

Ich kann auch nicht verstehen wie Herman Olsson es dürfen kan dies zu machen, denn Herr Intendanturrat Flatter hat uns schon her gesagt, er will nicht erlauben, dass wir Arbeidskräfte beraubt werden.”

”Det har blitt rapportert til meg at De trenger flere snekkere og arbeidere til Ytteren, og jeg må åpent si at jeg ville sendt flere folk dit, men saken har blitt komplisert for meg av det faktum at min kompanjong Hermann Olsson har grunnlagt et konkurrerende selskap som jobber for Eisenbahn pionerene i Fineidfjord og han har nå sendt mange av våre dyktige snekkere og tømrere uten min tillatelse.

Det er klart at dette i høyeste grad forsinker våre byggeprosjekter for Dem.

Jeg kan også ikke forstå hvordan Hermann Olsson kan gjøre dette fordi herr kommisar Flatter har allerede fortalt at han ikke vil tillate at vi blir fratatt arbeidere.”²³⁴

Dette brevet skadet Ranabygg i aller høyeste grad, da det gav Thiemann kort på hånden til å tvinge firmaet til å bygge for seg etter at Dybberg & Olsson hadde sluttet, og Ranabygg måtte på den måten fortsette sitt samarbeid med Wehrmacht. Thiemann hevdet nemlig at han ikke ville finne seg i å bli hindret i sine byggeplaner på grunn av indre stridigheter mellom innehaverne av firma Dybberg & Olsson.²³⁵

På grunn av de vanskeligheter han lagde for Dybberg & Olsson, ble det sendt ut en ”orientering” for å prøve å bøte på situasjonen ovenfor selskapets norske og tyske forbindelser.

Denne ble utformet av sakfører Rygh, og sendt ut den 26.03.1941. I den står det å lese:

”I sannhetens interesse må vi her anføre, at Entreprenørfirmaet Ranabygg er stiftet 18. februar 1941 med samtlig oss undertegnede [...] Det nye selskap ble stiftet fordi man gjerne ønsker å fortsette byggevirksomheten her i distriktet når de nå pågående arbeider er fullført av firmaet D & O [...]

[D]et vil stå Entreprenørfirmaet Ranabygg fritt for å kontrahere nybygg for Wehrmacht i den utstrekning Wehrmacht måtte ønske å overlate arbeidet til vårt nye se -lskap, som vi alle undertegnede går positivt inn for når firmaet Dybberg & Olsson har avsluttet sine nå pågående byggearbeider for Wehrmacht.”

herredsrett i økonomisk landssviksak, 29.04.1950, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 51,52

²³⁴Min oversettelse. Brevet er gjengitt i flere kilder, men er her hentet fra Ewald Olsson, *Ad forhold unner [sic]jokkupasjonstiden. Medansvar i entreprenørfirmaene Dybberg & Olsson og Ranabygg, Mo i Rana.*, februar 1946, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 4,5. Brevet var datert 20.03.1941 og signert med Dybberg & Olssons firmastempel og med Carl Dybbergs signatur.

²³⁵ Hans Sigvard Aasen, *Sak: Entreprenørfirmaet Dybberg & Olsson, Gullsmedvik, Nord-Rana. Entreprenørfirmaet Ranabygg, Mo i Rana.*, 18.02.1946, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 10

I følge Lagesen kunne dette leses som et uttrykk for innehavernes ønsker for det nye firmaet, Ranabygg, og stilte sådan deres hensikter i et meget dårlig lys. Men når man ser orienteringen opp mot den større sammenhengen, ble den skrevet ikke lenge etter at tyskerne hadde forholdt dem Dybbergs brev til Major Thiemann. En må derfor ta høyde for at brevet tok denne formuleringens form av forholdsregel mot okkupasjonsmaktens vrede.²³⁶

Den 15.04.1941 ble Hermann Olsson, Wallin og Aasen innkalt til et møte med Thiemann, som la en revolver på bordet mellom dem.²³⁷ Han meddelte dem at han var Hitlers personlige venn og skjelte dem ut. Han forlangte at hans byggeplasser skulle fremmes uansett om Dybberg & Olsson var lagt ned. Dette kunne blitt en potensielt meget farlig situasjon, som på grunn av Dybbergs opptreden kunne fått de verste følger både for ham selv, og også for de andre. Ranabyggs intensjoner om å kun påta seg oppdrag for NSB, gikk på denne måten i vasken.²³⁸

4.4 Konklusjon

En del av historien er vanskelig å komme til bunns i, da begge parter fremstiller situasjonen mye likt, som for eksempel at de ble tvunget til å samarbeide med okkupasjonsmakten, men legger skylden på hverandre. Dybberg stod på mange måter i en særstilling, da hans handlinger ofte skilte seg ut fra de andre innehavernes, som igjen resulterte i at det ble hans ord mot deres. De øvrige støttet hverandres forklaring på de fleste punkter, noe som kan gjøre bidra til å øke troverdigheten til deres vitnemål. Men det vil ikke nødvendigvis si at de faktisk er sanne. Det eneste som er tydelig er at samtlige har stått i en enormt vanskelig situasjon, som har vært preget av sterke og kompliserte følelser, noe som sterkt har preget deres handlinger under krigen.

²³⁶ Rettsbok for Haalogaland lagmannsrett, 05.04.1951, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 19. Se også: Karl Lagesen, *Entreprenørfirmaene Dybberg & Olsson og Ranabygg*, 16.07.1947, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 5

²³⁷ Rettsbok for Haalogaland lagmannsrett, 05.04.1951, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 23

²³⁸ Rettsbok for Haalogaland lagmannsrett, 05.04.1951, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 23

Kapittel 5. Ranabygg

Ranabygg ble realisert i februar 1941 med bakgrunn i to årsaker: hovedsakelig for å komme unna Carl Dybberg, da hans oppførsel skapte farlige situasjoner både for alle rundt ham og for han selv, men ettersom Dybberg & Olsson snart hadde fullført Jægers kontrakt²³⁹ ønsket innehaverne å komme unna tyskerarbeidet. De kunne ikke forvente å slippe unna smertefritt, på grunn av Wehrmachts enorme etterspørsel av norsk arbeidskraft, og med tanke på at aktørene selv satt på verdifull kompetanse. Samtidig som det hadde lyktes dem å innskrenke en betydelig del av byggeplanen til Jæger, prøvde tyskerne seg med krav om utvidelse av byggevirksomheten og utøvde press for å yte mer. De mislikte i høyeste grad at Dybberg & Olsson hadde sluttet og forlangte at arbeiderne ikke fikk forlate byggestedene.²⁴⁰ Men helt fra starten hadde forutsetningen for kontrakt mellom Dybberg & Olsson og Wehrmacht vært å avvikle firmaet etter at de avtalte arbeider var fullført.²⁴¹ Ved et tilbud fra Nordlandsbanen om byggearbeide, så de sjansen og lot firmaet Dybberg & Olsson tre i likvidasjon. Dette skjedde samtidig med striden med Dybberg, som truet med å stanse hele virksomheten til firmaet med sine henvendelser til firmaets bank- og forretningsforbindelser, og spesielt Wehrmacht.²⁴²

For interessentene av Dybberg & Olsson ble det viktig å snarest trekke seg ut av selskapet øyeblikkelig etter at de pågående arbeider var fullført, men dette skulle vise seg å trekke ut blant annet på grunn av rettssaken mot Dybberg.²⁴³ Selskapet ble derfor ikke ferdig

²³⁹ I ankerettssaken ble det presisert at alt det arbeidet som Dybberg & Olsson hadde utført, ble antatt å være arbeidet som var påbegynt av Jæger, eller som stammet fra den avtalen firmaet overtok fra ham. Et unntak var 10 brakker i tillegg til en potetkjeller på Røsvoll. Denne avtalen ble sluttet av Dybberg, men retten kunne ikke finne bevis som talte for at den var inngått frivillig fra Dybbergs side. Se Rettsbok for Haalogaland lagmannsrett, 05.04.1951, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 17

²⁴⁰ Alfred Steen Wallin, *Ad: Forvaltning efter Lannsviksanordningens* [sic] § 39. *Entreprenørfirmaet Dybberg & Olsson, Entreprenørfirmaet Ranabygg.*, 14.01.1946, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 6

²⁴¹ Ewald Olsson, *Ad forhold unner* [sic] *okkupasjonstiden. Medansvar i entreprenørfirmaene Dybberg & Olsson og Ranabygg, Mo i Rana.*, februar 1946, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 3

²⁴² Rettsbok for Rana herredsrett i økonomisk landssviksak, 29.04.1950, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 48. Det må her presiseres at det er her er vanskelig å danne et nøyaktig bilde av forholdet mellom Dybberg & Olsson og tyskerne. Deltakerne av firma presiserte at situasjonen var prekær, at de ble truet med krigsrett for sabotasje og at tyskerne var svært misfornøyde med dem. Jeg oppfatter likevel ikke at Dybberg & Olsson trosset Wehrmacht da de likviderte firmaet, som man nestens kunne tro. Jeg regner det sannsynlig at avtalen mellom firmaet og tyskerne har vært av en slik art at tyskerne til slutt har gått med på at firmaet ikke tok flere oppdrag når Jægers påbegynte arbeid ble ferdig. I tillegg er det mulig at tyskerne anså muligheten for å presse Ranabygg til å ta oppdrag som god etterhvert som Dybberg avslørte planene om det nye firma, og dermed med større velvillighet har latt Dybberg & Olsson likvideres.

²⁴³ Rettsbok for Haalogaland lagmannsrett, 05.04.1951, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 18. Se også Ewald Olsson, *Ad forhold unner* [sic] *okkupasjonstiden. Medansvar i entreprenørfirmaene Dybberg & Olsson og Ranabygg, Mo i*

med arbeidene før sommeren 1942.²⁴⁴ I tillegg oppstod som nevnt en del vanskeligheter med tyskerne, som følge av at de fikk vite fra Dybberg om nedleggelsen av firmaet. De nektet at arbeiderne som hadde arbeidet på prosjekter for dem under Dybberg & Olsson nå skulle gå over til kun å ta oppdrag for NSB og så dette som en tydelig bekreftelse for sabotasjehensikter. De sperret Dybberg & Olssons tilgodehavender og firmaet fikk dermed store problemer med å utbetale lønn til arbeiderne.

I tillegg truet Major Thiemann begge firmaene, Dybberg & Olsson og Ranabygg, med krigsrett for sabotasje, og Hermann Olsson, Tørum og Wallin ble truet personlig på møter med majoren. På Tørum's byggeplass på Ytteren kom det i tillegg til fysisk vold, da flere arbeidere ble slått ned av Thiemanns soldater, og Tørum selv ble kastet ut.²⁴⁵ Denne situasjonen var såpass prekær at innehaverne ikke så noen annen utvei enn å ta truslene på alvor og føye seg til en del av kravene som ble fremsatt.²⁴⁶ Tørum fikk nervesammenbrudd som følge av dette og reiste tilbake til Oslo på senhøsten 1941, og innehaverne ble enige seg i mellom at han ikke behøvde komme tilbake²⁴⁷, men at de skulle ta på seg hans oppgaver.²⁴⁸ Sommeren 1942 utførte altså Dybberg & Olsson det siste arbeidet, og hadde kun 30 mann i ansettelse. Året etter var det bare et par kontorfolk igjen og selskapet var dermed så godt som dødt.²⁴⁹

Ranabygg inkluderte altså til å begynne med 7 innehavere med Tørum. Men tillegg til Tørum, Hermann og Ewald Olsson, Hans Sigvard Aasen og Alfred Steen Wallin, kom Christian Thon og Rolf Sanne til. Disse hadde tidligere vært funksjonærer i Dybberg & Olsson, men skulle nå sette i gang Ranabygg mens de andre avviklet Dybberg & Olsson. Hermann Olsson var likevel den offisielle sjefen fordi han hadde håndverksbrevet, men til forskjell fra Dybberg

Rana., februar 1946, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 18

²⁴⁴ Rettsbok for Rana herredsrett i økonomisk landssviksak, 29.04.1950, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 53

²⁴⁵ Alfred Steen Wallin, *Ad: Forvaltning efter Lannsviksanordningens [sic] § 39. Entreprenørfirmaet Dybberg & Olsson, Entreprenørfirmaet Ranabygg.*, 14.01.1946, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 6

²⁴⁶ Alfred Steen Wallin, *Ad: Forvaltning efter Lannsviksanordningens [sic] § 39. Entreprenørfirmaet Dybberg & Olsson, Entreprenørfirmaet Ranabygg.*, 14.01.1946, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 6

²⁴⁷ Tørum gikk ikke ut av firmaet Dybberg & Olsson, men sa fra seg sitt medlemskap i Ranabygg, som han hadde utført noen tegninger for. Han fik utbetalt sin del av overskuddet fra Dybberg & Olsson på rundt 45.000 kr, og hadde deretter ikke mer med noen av firmaene å gjøre.

²⁴⁸ Harald Tørum, Rapport til Helgeland Pris- og rasjoneringspoliti, Mosjøen, 24.10.1946, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 2. Se også Ewald Olsson, *Ad forhold unner [sic]okkupasjonstiden. Medansvar i entreprenørfirmaene Dybberg & Olsson og Ranabygg, Mo i Rana.*, februar 1946, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 7.

²⁴⁹ Ewald Olsson, *Ad forhold unner [sic]okkupasjonstiden. Medansvar i entreprenørfirmaene Dybberg & Olsson og Ranabygg, Mo i Rana.*, februar 1946, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 7

& Olsson ble dette firmaet registrert som et personlig ansvarlig firma.²⁵⁰ Etterhvert som avviklingen av Dybberg & Olsson trådte i kraft i løpet av mars, og de resterende arbeidene fra Jæger ble fullført, ble også mange av arbeiderne oppsagt. Noen av dem trådte frivillig inn i Ranabygg fordi de ønsket seg over i deres arbeide for Nordlandsbanen.²⁵¹ Gjennomsnittlig hadde selskapet 126 ansatte gjennom året 1941, 230 ansatte i 1942 og 269 i 1943. Ansettelsesmessig var Ranabygg på sitt største i -42 og -43, før det igjen minket til gjennomsnittlig 212 ansatte i 1944 og 109 ansatte i 1945.²⁵² Det kom altså aldri i nærheten av Dybberg & Olssons dimensjoner.

5.1 Ranabygg og NSB

Thon og Sanne trådte nå inn i et nytt firma som våren 1941 skulle fokusere på oppdrag for NSB. Ranabyggs hovedsete ble lagt til Hemnesberget under ledelse av Thon og Sanne for å unngå innblanding med Dybberg & Olsson. Thon hadde lenge bodd i Mosjøen og kjente bedre til forholdene innen NSB enn noen av de andre, da NSBs distriktskontor lå i Mosjøen. Det var han som innledet forhandlinger med overingeniør Vik og avdelingsingeniør Iversen i NSB.²⁵³ Forhandlingene resulterte i at det ble spørsmål om inngivelse av tilbud på oppføringen av 10 stk. 24-manns arbeidsbrakker på strekningen mellom Finneidfjord og Mo, samt tilhørende uthus og en del lagerhus. Tilbud ble levert og antatt, og markerte derfor firmaets spede begynnelse den 18.02.1941.²⁵⁴

²⁵⁰ Rettsbok for Haalogaland lagmannsrett, 05.04.1951, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 20

²⁵¹ Alfred Steen Wallin, *Ad: Forvaltning efter Lannsviksordenings* [sic] § 39. *Entreprenørfirmaet Dybberg & Olsson, Entreprenørfirmaet Ranabygg.*, 14.01.1946, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 6

²⁵² Rettsbok for Rana herredsrett i økonomisk landssviksak, 29.04.1950, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 62

²⁵³ Hans Sigvard Aasen, *Sak: Entreprenørfirmaet Dybberg & Olsson, Gullsmedvik, Nord-Rana. Entreprenørfirmaet Ranabygg, Mo i Rana.*, 18.02.1946, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 9. I følge Vik forespurte overingeniøren ved NSB Dybberg & Olsson, ved nyttårstid 1940/41, om de kunne foreta arbeider for jernbanen, da disse var interessert i en forbindelse som kunne påta seg fortløpende bygging av brakker til den store arbeidsstyrken som tyskerne hadde forlangt innsatt ved anleggene til Nordlandsbanen. Firmaet svarte at de var i ferd med å avvikle for å komme bort fra sine tyske oppdragsgivere, men at de ville etablere et nytt firma såfremt de kunne regne med nok arbeid. Se Anton Faye, *Erklæring*, 14.03.1946, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: uten sidetall.

²⁵⁴ Rettsbok for Haalogaland lagmannsrett, 05.04.1951, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 18. Se også: Hans Sigvard Aasen, *Sak: Entreprenørfirmaet Dybberg & Olsson, Gullsmedvik, Nord-Rana. Entreprenørfirmaet Ranabygg, Mo i Rana.*, 18.02.1946, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 17

Etter at kontrakten med NSB om brakker var i signert 19.02.1941, og de nødvendige materialer anskaffet, gikk Ranabygg i gang med virksomhet. Arbeidsgjengen ble sikret under ledelse av Nils Abrahamsen Gåstjønli, som tidligere også hadde vært ansatt i Dybberg & Olsson.²⁵⁵

Formålet med å starte opp Ranabygg var altså å komme inn på et anstendig og fremmede virke gjennom å ta oppdrag for NSB og Nordlandsbanen. Hermann Olsson og de andre lyktes med å gjennomføre arbeidet i den innledende kontrakten og ettersom NSB var svært fornøyd med arbeidet, fikk de raskt flere kontrakter og mer enn nok arbeid, og bygging og riving av bygg, transport til nytt byggested og oppsetting av gamle brakker, samt levering av nye brakker ble bestilt. Ranabygg bygde derfor en brakkefabrikk i Gullsmedvik til betjeningen av dette arbeidet, og det kan vise at de var seriøse med å satse på arbeidet for NSB.²⁵⁶

Men det skulle meget raskt vise seg at å ta arbeid for jernbanen også inkluderte kontakt med Wehrmacht, ettersom Eisenbahnpioniere i følge de da gjeldende regler skulle godkjenne kontrakter for jernbanen.²⁵⁷ Den første kontrakten av 19.02.1941 ble skrevet på tysk, der Ranabygg av Dienststelle Feldpostnr. 34677 i henhold til bud den 06.02.1941 ble overdratt oppføringen av brakkene for NSBs 10.avdeling. Den ble signert av Major u. Kommandeur Benninghof, og Hermann Olsson og Aasen for Ranabygg. Retten av 29.04.1950 gikk ut i fra at denne kontrakten stadfestet den avtalen som tidligere hadde blitt festet mellom Ranabygg og NSB, ettersom den ble inngått før Ranabygg formelt var blitt stiftet. En ser altså her at Wehrmacht også her var meget tydelig til stede.

Ranabygg gikk likevel i gang med arbeidet for fullt etter at NSBs distriktskontor i Mo hadde bidratt med å utarbeide detaljerte byggeplaner. Men det viste seg at deres tyske forbindelser ønsket å kontrollere forholdene, og forkastet dermed planene gjort av distriktskontoret og kom med daglige forandringer i planene. Ranabygg måtte derfor også her

²⁵⁵ Hans Sigvard Aasen, *Sak: Entreprenørfirmaet Dybberg & Olsson, Gullsmedvik, Nord-Rana. Entreprenørfirmaet Ranabygg, Mo i Rana.*, 18.02.1946, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson:17. Se også Hermann Olsson, *Sak: Entreprenørfirmaene Dybberg & Olsson og Ranabygg Mo.*, 16.02.1946, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 4. Se også Rettsbok for Rana herredsrett i økonomisk landssviksak, 29.04.1950, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 53

²⁵⁶ Hans Sigvard Aasen, *Sak: Entreprenørfirmaet Dybberg & Olsson, Gullsmedvik, Nord-Rana. Entreprenørfirmaet Ranabygg, Mo i Rana.*, 18.02.1946, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson:17

²⁵⁷ Rettsbok for Rana herredsrett i økonomisk landssviksak, 29.04.1950, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 54

forholde seg til tyskerne ettersom de også her hadde makt til å gripe inn.²⁵⁸ I tillegg var det naturlig at Ranabygg måtte ha kontakt med Wehrmacht som følge av selve arbeidet de skulle utføre for NSB. Den første kontrakten mellom Ranabygg og NSB var av 19.02.1941, og bestod av 10 24-mannsbrakker som skulle oppføres for NSB, men 2 av disse skulle huse Kommando der Eisenbahn pioniere.²⁵⁹ Og ettersom de ulike kontraktene bandt seg til ulike tyske avdelinger, var nok ikke dette den eneste de bygget for, uten at jeg har kommet over en oversikt over dem alle.

NSB på sin side var altså meget fornøyd med arbeidet Ranabygg utførte for dem, og i februar 1942 fikk Ranabygg en ny stor kontrakt for Nordlandsbanen. I følge Wallin ble det aldri noen tvilsspørsmål angående Ranabyggs avregninger som ble overlevert NSB, og betalingene for disse arbeidene ble dermed alltid korrekt og prompt betalt. I tillegg var Ranabygg nøye med å få avregningene kontrollert av ansvarlige etater, gjennom Prisinspektøren i Bodø og Helgeland Prispoliti.²⁶⁰ Det ble også ble bekreftet gjennom begge rundene i retten at firmaet til en hver tid gjorde tiltak for å overholde de til en hver tid gjeldende priser, og stilte sine regnskaper til disposisjon til enhver tid.²⁶¹ Ranabygg på sin side var også fornøyde med å ta arbeide for NSB, ettersom de regnet dette som et mer legitimt grunnlag for livsopphold, men i tillegg i Norsk interesse å få utarbeidet jernbanen.²⁶² Men det er likevel nødvendig å nyansere dette bildet noe. Arbeidet for NSB stod altså under norsk ledelse, men ble kontrollert av Wehrmacht, og en kan derfor spørre seg om arbeidet for NSB ikke kunne regnes for å være tyskerarbeid?

For innehaverne av Dybberg & Olsson var det bedre å danne et selskap som kunne ansettes av tyske avdelinger, istedenfor at hver og en av dem ble ansatt direkte under tyskere. Men det kan altså diskuteres om det virkelig var mer legitimt av Ranabygg å ta arbeid for NSB

²⁵⁸ Alfred Steen Wallin, *Ad: Forvaltning efter Lannsviksanordningens [sic] § 39. Entreprenørfirmaet Dybberg & Olsson, Entreprenørfirmaet Ranabygg.*, 14.01.1946, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 6.

²⁵⁹ Rettsbok for Rana herredsrett i økonomisk landssviksak, 29.04.1950, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 53-55

²⁶⁰ Alfred Steen Wallin, *Ad: Forvaltning efter Lannsviksanordningens [sic] § 39. Entreprenørfirmaet Dybberg & Olsson, Entreprenørfirmaet Ranabygg.*, 14.01.1946, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 7.

²⁶¹ Rettsbok for Rana herredsrett i økonomisk landssviksak, 29.04.1950, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 61. Se også: Rettsbok for Haalogaland lagmannsrett, 05.04.1951, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 30

²⁶² Karl Lagesen, *Entreprenørfirmaene Dybberg & Olsson og Ranabygg*, 16.07.1947, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 1. Se også: Rettsbok for Rana herredsrett i økonomisk landssviksak, 29.04.1950, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 5

som stod i et forhold til Wehrmacht som på mange måter overgikk Dybberg & Olsson, ettersom de samarbeidet i langt større målestokk enn hva Dybberg & Olsson hadde gjort. Revisor Karl Lagesen stilte seg kritisk til dette spørsmålet ettersom jernbanen fra tysk ståsted ikke ble bygd i norsk interesse, men faktisk var av særs krigsviktig betydning for okkupasenten, særlig nord for Saltfjellet. Det var i følge ham derfor nødvendig å nyansere denne begrunnelsen, som ble brukt av både NSB, men også selskaper som arbeidet for dem.²⁶³

Det er vanskelig å utforske dette spørsmålet videre uten å ta stilling til moraliteten av det. Grunnen til at NSB ikke fikk hardere påtrykk for sitt samarbeid med okkupasjonsmakten under krigen var blant annet at de hadde utført arbeid som var av nasjonal verdi, men med tanke på deres involvering i fangearbeidet kan det være mulighet for å spørre seg om de slapp for billig fra Landssvikoppjøret. Ettersom Ranabygg ikke ble tiltalt for byggeoppdragene for NSB fordi det ikke ble ansett for å være av utilbørlig art, velger jeg å ikke forfølge tema videre, men lar det stå åpent for ettertiden.

5.2 Ranabygg og tyske oppdrag

I følge Aasen var det ikke var mulig for Ranabygg å komme helt fri av alt arbeide knyttet til tyskerne direkte, og at ”[d]et er det vel neppe noen bedrift som har klart [...]” Dette var reelt fordi okkupasjonsmakten søkte å kontrollere både arbeid og arbeidsstyrkene, Men i følge Aasen var dette mye på grunn av hendelsen med Thiemann.²⁶⁴ Det kom også forordninger om at ingen sluttsedler eller permisjoner kunne gis uten at tyskerne godkjente dem, altså hadde de ikke lov til å si opp arbeidere og i denne hensikt ble det satt i gang et ”utall” av ukerapporter og systemer over blant annet arbeidsstyrkene og yrkesgruppeordning.²⁶⁵

Det ble etterhvert et omstendelig regelverk²⁶⁶ og mange prinsipper satt i gang av okkupasentene, som man i et norsk firma var nødt til å oppfylle. Mange av arbeiderne var faktisk

²⁶³ Karl Lagesen, *Entreprenørfirmaene Dybberg & Olsson og Ranabygg*, 16.07.1947, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 1. Se også: Rettsbok for Rana herredsrett i økonomisk landssviksak, 29.04.1950, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 5-6

²⁶⁴ Hans Sigvard Aasen, *Sak: Entreprenørfirmaet Dybberg & Olsson, Gullsmedvik, Nord-Rana. Entreprenørfirmaet Ranabygg, Mo i Rana.*, 18.02.1946, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 18

²⁶⁵ Hans Sigvard Aasen, *Sak: Entreprenørfirmaet Dybberg & Olsson, Gullsmedvik, Nord-Rana. Entreprenørfirmaet Ranabygg, Mo i Rana.*, 18.02.1946, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 18

²⁶⁶ Sæveraas påviser i sin avhandling at OTs inntreden brakte med seg et omveltende skjemavelde som antok abnorme proporsjoner. Dette hadde den funksjon å gi fullstendig oversikt over hvor arbeidskraften til en hver tid befant seg, og ble benyttet til å disponere norske entreprenørfirmaer med tilhørende arbeidskraft etter eget forgodtbefinnende. Se Sæveraas 2017: 279. Det er vanskelig å si nøyaktig hvilke avdelinger som ført et slikt velde ovenfor Ranabygg, men det er likevel nærliggende å tenke at kontrollen har blitt ført skarpere ovenfor

redde for å bli overført til NSB fordi de ovenfor nevnte forhold ble overholdt mye skarpere der. På en annen side var Ranabygg også gode til å sabotere disse kravene. Blant annet avla Gestapo dem besøk gjentatte ganger angående overholdelsen av arbeiderkontrollen, som Ranabygg gjennomførte for liberalt, ettersom de gav folk permisjoner når folk trengte det på tross av forbud mot dette.²⁶⁷ I følge Ewald Olsson kunne arbeidere få nye permisjonssedler når de gamle gikk ut, og kunne på den måten undras tyskerarbeider måned etter måned.²⁶⁸ På denne måten kunne firmaet fokusere på å være en god norsk arbeidsgiver²⁶⁹ for norske arbeidstakere gjennom den vanskelige tiden under okkupasjonsmakten.

Samtidig ble arbeidsstokken betydelig redusert, og arbeidere ble sagt opp litt etter litt ettersom selskapet måtte være forsiktige så arbeiderne ikke kom under tysk kontroll etterhvert som de var ledige. Okkupantene så ikke velvillig på at de sa opp folk, og i hvert fall ikke at enkelte ble overført til Ranabyggs Nordlandsbaneavdeling. Innehaverne av Ranabygg ble som nevnt flere ganger anklaget for sabotasje, men i tillegg kom tyskerne med krav ovenfor arbeidsfolkene som hadde arbeidet på de tyske prosjektene i Dybberg & Olsson, og minnet herrene i Ranabygg om deres ”forut begåtte forbrytelser”.²⁷⁰ Når situasjonen deres ytterligere var slik den var med major Thiemann, følte innehaverne av Ranabygg seg så presset fra tyskerne at det ikke fantes noen annen utvei enn å overta en del tyske arbeider ved Ytteren. I følge Wallin forlangte Thiemann at arbeiderne skulle settes over i det nye byggearbeidet, og ettersom

NSB, og dermed også ovenfor Ranabygg. Kildene peker mer på det dårlige forholdet mellom dm, og at det var derfor tyskerne innførte så skarp kontroll med dem, men jeg tror det er nødvendig å plassere dette i en større sammenheng.

²⁶⁷ Hans Sigvard Aasen, *Sak: Entreprenørfirmaet Dybberg & Olsson, Gullsmedvik, Nord-Rana.*

Entreprenørfirmaet Ranabygg, Mo i Rana., 18.02.1946, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 18

²⁶⁸ Ewald Olsson, *Ad forhold unner [sic]okkupasjonstiden. Medansvar i entreprenørfirmaene Dybberg & Olsson og Ranabygg, Mo i Rana.*, februar 1946, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 9

²⁶⁹ Det foreligger mange ulike skriv som attesterer de forskjellige innehaverne av Dybberg & Olsson og Ranabygg som gode arbeidsgivere, og flere gir også gode skussmål om deres nasjonale holdning. Det ble også bekreftet av flere at det ble begått bistand til motstand fra innehavernes side. For eksempel gav Thon en ansatt frie hender til å drive illegal nyhetsspredning fra kontoret. Se for eksempel H.V Gjeitanger, uten tittel, 26.11.1945, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: uten sidetall. Se evt. også Gudrun Agesen, *Bevidnelse*, 31.01.1946, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: uten sidetall.

²⁷⁰ Hermann Olsson, *Sak: Entreprenørfirmaene Dybberg & Olsson og Ranabygg Mo.*, 16.02.1946, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 4. Se også Alfred Steen Wallin, *Ad: Forvaltning efter Lannsviksanordningens [sic] § 39.*

Entreprenørfirmaet Dybberg & Olsson, Entreprenørfirmaet Ranabygg., 14.01.1946, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 6,8

ledelsen i Ranabygg stort sett var den samme som i Dybberg & Olsson, tvang Thiemann Ranabygg til å forestå. Han påla Thon å lede arbeidet som Ranabyggs representant.²⁷¹

På denne måten ble altså Ranabygg igjen, fra sommeren 1941, innblandet i tysk arbeide.²⁷² Dette arbeidet kan deles i to grupper. De bygde hovedsakelig de alminnelige boligbrakkene som tjente til okkupasjonsmaktens underhold, men også kjøkken-, kino-, lager, verksted- og garasjebrakker og lignende. Dette arbeidet ble ikke bare utført på Ytteren, men også på Mo, Elsfjord, Hemnes, Purkneset og Utskarpen, men retten av 29.04.1950 kunne ikke slå fast et nøyaktig antall. Den andre gruppen av arbeid var av en mer krigstjenlig art, og ble oppgitt i tiltalebeslutningen mot dem. Selskapet bygde kabelgrøfter rundt kanonstillinger i Buvika, fullførte en sykebunkers på Hemnesberget og satte opp en radiobrakke på Mo. Ytterligere bygde Ranabygg en liten flyhall, luftskytstårn, arrestbrakke, ammunisjonsbunkers og et tilfluktsrom.²⁷³ Dette var forhold som Ranabygg ble dømt for under den første rettssaken, til forskjell fra anken der det ble lagt vekt på omstendighetene knyttet til disse arbeidene. Retten av 18.04.1951 konkluderte derfor med at de ikke kunne finne at noen av disse byggene kunne betegnes som krigsviktige, men like så viktig at det heller ikke kunne fremstilt seg slik for innehaverne av Ranabygg.²⁷⁴

I tillegg til de forut nevnte arbeid utførte Ranabygg byggingen av cirka 20 krigs- og straff-fangeleirer. Dette var til dels i forbindelse med jernbanearbeidet, der leirene var ment til underhold av fanger som skulle arbeide ved Nordlandsbanen. Brakkene var av samme type som den brukt til norske arbeidere, men det må presiseres at Ranabygg ikke i noe tilfelle fullførte en helhetlig bygging av en fangeleir. Det dreier seg altså om fangeleirer der Ranabygg har utført

²⁷¹ Alfred Steen Wallin, *Ad: Forvaltning efter Lannsviksansordningens* [sic] § 39. *Entreprenørfirmaet Dybberg & Olsson, Entreprenørfirmaet Ranabygg.*, 14.01.1946, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 8

²⁷² Det må påpekes at innehavernes vitnemål gir få detaljer om *hva* disse arbeidene gikk ut på, stort sett begrenser informasjonen seg til hvor de utførte arbeidene. Jeg tolker det dithen at de selv ikke har ønsket å komme inn på arbeidet angående for eksempel fangeleirene, og kanskje har ønsket å holde det skjult eller i vært fall ned dysset. Uten at det foreligger informasjon som kan underbygge det, er det også nærliggende å tenke at dette kan være noe de har fått beskjed om, fra advokat eller forsvarer.

²⁷³ Rettsbok for Rana herredsrett i økonomisk landssviksak, 29.04.1950, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 56-59. Det bør her presiseres at det er vanskelig å konkretisere disse byggarbeidene av den mer krigsviktige typen, da de er ikke er angitt med særlig nøyaktighet i tiltalebeslutningen av 22.12.1947. Jeg er ikke i besittelse av det kildematerialet som tiltalen tar utgangspunkt i og har derfor hatt store vansker med å tid- og stedfestedisse arbeidene ytterligere, og har derfor valgt å gå ut fra rettsprotokollenes informasjon. Se tiltalen i dokument Helgeland politikammer, Pris- og rasjoneringsavdelingen Mosjøen ved politifullmektig O. Nøst, *Entreprenørfirmaet Dybberg & Olsson og Ranabygg, Mo i Rana, siktet for landssvik.*, 22.12.1947, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: uten sidetall

²⁷⁴ Rettsbok for Haalogaland lagmannsrett, 05.04.1951, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 22

større eller mindre deler av dem. Oppdragene for NSB lokaliserte seg til leirene på Mangholmen, Brennhei²⁷⁵ og Nabbvollen, der de første leirene stod ferdig høsten 1942.²⁷⁶

De fleste av Ranabyggs arbeider ved fangeleirene var likevel i leirer ført opp av tyskere. Dette gjaldt mellom 15-17 leirer, oppført rundt henholdsvis Nevernes, Messingslett, Hjartås, Bolna, Randalsvoll, Eitrå, Lønsdal og Navnløselva.²⁷⁷ Her dreide det seg om arbeider av mindre karakter, der Ranabygg satte opp blant annet svensketelt, bensinskur eller gjorde innredningsarbeid.²⁷⁸ Arbeidet med fangeleirene pågikk i omtrent 2 år, fra høsten 1942 til høsten 1944. Retten gikk ut i fra at det arbeidet i forbindelse med fangeleirene som ikke ble utført på oppdrag fra jernbanen, ble utført etter pålegg fra OT.²⁷⁹

I tiltalebeslutningen står det at Ranabygg innga anbud på disse arbeidene, men også ellers. Det er likevel interessant å merke seg at Retten understreket at det her ikke gjaldt anbud i vanlig forstand ”før arbeidet ble utført i konkurranse med andre”, men at Ranabygg fikk overlevert anbud som skulle utfylles i ettertid av at arbeidene var satt i gang.²⁸⁰ Dette ble i følge Sæveraas benyttet for å gi OTs operasjoner et ”skinn av legalitet”, men der de tilsynelatende ordinære tilstandene som kontraktene foregir å skulle representere, ikke har noen forankring i de faktiske forholdene.²⁸¹ I følge retten var disse anbudene nesten for prisoverslag å regne, som Ranabygg best mulig forsøkte å utarbeide på grunnlag av de til en hver tid gjeldende prisforskrifter.²⁸² Dette viser at Ranabygg ikke nødvendigvis har vært så ivrige, men tvunget til å gå med på OTs fremgangsmåte. Det sier derimot ingenting om hvilken mulighet Ranabygg hadde til å avslå.

²⁷⁵ I kildene heter denne fangeleiren Krokstrand.

²⁷⁶ Rettsbok for Rana herredsrett i økonomisk landssviksak, 29.04.1950, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 59-60. Det norske arkivverket er i besittelse av et kart over fangeleirene langs Nordlandsbanen. Se <http://www.arkivverket.no/arkivverket/Arkivverket/Riksarkivet/Nettutstillinger/Skatter-fra-arkivet/Kart-over-fangeleirer-langs-Nordlandsbanen>.

²⁷⁷ Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 59-60. Det norske arkivverket er i besittelse av et kart over fangeleirene langs Nordlandsbanen. For mer informasjon se <http://www.arkivverket.no/arkivverket/Arkivverket/Riksarkivet/Nettutstillinger/Skatter-fra-arkivet/Kart-over-fangeleirer-langs-Nordlandsbanen>.

²⁷⁸ Rettsbok for Rana herredsrett i økonomisk landssviksak, 29.04.1950, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 60

²⁷⁹ Rettsbok for Rana herredsrett i økonomisk landssviksak, 29.04.1950, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 60-61

²⁸⁰ Rettsbok for Rana herredsrett i økonomisk landssviksak, 29.04.1950, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson:

²⁸¹ Sæveraas 2017: 276.

²⁸² Rettsbok for Rana herredsrett i økonomisk landssviksak, 29.04.1950, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 60-61

5.3 Konklusjon

Det dette kapitlet har vist er at innehaverne av Dybberg & Olsson og Ranabygg vanskelig kunne sluppet unna tyskerarbeidet uten å ta sjansen på å bli utsatt for straffetiltak. Dybbergs skriv til Ortskommandanten i Ytteren sørget for å skaffe denne kort på hånden til å kunne presse dem. Dette gjorde han ganske brutalt, både gjennom personlige henvendelser, men også gjennom å gå til fysisk angrep på arbeidere, noe som i følge Sæveraas forekom skjelden eller aldri.²⁸³ En ser også her at frykten ovenfor okkupasjonsmakten ikke kan undervurderes som motivasjonsfaktor til å ta oppdrag for tyskerne.

Det er umulig å kunne si noe om hvilke sjanser de reelt hadde for å kunne komme seg unna, eller redusert sitt arbeid for okkupasjonsmakten ytterligere enn hva de allerede gjorde. Igjen påstår Sæveraas at dette nærmest var umulig, og Aasen hevdet at de ikke kunne snudd seg helt vekk fra tyskerne ettersom de kontrollerte så mange av forholdene rundt arbeid og arbeidsstyrkene. Hvordan burde de forholdt seg til dem? Hva ville vært en "akseptabel" måte? Det var neppe noe de selv hadde kontrollen over. Likevel ser man at det var mulig for enkelte å slippe vekk. Det at Tørum kunne forlate sitt virke ved Ytteren er bevis på dette, og Dybbergs opptreden ovenfor de andre blir i lys av det enda mer besynderlig. Idet han selv fremholdt at kaoset han stilte i stand var for å sabotere, og at han ønsket seg vekk så fort som mulig, er det vanskelig, med tanke på Tørum, å forsvare at det ikke var en mulighet for ham å bli løst ut av firmaet for å kunne reise hjem. Det er umulig å si hva som egentlig var motivet bak hans handlinger, men de bidrar til å vise den enorme kompleksiteten av situasjonen som aktørene har stått ovenfor.

²⁸³ Sæveraas 2017: 279.

Kapittel 6. Konklusjon

Planen for denne studien var å formidle en nær studie av fortida både fra et aktørsynspunkt og fra et struktursynspunkt. Jeg har fulgt aktørene av selskapene Dybberg & Olsson og Ranabygg på kloss hold, og vist noen av de valgene de stod ovenfor i samarbeidet med Wehrmacht. Deres virke gjennom krigen ble i retten den 29.04.1951 først dømt skyldig under begrunnelse av at de *burde* ha visst bedre. Folk i arbeid måtte vike for krigens krav til alle nordmenn om ikke å yte fienden bistand i noen form.²⁸⁴ Jeg mener å ha vist at omstendighetene rundt dem argumenterer for at det ikke var så enkelt, men at de tvert i mot var inngående komplekse og til en viss grad utenfor aktørenes egen kontroll.

Formålet for avhandlingen var å drøfte Dybberg & Olsson og Ranabyggs rolle under den tyske okkupasjonen og byggingen av jernbanen. I lys av landssvikoppgjøret og rettssakene mot dem har jeg undersøkt grensene for hva som kunne regnes for ”utilbørlig” virksomhet for fienden. For å kunne gjøre det, søkte jeg ut aktørenes motivasjon for å ikke bare starte opp ett, men to firma, hvorav begge befant seg i denne gråsonen.

Noe av problemet ligger i situasjonen slik den forelå i Norge like etter krigsutbruddet, der blandede beskjeder ble gitt fra myndighetenes side, og noe fast holdepunkt ikke forelå. Det ble opp til hver og en å bruke skjønn ovenfor de problemstillinger de stod ovenfor i møte med okkupasjonsmakten. Denne avhandlingen har i tillegg vist at lokale forskjeller forekom, der Mo i Ranas omstendigheter med tanke på arbeidsledighet og fattigdom gav utslag i befolkningens holdninger ovenfor tyskerarbeide. Det var praktisk talt umulig å finne arbeid som *ikke* involverte kontakt med Wehrmacht, og alternativet var derfor å gå uten inntekt. Under kampene i 1940 ble Mo evakuert, og så si alle hus beslaglagt av tyskerne. Dette medførte at befolkningens holdninger ytterligere mildnet ovenfor tyskerarbeidet og brakkebyggingen, som faktisk bidro til å bedre situasjonen betraktelig. Folk på stedet tok heller ikke avstand ovenfor de tiltalte på grunn av deres virksomhet, men holdt en god tone med dem krigen igjennom.²⁸⁵ Likevel hevdet rettssaken av at holdningsskiftet som skjedde i landet i løpet av krigen burde vært nok til å lede folk på den rette kjøll igjen. De burde altså visst bedre enn å fortsette å arbeide for fienden.

Men også ligger noe av problemet i aktørene selv. Hver og en av dem hadde forskjellige begrunnelser og ønsker for sitt liv og virke, i tillegg til at de hadde ulike forutsetninger for å agere ut fra dem. Carl Dybberg er et godt eksempel på det. Hans handlinger og holdninger stod på mange måter i særstilling ovenfor de andres. Selv hevdet han at kaoset han skapte, og Det

²⁸⁴ Rettsbok Rana: 74

²⁸⁵ Rettsbok for Haalogaland lagmannsrett, 05.04.1951, Riksarkivet, Landssvikarkivet, Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson: 27-28

er umulig å vite om kaoset han bidro til å skape var ut i fra frykt eller et ønske om å sabotere. Det er i tillegg uklart hvem han egentlig ønsket å sabotere for, tyskerne eller sine medinnehavere?

Man ser likevel et tydelig holdningsskifte hos samtlige innehavere av Dybberg & Olsson, skjer i løpet av krigen. Aktørene førte en ganske samkjørt linje der ingen av dem tenkte at å arbeide med sitt handverk var utilbørlig, men likevel ønsker de allerede fra årsskiftet 1940/41 å komme inn på et mer i et legalt og respektabelt virke. Dette kan vitne om en endring i holdninger. Ikke bare med tanke på det at de ikke likte å arbeide for tyskerne, ettersom de ble utsatt for maktovergrep og tvang, men det vitner om at aktørene selv hadde en tanke om at det ikke var legitimt det de holdt på med.

NSB skulle bringe legitimiteten inn i arbeidet deres igjen, men skulle vise seg bringe dem også over til tyskerne igjen, ettersom samarbeidet mellom dem krevde at Ranabygg forholdt seg til Wehrmacht. I tillegg hadde Dybbergs innvirkning gjort det vanskelig å unngå tyskernes innblanding i Ranabygg. Thiemann stod i en fin posisjon til å utøve press og tvang i en spesielt ubehagelig manér.

Det oppstår en konflikt mellom enkeltpersonenes moralske ansvar ovenfor hverandre, firmaet og tyskerne og nasjonen Norge som er vanskelig å behandle for oss i ettertiden. Jeg har ikke tilgang på *alle* kildene i forbindelse med hverken driften av firmaene eller rettssaken i ettertid, men har allikevel forutsatt at materialet jeg har for hånden formidler historien på en helhetlig måte. Det ville i denne sammenhengen være fristende å ta et standpunkt til aktørenes handlinger. Var de skyldige eller var de uskyldige i landssvik? Deres historie er derimot av en sådan karakter at den fortjener å bli utforsket i et langt bredere perspektiv enn som så.

Min rolle som forsker og formidler av denne historien er ikke å tilby et endelig svar. Jeg kan heller ikke definere deres handlinger ut i fra et perspektiv som tvinger meg til å velge side. Det nærmeste jeg kommer et slikt svar er at innehaverne av omtalte firmaer har operert i en gråsoner, der en kan diskutere med hvilket motiv de startet opp firmaene og utførte det arbeidet som de gjorde. Disse motivene er ikke enkle å komme til bunns i ettersom hver og én av dem brakte ulike motiver til, og handlet deretter. Jeg har vist at for eksempel et økonomisk motiv kan ha vært sterkt til stede, ettersom samtlige av aktørene stod uten arbeid da krigen brøt ut. Men samtidig er det vanskelig å forutsi hvordan en vil reagere i en situasjon som står utenfor ens egen kontroll, der man samtidig har ansvar for andre. Selv om domstolene ikke regnet ansvaret ovenfor arbeidsstokken som en god nok grunn for å ta arbeid for okkupasjonsmakten, følte det likevel tvingende nødvendig for aktørene selv, slik de selv så sin egen situasjon.

I lys tidligere forskning, der narrativet om andre verdenskrig i stor grad har fokusert på historien om ”de gode nordmenn” på den ene siden og ”svikerne” på den andre, tilfører min undersøkelse en utvidelse. Ved å undersøke grensene mellom ”tilbørlig” og ”utilbørlig”, gjennom å sette aktørenes motiver i fokus har jeg i denne oppgaven bidratt til å se hvilke valg aktørene stod ovenfor i deres relasjon til okkupasjonsmakten, som i høy grad var preget av tvang.

Kilder

Riksarkivet (RA) i Oslo

Helgeland Politikammer, serie Da, Saker, boks 115-120, Carl Dybberg – Ranabygg. Dybberg & Olsson.

Internettressurser

Haagkonvensjonens artikkel 52, ”Treaties, States Parties and Commentaries”, *ICRC*, hentet fra

<https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/ART/195-200062?OpenDocument>.

Sist aksessert 27.05.2017.

Jonette Øyen, ”Nordlandsbanen”, *banenor*, hentet fra

<http://www.banenor.no/jernbanen/banene/Nordlandsbanen>.

Sist aksessert 27.05.2017.

Kart over fangeleirer langs Nordlandsbanen, *Arkivverket – Riksarkivet og Statsarkivene*, hentet fra

<http://www.arkivverket.no/arkivverket/Arkivverket/Riksarkivet/Nettutstillinger/Skatter-fra-arkivet/Kart-over-fangeleirer-langs-Nordlandsbanen>.

Sist aksessert 13.05.2017.

Solveig Mikkelsen, ”Historiker nyanserer oppfatningen av at Tyskland tappet Norge for verdier”, 20.12.2017, *universitetsavisa.no*, hentet fra

<http://www.universitetsavisa.no/forskning/2016/12/20/Historiker-nyanserer-oppfatningen-av-at-Tyskland-tappet-Norge-for-verdier-62229.ece>.

Sist aksessert 15.05.2017.

Litteratur

- Andenæs, Johs. *Det vanskelige oppgjøret : rettsoppgjøret etter okkupasjonen*. Tano Aschehoug klassikere. 3. oppl. [i.e. Ny utg.]. utg. Oslo: Tano Aschehoug, 1998.
- Arvesen Hartvedt, Hans. "Opportunisme, kollaborasjon og rettsoppgjør - Hvorfor noen krigsprofitører ble dømt strengere enn andre etter okkupasjonen 1940 –1945. Belyst ved tilfellet Ditlef Lexow." NTNU, 2014.
- Corell, Synne. "Krigens ettertid : okkupasjonshistorien i norske historiebøker." Oslo: Scandinavian Academic Press, 2010.
- Ellingsen, Dag. *Krigsprofitørene og rettsoppgjøret*. Oslo: Gyldendal, 1993.
- Ellingsve, Arvid. *Nordlandsbanens krigshistorie*. Oslo: Norges Statsbaner, 1995.
- Fure, Odd-Bjørn. "Norsk okkupasjonshistorie : konsensus, berøringsangst og tabuisering." 31-46. Oslo: Universitetsforl., cop. 1999, 1999.
- Johannessen, Knut, Ole Kolsrud, og Dag Mangset. *Håndbok for Riksarkivet*. Oslo: Ad Notam Gyldendal, 1992.
- Kroglund, Nina Drolsum. *Hitlers norske hjelpere : [nordmenns samarbeid med Tyskland 1940-45]*. Oslo: Historie & kultur, 2017.
- Larsen, Stein Ugelvik. *I krigens kjølvann : nye sider ved norsk krigshistorie og etterkrigstid*. Oslo: Universitetsforl., 1999.
- Poulton, Alexander Christopher. "2. Bergjegerdivisjons felttog gjennom Helgeland i 1940." Universitetet i Tromsø, 2016.
- Slottemo, Hilde Gunn. *Malm, makt og mennesker : Ranas historie 1890-2005*. Mo i Rana: Rana historielag, 2007.
- Soleim, Marianne Neerland. "Sovjetiske krigsfanger i Norge 1941 - 1945 antall, organisering og repatriering." Universitetet i Tromsø, 2004.
- Solem, Erik. *Landssviklova: (lov um straff og økonomisk ansvar for landsvikarar av 21. februar 1947)*. Oslo: Tanum, 1947.
- Sæveraas, Torgeir Ekerholt. ""Beton macht Geschichte" : Organisation Todt og utbyggingen av Festung Norwegen." Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, Det humanistiske fakultet, Institutt for historiske studier, 2017.
- Sørensen, Øystein, og Hans Fredrik Dahl. *Et Rettferdig oppgjør? : rettsoppgjøret i Norge etter 1945. [Å overkomme fortiden]*. Oslo: Pax, 2004.
- Thjømmøe, Silje Løvstad. "Krigskollaboratører eller jernbaneingeniører?: På sporet av NSBs samarbeid med tyskerne om byggingen av Nordlandsbanen under andre verdenskrig." 2013.
- Utvik, Charles. "Krigsfangeleirer i Nordland : forskningshistorie, bevaringsstatus og forvaltningsstatus i et samtidsarkeologisk perspektiv." Trondheim: Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, Institutt for arkeologi og religionsvitenskap, 2012.
- Westlie, Bjørn. *Fangene som forsvant : NSB og slavearbeiderne på Nordlandsbanen*. Oslo: Spartacus, 2015.
- Westlie, Bjørn. "Opprustningen av Norsk jernbane under krigen." I *Fortidsminneforeningens Årbok 2016*, redigert av Linn Willetts Borgen. Oslo: Fortidsminneforeningen, 2016.